

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**SAVAŞ SEFERBERLİĞİNDE
OSMANLI HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN ROLÜ
(1914-1918)**

FATMA TORUN BİLGİÇ

**TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

ŞUBAT 2017

**SAVAŞ SEFERBERLİĞİNDE OSMANLI HİLAL-İ AHMER
CEMİYETİ'NİN ROLÜ (1914-1918)**

Fatma TORUN BİLGİÇ

**YÜKSEK LİSANS
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ŞUBAT 2017

Fatma TORUN BİLGİÇ tarafından hazırlanan “Savaş Seferberliğinde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Rolü (1914-1918)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı / Yakınçağ Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Cenk REYHAN

(Tarih Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi)

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Üye: Prof. Dr. Necdet HAYTA

(Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi)

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Üye: Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

(Tarih Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi)

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

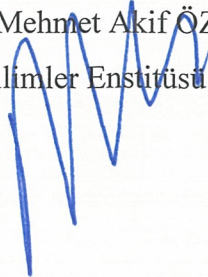

Tez Savunma Tarihi: 09/02/2017

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Fatma TORUN BİLGİÇ

09/02/2017

SAVAŞ SEFERBERLİĞİNDE OSMANLI HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN ROLÜ
(1914-1918)

(Yüksek Lisans Tezi)

Fatma TORUN BİLGİÇ

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Şubat 2017

ÖZET

Savaş zamanında hasta ve yaralı askerlere hizmet vermek için 1863'te Cenevre'de kurulan Salib-i Ahmer Cemiyeti'ne benzer şekilde, Mecruhin ve Marda-i Askeriyeye İmdad ve Cemiyet-i Osmaniyesi 1868'de Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulmuştur. 1877 yılında Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adını alan kuruluş, uluslararası antlaşmaların sağladığı imkânlar ve özellikle II. Meşrutiyet döneminde kamusal alanın canlanması ile faaliyetlerinin kapsamını genişletme olanağı buldu. Savaşta yaralananların bakımı ve tedavisi amacına ek olarak Birinci Dünya Savaşı'na yaklaştıkça cemiyet, sosyal, siyasal ve iktisadi alanlarda da aktif olmaya başlamıştır. Kızılhaç (Salib-i Ahmer) ve Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyetleri erken dönemlerinde uluslararası dayanışmayı hedeflemesine karşın zamanla cemiyetlerin faaliyetlerinde etnik, dini ve siyasal tercihler belirleyici olmuştur. Ayrıca, bu cemiyetlerin özellikle savaş dönemlerinde cephe gerisinin seferber edilmesinde hükümetlerle, sivil toplum kuruluşları ve paramiliter gruplarla yakın işbirliği içinde oldukları son yıllardaki akademik çalışmalarla ortaya konmuştur. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin de benzer şekilde topyekûn savaş nizamının sürdürülmesinde ve kitlelerin savaşa desteğinin canlı tutulmasında cephe gerisini seferber ettiği görülmektedir. Ancak, cemiyet, tarih yazımında çoğunlukla “kronolojik kurum tarihi” olarak ve “insani yardım” adı altında ele alınmış, nadiren ötesine geçilmiştir. Bu tezde, Birinci Dünya Savaşı'nın topyekûn savaş koşullarında cephe ve cephe gerisindeki faaliyetlerine odaklanarak cemiyeti ele aldım. Arşiv kaynaklarının yardımıyla, cemiyetin Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal yardımları merkezileştirdiği ve diğer sivil toplum örgütlerini kamusal alanı millileştirerek ve militarize ederek saf dışı bıraktığı şeklindeki literatür bulgularıyla uyumlu sonuçlara ulaşılmıştır.

Bilim Kodu : 1161
Anahtar Kelimeler : Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı, Savaş Seferberliği, Topyekûn Savaş, Cephe Gerisi
Sayfa Adedi : 145
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Cenk REYHAN

THE ROLE OF OTTOMAN RED CRESCENT SOCIETY IN WAR MOBILIZATION

(1914-1918)

(M.S. Thesis)

Fatma TORUN BİLGİÇ

GAZİ UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

February 2017

ABSTRACT

In a similar manner with the Red Crescent Society founded in 1863 at Genova to serve sick and wounded soldiers during war times, *Mecruhin ve Marda-i Askeriyeye İmdad ve Cemiyet-i Osmaniyesi* organized in the Ottoman Empire in 1868. Renamed as Ottoman Red Crescent Society in 1877, the organization had the opportunity to expand its scope of activities both with possibilities provided by international agreements and resurgence of public space particularly during the II. Constitutional Period. In addition to the purpose of care and treatment of war wounds, it began taking part actively in social, political and economic areas as approaching to the First World War (1914-1918). Although Red Cross and Red Crescent Societies aimed international solidarity in their early periods; ethnic, religious and political preferences have become determinant in the activities of societies as time passed by. Furthermore, it manifested with the recent academic studies that these societies had been in close collaboration with governments, civil society organizations and paramilitary groups to mobilize home front especially during wartimes. Similarly, it appeared that Ottoman Red Crescent Society mobilized home front in sustaining total war order and keeping alive the support of masses for war. However, the Society is viewed until today with regard to “chronological institution history” and under the title of “humanitarian aid” in historiography that went further rarely. In this thesis, I discussed the Society during the total war conditions of the First World War by concentrating upon both its front and home front activities. With the help of archive materials, I found compatible results with the literature indicating that the Society centralized social aids and marginalized other civil society organizations by nationalizing and militarizing the public space in the Ottoman Empire.

Science Code : 1161

Key Words : Ottoman Red Crescent Society, First World War, War Mobilization, Total War, Home front

Page Number : 145

Supervisor : Professor Cenk REYHAN

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam esnasında, ilgisini ve tavsiyelerini esirgemeyen değerli tez hocam Prof. Dr. Cenk Reyhan’a minnettarım. Her zaman içtenlikle görüşlerini paylaşma nezaketini gösterdi. Bölümdeki ilk günlerimden itibaren yanımda olan sevgili arkadaşlarıma ve değerli hocalarıma çok teşekkür ederim. Eğitim hayatım boyunca desteklerini eksik etmeyen aileme ve bu süreçte tüm zorluklara beraber katlandığım sevgili Semih’e ne kadar teşekkür etsem azdır... Onlar olmadan bu yükün altından kalkmam imkansızdı.

Tezin alana katkı sunması ve gelecekte yapılacak çalışmalarla tartışmaların zenginleşmesi en büyük temennimdir. Çalışmadaki tüm eksiklik ve hatalar tarafıma aittir.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE TOPYEKÛN SAVAŞ

1.1. Topyekûn Savaş Kavramı, Gelişimi ve Tartışmalar	7
1.2. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Devleti	17
1.2.1. Ekonomik durum	17
1.2.2. İnsan gücü.....	21
1.2.3. Ulaşım olanakları.....	22
1.3. Temmuz Krizi ve Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi	24

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI SAVAŞ SEFERBERLİĞİ

2.1. Askeri Seferberlik	27
2.2. Ekonomik Seferberlik	34
2.3. Toplumsal Seferberlik.....	42
2.3.1. Gençliğin seferber edilmesi.....	45
2.3.2. Osmanlı kamusal alanında birinci dünya savaşı'nda aktif olan yarı-resmi gönüllü kuruluşlar	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KURULUŞUNDAN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR OSMANLI HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ

3.1. Hilâl-i Ahmer ve Salib-i Ahmer Düşüncesinin Tarihteki Gelişimi	57
3.2. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kurulmasına Yönelik Girişimler.....	60
3.2.1. Mecruhin ve mardayı askeriye'ye imdat ve muavenet cemiyeti	60
3.2.2. Osmanlı hilâl-i ahmer cemiyeti'nin ilk defa resmi olarak kuruluşu.....	64
3.2.3. Osmanlı hilâl-i ahmer cemiyetinin ikinci defa resmi olarak kuruluşu	67
3.2.4. Osmanlı hilâl-i ahmer cemiyetinin üçüncü defa resmi olarak kuruluşu ve faaliyetleri.....	69

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI SEFERBERLİĞİNDE HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİNİN ROLÜ

4.1. Birinci Dünya Savaşı'nda Savaş Seferberliği ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti	79
4.2. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Teşkilat Yapısı	82
4.2.1. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin İdare Yapısı	82
4.2.2. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Merkez ve Şubeleri.....	87
4.2.3. Murahashlıklar.....	92
4.3. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardımları.....	93
4.3.1. Osmanlı hilâl-i ahmer cemiyeti'nin cephelere yardım faaliyetleri.....	94
4.3.2. Osmanlı hilâl-i ahmer cemiyeti'nin cephe gerisi yardım faaliyetleri	97
4.3.3. Osmanlı hilâl-i ahmer cemiyeti'nin bütçesi ve gelir kaynakları	108
4.4. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi	115
SONUÇ	119
KAYNAKLAR	123
EKLER	131

Sayfa

EK-1. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Nizamnamesi	132
EK-2. Mecrûhin-i Asâkir-i Osmâniyye'ye Muâvenet İçin Kurulacak Cemiyete Kaydolan 66 Kurucu üye (1869).....	144
Ek-3. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Tarafından 1917 Yılından 31 Ocak 1920 Tarihine Kadar Cemiyetin Açmış Olduğu Aşhanelerde İaşe Edilen Nüfus ve Dağıtılan Yemek Adedi.....	142
ÖZGEÇMİŞ	145

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 2.1. Seçilen Ülkelere Göre Nüfus ve Seferber Edilen Asker Sayısı Oranı, 1914-1918.....	34
Çizelge 2.2. I. Dünya Savaşı'nda Temel Gıda Maddelerindeki Fiyat Karşılaştırması (1913-1914)	38
Çizelge 3.1. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez Komite Üyeleri	66
Çizelge 3.2. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Genel Merkezi Yönetim Kurulu Üyeleri	72
Çizelge 4.1. OHAC 1914-1918 Yılları Arasındaki Gelir-Gideri.....	115

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
bk.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C./c.	Cilt
Çev.	Çeviren
DH.EUM.LVZ	Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım Kalem
DH.EUM.KLU	Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi Müdüriyeti
DH.MUI	Dahiliye nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH.EUM.MEM	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Memurin Kalem
DH.HMŞ	Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği
DH.İ.UM	Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye
DH.MB.HPS	Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
DH.MB.HPS.M	Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
Evrakı	
DH.UMVM	Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdüriyeti
DH.ŞFR	Dahiliye Nezareti Şifre Kalem
DH.KMS	Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdiriyeti
Der.	Derleyen
Ed./Eds.	Editör/Editörler
Haz.	Hazırlayan
K.A.	Kızılay Arşivi
MV	Meclis-i Vükela Mazbataları
S./s.	Sayfa
OHAC	Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti
OHAC Salname	Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi. 1329-1331
OHAM	Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası (1921-1922)

THAC

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından
1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmîsine
Takdim Edilen ‘1335-1338’ Dörd Senelik Devreye Ait
Rapor

THAM

Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası (1922-1928)

TKD 73 YIL

Türkiye Kızılay Derneği, 73 Yıllık Hayatı (1877-
1949)

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı önceki savaşlardan boyutları ve toplumlar üzerinde yarattığı etkiyle ayrılmaktadır. Çıkarları farklılaşan iki temel siyasi kamp arasında gerçekleşen savaşta taraflardan Antant ittifakı (Entente Allies) ya da bilinen adıyla İtilaf Devletleri Fransa Cumhuriyeti, Büyük Britanya ve Rus İmparatorluğu'ndan oluşurken; Merkezi Güçler (Central Powers) ya da İttifak Devletleri Almanya İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğundan meydana gelmiştir. Bu temel iki kampa sırasıyla dâhil olan diğerleri Sırbistan-Karadağ Krallığı, Belçika Krallığı, Japonya İmparatorluğu, İtalya Krallığı, Bulgaristan Krallığı, Romanya Krallığı ve sonrasında da Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerdir. Savaşın son yıllarında savaşa katılan ülkelerin sayısı Latin Amerika ve Uzak Asya'daki ülkeleri de içerecek biçimde neredeyse tüm dünyayı kapsamış, sömürge toplumlar emek gücü ve asker olarak savaşta kullanmış, bunların neticesinde savaşta tarafsızlığı korumak dahi neredeyse imkânsız hale gelmiştir.¹

Her ne kadar bu kamplaşma birbirine rakip iki kutbu yansıtsa da savaşın başlamasından sonra ittifaklar içinde bile rekabetlerin devam ettiği gözlenmiştir. Öyle ki savaşan uluslar “düşmanlar karşısında olduğu kadar dostlar karşısında da sürekli ulusal çıkarın peşinde”² olmuşlardır. Diğer yandan savaş süreci iç düşmanlar da yaratılmasını getirmiş ve eski aidiyetler ve ittifaklar yerini yenilerine bırakmıştır.

Özellikle savaşa dâhil olan farklı kıtalardaki cumhuriyet, imparatorluk, krallık vb. yönetim biçimindeki devletlerin sayısının fazlalığı, savaşın etkisinden azade olan çok az siyasi ve iktisadi aynı zamanda toplumsal ve kültürel yapı kalmasına sebep olmuştur. Bu savaşta devasa ordular cephelere yığılmış, üst düzey teknolojik savaş araçlarına başvurulmuştur. Kullanılan ileri düzey teknolojinin savaşan devletler tarafından teknik bir ‘başarı’ olarak ele alındığını belirten Mary R. Habeck, bu teknolojik gelişmenin aynı zamanda savaşın yıkıcılığını artıran bir faktör olduğuna ve bu yıkıcı teknoloji karşısında savaşan askerlerin çaresizliğine dikkat çekmiştir.

¹ Stevenson, D. (2012). İki İttifakın Politikası. Der.: Jay Winter, Geoffrey Parker ve Mary R. Habeck içinde, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s. 63-87

² Stevenson, a.g.e., 2012, s. 69

Habeck, kolektif hayal gücünde bir makineler savaşı (Materielschlacht) olarak yer edinen bu savaşta kullanılan teknoloji ve yaşanan kayıplar arasındaki ilişkiyi şöyle özetlemektedir:

“Dumansız barut, makineli tüfek, TNT ve başka güçlü patlayıcılar, ağır toplar, seri ateş eden, arkadan dolma piyade tüfeği, denizaltı ve önem bakımından en son sırada sayılamayacak uçak kullanımının doğrudan bir sonucu olarak çarpışmalardaki ölüm oranında olağanüstü bir artış görülmüştür. Savaş sırasında da el bombaları, siper havanları, zehirli gazlar, alev makineleri ve tanklar bu uzun teknik ‘başarılar’ listesine eklendi.”³

Diğer yandan savaşan orduların ihtiyaçlarının karşılanması ekonomiye ciddi bir mali yük getirmekteydi. Gerald Feldman reel ekonomilerin savaşa seferber edilmesinin iki boyutu olduğuna dikkat çekmektedir. Bunlar endüstriyel ekonominin savaşa kanalize edilmesi ve nüfusların refahlarının sağlanmasıdır. Özellikle savaş zamanı sivil nüfusun temel ihtiyaçlarının karşılanması Birinci Dünya Savaşıyla birlikte ciddi bir problem olarak ortaya çıkmaktaydı.⁴

Savaş sürdürmenin ekonomik ve toplumsal maliyetinin karşılanması özellikle savaşın son iki yılında yeni bir savaş konseptini gündeme getirmiştir. Topyekûn savaş çağrısı ilk kez Birinci Dünya Savaşında yüksek bir sesle dillendirilmiş, bu yeni savaş mantığına göre çarpışan taraflar toplumlarını seferberlik koşullarına hazırlamaya çalışmışlardır.⁵

Topyekûn savaşın öne çıkan unsuru savaşın sınırlı olarak yürütülemeyeceği anlayışına dayanmaktaydı. Hatta ilerleyen safhalarında sadece cephe ve cephe gerisi değil aynı zamanda iç ve dış düşmanlar arasındaki ayrım da ortadan kalkmaya başlayacaktı. Diğer yandan her devletin topyekûn harbi deneyimlemesi birbirinden farklılaşmıştı. Buna göre daha gelişmiş ekonomiye sahip devletler savaş sürdürmenin maliyetini daha kolay karşılayabildikleri için daha sınırlı bir savaş yürütmeye yatkınken, ekonomik olarak daha zor koşullarda olan devletler neredeyse tüm

³ Habeck, M.R. (2012). Birinci Dünya Savaşı'nda Teknoloji: Aşağıdan Bir Bakış. Der: Jay Winter, Geoffrey Parker ve Mary R. Habeck içinde, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s. 91

⁴ Feldman, G. (2012). Savaş İçin Ekonomilerin Seferber Edilmesi. Der: Jay Winter, Geoffrey Parker ve Mary R. Habeck içinde, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, s. 158

⁵ Savaşın topyekûnleşmesini hazırlayan etmenler arasında “endüstrileşmiş kitle toplumu, milliyetçilik, şovenizm ve ırkçılık, kitlelerin siyasete katılımı, modern silahlarla teçhiz edilmiş kitle orduları, geniş ölçekli yıkıma imkan sağlayan endüstrileşmiş ekonomiler ve askerle siviller arasındaki ayrımın erezyona uğraması” bulunmaktadır. Roger Chickering ve Stig Förster'den alıntılanan Beşikçi M. (2015). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.4

kaynaklarını askeri hedeflere ulaşmak için seferber etmek üzere topyekûn bir savaş yürütmeye yönelmişlerdir.⁶

Ayrıca topyekûn harbe geniş kitlelerin seferber edilme biçimleri kadar toplumlar nezdinde bu çağrıya iştirak etme biçimleri farklılaşsa da özellikle asker kaçakçılığı, ekonomide karaborsacılık, eşkıyalık vb. toplumsal sorunlar neredeyse küresel düzeyde gözlemlenmiştir.

Özel bir dönem olarak ele alınması gereken Birinci Dünya Savaşında ekonomik olarak büyük zorluklar çeken Osmanlı İmparatorluğu da hem harbi farklı bir şekilde deneyimlemiş hem de topyekûn seferberliği kendine has yöntemlerle hayata geçirmeye koyulmuştur. Bu ekonomik zorluklarla birlikte savaş boyunca ve sonunda “kıtlık, açlık, eşkıyalık, fuhuş ve beraberinde getirdiği sağlık sorunları ve bulaşıcı hastalıklar, evsizlik”⁷ gibi toplumsal sorunlar neredeyse kronik bir hal almıştır. Bunlarla baş edilebilmesi geniş kitleleri bir nüfus olarak ele almayı ve gözetmeyi getirmiştir. Bu süreçte Osmanlı’nın siyasi elitleri orta-tabaka halk kesimlerini, eğitimlileri, kadınları ve yerel eşrafı topyekûn seferberliğe dahil etmeye çalışmıştır. Osmanlı devleti savaş döneminde cephe gerisini savaşa seferber etmek ve savaşın devlete getirdiği maliyeti toplumsallaştırmak amacıyla yarı-resmi cemiyetleri daha aktif olarak kullanmaya başlamıştır. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) öncesinde 14 Nisan 1877 yılında kurulmuştur. Temel faaliyet alanı yaralı ve ya hasta askerlere yardım etmektir. Cemiyet, II. Abdülhamit döneminde sadece savaş zamanlarında aktif hale gelse de Balkan Savaşlarına (1912-13) kadar kamusal alanda etkili olmayacaktır. Birinci Dünya Savaşıyla birlikte devletin de doğrudan desteğini alan cemiyet faaliyet alanını genişletmiş ve hatta sosyal yardım alanlarında egemen bir konuma gelerek diğer cemiyetlerin marjinalleşmesine de yol açmıştır.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) savaş sırasında cephe gerisinin savaş için seferber edilmesinde ve sosyal sorunlarla baş edilmesinde kritik bir rol oynamıştır. Cemiyetin Birinci Dünya Savaşındaki faaliyetleri genişlemiş, oluşturulan yerel şubeler aracılığıyla orta tabakadan

⁶ Bozarşlan, H. (2010). The Ottoman Empire. In John Horne (ed.), *A Companion to World War I*. West Sussex: Blackwell Publishing, s. 501. Hamit Bozarşlan Birinci Dünya Savaşında Osmanlı devletinin Harb Mecmuası isimli bir dergi çıkardığına ve bu dergide şehit askerlerin canlı anılarına sahip çıkmaya çağırıldığına dikkati çeker. Savaş propagandası kutsallık etrafında örülürken sigara kâğıtları bile propagandanın ve savaş çabasının aracına dönüşebilmektedir. Dönemin İttihatçı aktivistleri ve entelektüelleri örgütler arasında yardım dayanışmasını harekete geçirecek girişimlerde bulunurlar. Bunlar arasında Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İslamiyesi de bulunmaktadır.

⁷ Gözcü, A. 2016. I. Dünya Savaşı Ve Osmanlı Devleti’nin Gündelik Hayatından Kesitler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI (32), s. 161

eşraf ve devlet bürokrasisi yardım faaliyetlerini yürütmek üzere teşkilatlandırılmıştır. Bu açıdan dönemin iktidar aygıtını elinde bulunduran İttihat ve Terakki yönetimi hem savaşı sürdürmek hem de geniş kalabalıkların rızasını almak üzere yardım faaliyetlerini merkezileştirmiştir.

OHAC'ın kayıtları arasında faaliyet yıllıkları, resmi arşivi ve kurumda etkin rol oynayan tarihi şahsiyetlerin kayıtları gibi pek çok tarihi malzeme bulunmaktadır. Bu kaynaklar üzerinden bu güne kadar Cemiyetin gelişimi ve kurum tarihi büyük ölçüde belgelenmiş ve daha yerel düzeyde Cemiyet'in etkinlikleri derlenmiştir. Bu açıdan Mesut Çapa⁸, Seçil Karal Akgün ve Murat Uluğtekin⁹ tarafından kurumun tarihi önemli ölçüde belgelenmiş, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ni konu alan birçok akademik çalışma gerçekleştirilmiştir. Ancak bu çalışmalarda cemiyetin faaliyetleri çoğunlukla kronolojik ve betimleyici bir biçimde aktarılmış ancak kurumun tarihi rolünden ziyade bütünlüklü bir kurum tarihi oluşturulmaya çalışılmıştır. Özellikle erken çalışmalar kurumun Türkiye tarihindeki modernleştirici yanına vurgu yaparken, son zamanlarda cemiyet üzerine daha farklı yaklaşımlarla konuyu ele alma çabası olduğu görülmektedir. Cemiyet üzerine farklı bir yorum geliştirme çabası ilk defa Nadir Özbek tarafından ortaya konmuştur. Özbek, cemiyetin kuruluş yıllarında daha elitist bir yapıya sahip olduğunu ancak özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra devletin bir uzantısı gibi hareket ettiğini belirtmektedir. Bu açıdan cemiyetin savaş zamanlarında cephe gerisinin milliyetçi ve militarist bir perspektifle şekillenmesinde önemli bir işlevi olduğuna dikkati çekmiştir.¹⁰ Başka bir deyişle cemiyet sivil bir girişim olmaktan ziyade devletin bir uzantısı gibi hareket etmiştir. Cemiyetin Osmanlı'nın ilk sivil kuruluş olduğunu ileri süren Hüsnü Ada¹¹ yüksek lisans çalışmasında Nadir Özbek'in Hilâl-i Ahmer'in devletin bir uzantısı olduğu şeklindeki tespitini sorgulamış ve cemiyetin yarı-özerk niteliğini koruduğunu iddia etmiştir.

Diğer yandan Birinci Dünya Savaşı gibi cephe ve cephe gerisindeki ayrımın ortadan kalktığı topyekûn seferberlik koşullarında cemiyetin faaliyetlerini yeniden değerlendirmek zorunlu görünmektedir. Bu çalışmada topyekûn savaş koşullarını gerektiren Birinci Dünya Savaşında pek çok devlet dışı aktör gibi Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin de savaş seferberliğini sürdürmeye çalışan ve bu açıdan Osmanlı merkezi ve çevresi arasındaki bağı kurmada önemli bir işlevi yerine getiren bir örgüte dönüştüğü gösterilmiştir. Bu nedenle Cemiyetin faaliyetlerine ne ölçüde

⁸ Çapa, M. (2010). *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*. (2. Baskı). Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları.

⁹ Akgün S. K. ve Uluğtekin, M. (2002). *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a I*. Ankara: Kızılay.

¹⁰ Özbek, N. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

¹¹ Ada, H. (2004). *The first Ottoman civil society organization in the service of the Ottoman state: The case of the Ottoman red crescent (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

bağımsız bir sivil toplum örgütü olduğu üzerinden yaklaşmak yerine savaş seferberliğinde hangi rolleri nasıl yerine getirdiğine bakılmıştır. Birinci Dünya Savaşında Kurumun kamusal alanda nasıl bir işlevi olduğuna odaklanılarak yardım faaliyetleri başta olmak üzere diğer faaliyetlerinde hangi söylem ve pratiklere başvurduğu arşiv kaynaklarından elde edilen belgeler üzerinden incelenecektir. Böylece Osmanlı Monarşisinin meşruiyetinin sönümlenmekte olduğu bir tarihsel dönemde milliyetçilik ve topyekûn savaş üzerinden yeni meşruiyet kaynaklarının nasıl sağlandığı ve savaş seferberliğinin sürdürülmesinde Kurumun nasıl bir rolü olduğu gösterilecektir. Bu amaçla, kurumun birincil kaynakları incelenmiş, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) ve Kızılay Arşivi (KA) arşivlerindeki belgeler değerlendirilmiş ve ikincil kaynaklar üzerinden OHAC'ın Birinci Dünya Savaşı seferberliğindeki rolü yeniden konumlandırılmaya çalışılmıştır.

Çalışma giriş ve sonuç dışında dört bölümden oluşmaktan olup ilk olarak topyekûn savaş, Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi sosyo-ekonomik durumu ile insan gücü kapasitesi ele alınacaktır. Bölüm, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişiyle sonuçlanacaktır. İkinci bölümde Osmanlı Devleti'nin bu savaştaki savaş seferberliğinin askeri, ekonomik ve toplumsal boyutları ele alınacaktır. Üçüncü bölümde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluşu ve Birinci Dünya Savaşı'na kadarki faaliyetleri aktarılacaktır. Dördüncü bölümde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin savaşta zamanındaki idari ve teşkilat yapısı ile savaş döneminde cephe ve cephe gerisindeki faaliyetleri savaş seferberliği açısından ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE TOPYEKÛN SAVAŞ

1.1. Topyekûn Savaş Kavramı, Gelişimi ve Tartışmalar

Topyekûn savaş¹² kavramı hakkındaki tartışmalar çeşitlilik göstermektedir. Buna göre kavramın nasıl tanımlanacağı, hangi tür savaşların bu başlık altında ele alınacağı ya da bu savaşların tarihinde bir dönemselleştirme yapılıp yapılamayacağı gibi konular tartışmalar arasındadır.¹³

Askeri tarihçi Jeremy Black modern çağları anlamada merkezi bir önemi olan topyekûn savaşların sınırlı savaşın tersi olduğunu belirtmektedir. Bu savaşın tanımlayıcı kriterleri arasında mücadelenin yoğunluğu, çatışmanın genişliği (coğrafi ya da zamansal) amaçların niteliği ve sivil toplumun savaşa ne ölçüde dâhil olduğu gibi hususlar bulunmaktadır. Ancak kavram üzerinde herhangi bir uzlaşma bugüne kadar sağlanamamıştır. Black, daha önceki yüzyıllarda gerçekleşen savaşlar üzerinden bir değerlendirme yapıldığında bu kriterlerin eleştiriye açık olduğuna dikkati çekmektedir. Söz gelimi coğrafyanın genişliği ele alındığında, İspanya ve Hollanda arasında 1621-1648 yıllarında gerçekleşen “Otuz Yıl Savaşları”nın da geniş bir coğrafyaya yayıldığı görülür. Avrupa, Brezilya, Batı Afrika, Batı Hint Adaları, Hint Okyanusu’ndan Güneydoğu Asya’ya kadar uzanan bu savaşları topyekûn olarak nitelemek gerekip gerekmeyeceği bir tartışma konusu olarak öne çıkmaktadır.¹⁴

Diğer yandan Hugh Bicheno 19. yüzyılın başlarında bile endüstrileşmenin çok sınırlı olduğunu, askerlerin kitlesel mobilizasyonu sağlayacak demiryollarının bile olmadığı bir dönemdeki savaşları topyekûn olarak adlandırmanın mümkün görünmediğine işaret eder ve

¹² Topyekûn savaş “...bir ülkenin, düşmanı olan diğer ülkenin tüm savaş kapasitesini (askeri, ekonomik, teknolojik, insani) yok etmek amacıyla, kendi kaynaklarının tümünü, topyekûn bir planlama ve genel strateji çerçevesinde seferber ederek yürüttüğü savaş” biçimi olarak tanımlanabilir. Embel E. (2016). Topyekûn Savaş Uygulamasının Tarihsel Gelişimi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4 (1), s.155

¹³ Segesser D. M. (2014). Controversy: Total War (1914-1918). Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer and Bill Nasson (eds.), In online *International Encyclopedia of the First World War*, Berlin: Freie Universität, s. 1-18. Web: http://encyclopedia.1914-1918-online.net/pdf/1914-1918-Online-controversy_total_war-2014-10-08.pdf adresinden 20 Ekim 2016’da alınmıştır.

¹⁴ Topyekûn savaşın ayırt edici kriterlerine eleştirel yaklaşan Jeremy Black çalışmasında askeri tarihte özel bir dönem olarak ele alınan 1860-1945 yılları arasındaki savaşları topyekûn başlığı altında değerlendirmektedir. Black J. (2006). *The Age of Total War: 1860-1945*. Westport: Peager Security International. s.1-13

bu gibi yaklaşımları tarihsel bulmadığını belirtir.¹⁵ Topyekûn savaşta tüm nüfus ve kaynaklar kesin bir zafer için harekete geçirilmektedir. Bu şekilde tanımlandığında çoğunlukla 20. yüzyıldaki savaşlar topyekûn savaş olma niteliğini taşımaktadır. Bunun dışındaki savaşlar sınırlı savaşlardır çünkü savaş halindeki toplumların tüm enerjilerini talep etmekten çok uzaktır. Ayrıca tanım itibariyle yönetenlerin iktidarını güçlendirmeyi amaçlaması ve yönetilenlerden değerli bir dava için canlarını talep etmesi nedeniyle de ideolojik bir gönderime sahiptir.¹⁶

Topyekûn savaşın bileşenleri genellikle dört başlıkta toplanmıştır. Toplumun savaşa seferber edilmesi (topyekûn seferberlik), düşmanın tamamıyla yok edilmesi (topyekûn amaç), profesyonel asker ve siviller arasındaki ayrımın yok edilmesi (topyekûn savaşın araçları) topyekûn savaşın temel unsurlarıdır. Jean-Yves Guiomar bu sayılan unsurların dışında da bir savaşın topyekûn olarak ele alınabilmesinde topyekûn savaş deneyiminden ziyade savaştaki radikalleşme konusuna odaklanır. David Avrom Bell, çatışmanın yoğunluğunu öne çıkarır. Mark E. Neely Amerikan İç Savaşı'nın topyekûn bir savaş olup olamayacağına dair yapılan tartışmalarda sivil ve askerler arasındaki ayrımın yok olmamış olması nedeniyle bunun bir topyekûn harp olamayacağını belirtir. Diğer yandan John Robertson topyekûn savaşın her ülke özelinde farklı bir anlama geldiğine işaret etmiştir.¹⁷ Kolonyal savaşlar da benzer şekilde kolonyal güçler ve nüfuslar açısından ulusal mobilizasyonu gerektirmediği için topyekûn savaşlar olarak nitelenemez. İnsan gücü eksiklerini bilim, teknoloji ve endüstriyel gelişmişlikleriyle rahatlıkla kapatabiliyorlardı. Ancak yerli nüfus için tersi geçerliydi. Modern kaynaklara sahip olmayan Kuzey Amerika ve Afrika'nın yerli halkları son çare olarak kendi toplumlarına dayanmak ve sivil-asker ayrımını ortadan kaldırmak durumundaydılar. Bu nedenle modern savaşlar gelişmiş devletler açısından total olmaktan ziyade sınırlı olmaya eğilimliydi.¹⁸

Genel kabul gören yaklaşıma göre topyekûn savaşlar 19. yüzyılda tanık olunan gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler arasında savaş teknolojisinin ilerlemesi ve

¹⁵ Bicheno H. (2001). Total War. Richard Holmes, Hew Strachan, Chris Bellamy and Hugh Bicheno (eds.), In online *Oxford Companion to Military History*, Oxford: Oxford University Press. Web: <http://www.cc.gatech.edu/~tpilsch/INTA4803TP/Articles/Total%20War-definition&discussion.pdf> adresinden 5 Kasım 2016'da alınmıştır.

¹⁶ Bicheno, a.g.m., 2001, s. 1-3

¹⁷ Segesser, a.g.e., 2014, s. 8-9

¹⁸ Strachan H. (2000). Essay and Reflection: On Total War and Modern War, *The International History Review*, 22 (2), s. 354

endüstriyelleşmenin yaygınlaşması öne çıkmaktadır. Bu açıdan bir savaş biçimi olarak topyekûn harbin bu özgül koşullarda açığa çıktığı iddia edilebilir.

Fransız devriminin ulus-devlet formuyla, sanayi devriminin ise ekonomik ve teknolojik boyutuyla topyekûn harbin üzerinde yükseleceği zemini teşkil ettiği söylenebilir.¹⁹ Devlet oluşumuyla savaş yürütmenin yakın ilişkisi öne çıkarılmaktadır. Charles Tilly'e göre zor kullanımı ve sömürü arasındaki yakın ilişki Avrupa Devletlerinin oluşumunun da açıklayıcısı konumundadır. Avrupa'daki devlet oluşumu süreçlerini toplumsal sözleşme, serbest piyasa ve girişimcilik üzerinden resmeden Tilly, ordu ve devlet yöneticilerini devlet inşa eden girişimcilere benzetir.

Tilly ulusal devleti belli bir toprak parçasını paylaşan nüfuslar üzerinde şiddet araçlarını kontrol eden merkezi ve birbirinden farklılaşmış örgütler olarak tanımlamaktadır. Batılı ülkelerde ulusal devlet formunun ortaya çıkmasıyla ticari kapitalizm süreci birbiriyle yakın ilişki içerisinde. Devlet inşası süreci ve ticari kapitalizm karşılıklı birbirini pekiştirir ve sağlamlaştırır. Tilly'e göre savaş yürütme ve devlet kurma süreci daha küçük ölçekli ve daha az başarılı ulusal devletlere doğru gidildikçe örgütlü suçla daha fazla benzerlik göstermektedir.

Tilly Avrupa devletlerinin oluşumunda bu devletleri kontrol eden bireylerin iktidarın avantajlarından yararlanmak için rakipleriyle savaşla sonuçlanan bir mücadeleye girdiğine dikkat çekmektedir. Etkili bir savaş yürütebilmek için sermayeye ihtiyaç bulunmaktadır. Savaşı sürdürebilmek kısa vadede fetihle ya da değerli varlıkları satarak mümkündür, uzun vadede ise denetim kurulan nüfusun vergilendirilmesi söz konusudur. Avrupa devletlerinin biçimlerindeki farklılık ise vergi toplamadaki zorluk, maliyetle yakından ilgili olan silahlı güçlerin hangi türünün seçileceği gibi değişkenlerle açıklanabilir. Tilly 16. yüzyılda deniz korsanlığıyla kent ve kent-devletleri ile kara haydutluğu ve lordlar arasındaki yakın ilişkiye dair Fernand Braudel'in tespitlerine dikkat çekmektedir. Devlet yöneticilerinin savaş zamanında gayrimeşru şiddete yaslanmaları meşru şiddet ile arasındaki ayrımı belirsizleştirmektedir.²⁰ Devlet kurumları bu örgütlü şiddeti kullanarak savaşmayı, devlet

¹⁹ Embel, a.g.m., 2016, s. 154-155

²⁰ Tilly C. (1985). War Making and State Making as Organized Crime. In Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer ve Theda Skocpol (eds.), *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 169-173

kurmayı, himayeyi ve kaynakları çekmeyi faaliyetlerinin ögesi yapar. Savaş ve devlet kurma sırasıyla kendi topraklarının dışında ve içindeki hasımlara karşı yürütülen bir faaliyet olur.²¹

Bu tezler üzerinden Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmakta olduğu ve kurulacak ulus-devletin birleştirici harcı olarak Türk milliyetçiliğinin çekim merkezi haline geldiği Birinci Dünya Savaşı gibi bir tarihsel bir dönemde savaş yürütme ile devlet inşa etme arasındaki yakın bağların anlamları üzerine yeniden bir sorgulamaya gidilmesine ihtiyaç vardır. Cihan Harbinin öne çıkan topyekûn harp niteliği, onu sağlamanın hem zorlaştığı hem de aciliyet kazandığı toplumsal seferberlik boyutu nedeniyle bu sorgulamada başvurulacak önemli bir analiz aracı olabilir. Özellikle, Osmanlı elitlerinin bu tarihsel dönemde meşruiyet kaynaklarını kamuoyu denilen olgudan daha fazla devşirmek durumunda kalması, meşruiyetin Osmanlı Monarşisinde açığa çıkan paternalist ve kişileştirilmiş biçiminden uzaklaşmasına yol açmaktaydı. Bu açıdan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti gibi yarı-resmi örgütler, faaliyetleriyle Osmanlı kamusal alanının genişlemesinde önemli bir rol oynamaktaydı. Osmanlı orta sınıf tabakalarının kamusal mecrada ve sosyal refah alanındaki politik faaliyetleri monarşik refah sisteminin kutsallık etrafında örülen meşruiyet kaynaklarını vatanseverlik etrafında doktrine edilen bir nasyonalizasyon ve militarizasyon sürecine terk etmekteydi.²²

Topyekûn savaş uzunca bir süre iki dünya savaşları arasındaki dönemi ve İkinci Dünya Savaşını tarif etmek için kullanılmıştır. Diğer yandan benzer sayılabilecek kavramlara 19. yüzyılda da rastlanılmaktadır. Prusyalı General Carl von Clausewitz (1780-1831) artık halkların savaştığından söz eder. Clausewitz savaşı siyasetin başka araçlarla sürdürülmesi olarak tarif etmiş ve şöyle devam etmiştir:

“Savaşın doğasında artık hiçbir sınır tanınmaz, savaşlar şiddet ve kan akıtma odaklıdır. Mutlak savaşın üç ögesi bulunur. Bunlar kitleler, savaşı yöneten komutanlar ve siyasete yön veren hükümetlerdir. Sırasıyla şiddet yoluyla kitlelerin duyguları işe koşulur. Komutanlar olasılık ve fırsatları yönetmesi gerekenler kişilerdir ve hükümetler de siyasete yön vererek sürece dahil olurlar.”²³

Clausewitz Napolyan savaşlarındaki güç ve şiddetin maksimum kullanımını ifade etmek için mutlak savaş (absolute war) kavramını kullanmıştı. Birinci Dünya Savaşından sonra

²¹ Tilly, a. g. e., 1985, s. 181

²² Özbek, N. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 330-334

²³ Clausewitz'den aktaran Strachan, a. g. m., 2000, s. 343

Almanya'nın askeri liderleri gelecek savaşlar için belli başlı fikirler geliştirmiş ve çıkacak bir savaşa hazırlıklı olmak için ekonomiyi mobilize edecek önlemler alınması gerektiğine dikkati çekmişlerdir. Diğer yandan 1914'e gelinceye kadar sistematik bir düşüncenin gelişmediği görülmektedir.²⁴

Geçmiş savaşlar incelenirken topyekûn savaş kavramı tarihçiler ve akademisyenler tarafından geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Kavramın kapsamının bir mutlak olana gönderme yapması sebebiyle, hiçbir savaşın tam anlamıyla topyekûn gerçekleşemeyeceği düşünülebilir, bu açıdan Mehmet Beşikçi'nin de işaret ettiği gibi topyekûn savaş kavramının bir ideal tip olarak ele alınması gerekmektedir.²⁵ Diğer bir ifadeyle gerçek anlamıyla bir topyekûn savaş ne geçmişte ne de günümüzde mümkündür; topyekûn kavramı ancak şemsiye bir kavram olarak ele alınabilir. Topyekûn savaşın unsurları hangi araçlarla yürütüldüğü, toplumun ve kaynakların nasıl seferber edildiği ve hangi kontrol mekanizmalarına başvurulduğu üzerinden tanımlanabilir.²⁶

Birinci Dünya Savaşı çıktığında bu savaşın öncekilerden hangi oranda farklılaşacağına dair bir öngörü bulunmuyordu. Ancak zamanla bu savaşın diğerlerinden farklı olduğu ve yeni koşullara uyum sağlanması gerektiği ortaya çıktı. Batı literatürüne topyekûn savaş kavramı Birinci Dünya Savaşıyla girmiştir.²⁷ 1917'de İlk kez Fransız başbakanı Georges Clemenceau (1841-1929) tarafından topyekûn savaş sürdürülmesi gerektiği (la guerre integrale) belirtilmiştir. Fransız toplumunu seferberlikten alıkoyacak tüm engellerin ortadan kaldırılması niyeti bu yolla açığa çıkarılmıştır.

Aslında topyekûn savaş (total war) kavramı Fransız monarşizmini savunan Fransız sağının etkili bir dergi çevresi olan *Action Française*'de 1915-16 yıllarında kullanılmaya başlamıştır. Derginin kurucusu olan ve editörleri arasında yer alan etkili gazeteci Leon Daudet bu yıllarda bazı makaleler kaleme almış ve bunları 1918 yılında "la guerre totale" başlığıyla kitaplaştırmıştır. Bu yazılarında ulusal seferberlik çağrısı yapmış ve savaşı siyaset, ekonomi, ticaret, entelektüel hayata kadar uzanması gereken topyekûn savaşın uzantısı

²⁴ Segesser, a.g.e., 2014, s. 3

²⁵ Beşikçi M. (2015). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s. 6. Ayrıca Stig Förster, politikacıların kendi ülkelerindeki savaş çabasının kontrolünü ele geçirmeye çalışsa da hiçbir durumda bunu başaramadıklarını, bu yüzden de topyekûn savaş kavramının ideal bir tip olarak ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Detaylı bir tartışma için bk. Segesser, a.g.e., 2014, s. 7

²⁶ Segesser, a.g.e., 2014, s. 3

²⁷ Black, a.g.e., 2006, s. 6

olarak ele almıştır. Yine bu yazılarda Fransa içinden seferberliğe karşı olanlar eleştirilmiştir. Segesser, Daudet'in biraz daha farklı bir harp kavrayışının olduğuna dikkati çekmektedir. Daudet'e göre savaşı kazanmak için Fransa'nın tüm kaynaklarını seferber etmesi gerekmektedir. Sadece ordular cepheye savaşmazlar, aynı zamanda gelenekler, kurumlar, zihinler de savaş halindedir. Fransa'nın savaşı sürdürebilmesinin yolu olarak halka ve kamuoyuna topyekûn savaş seferberliği çağrısı yapılmıştır. Bununla siyasi ve ideolojik olarak askeri çabayı yeniden anlamlandırmanın amaçlandığı belirtilmektedir. Savaşın sadece cepheye değil, aynı zamanda cephe gerisinde de aktif olarak yürütülmesi gerektiği düşünülmektedir. Topyekûn savaş ile sınırlı bir savaş yerine sınırları aşan bir savaş sürdürülmesi gerektiği anlatılmak istenmiştir.²⁸

20 Kasım 1917'de Fransız Başbakanı Clemenceau savaş politikasını tanımlamak için mecliste yaptığı açılış konuşmasında ilk defa bu kavramı²⁹ kullanmıştır. Başbakan bu konuşmada “Kendimizi topyekûn savaşın biricik amacına adıyoruz. Politikamın tek bir amacı vardır: Tarihin bu en kötü krizinde Fransız halkının manevi gücünü korumasını sağlamak... Dış politikada neyse iç politikadaki amacım da bu olacak. İçerde, savaş halinde olacağım, dışarıda savaşacağım... Savaşmaya devam edeceğim”³⁰ diyerek savaşta herhangi bir sınırlamaya gitmeyeceğinin işaretlerini vermiştir. Barış uzlaşısına dair herhangi bir toleransı olmayacağını ise daha saldırganlık yanlısı bir komutan olarak bilinen Ferdinand Foch'u atayarak göstermiştir.

Topyekûn savaşın bir diğer boyutu da cephe gerisinde yaratılan dehşet anlamındaki terördür. Özellikle sivil alanları hedef alan hava saldırılarını terör başlığı altında değerlendirmek mümkündür. Burada bir metot olarak sadece savaşı cephe gerisine yaymak, üretim alanları ve altyapıyı yok etmek amaçlanmaz. Sivillerin bombalanma tehlikesiyle yaşamaları bile dehşet ortamını yaratmakta yeterlidir. Sivil nüfusun direnç gücü ve morali yok edilerek, savaş uçakları savaşları kısa bir sürede bitirebilir. Hava saldırısı terörü savaşı yoğunlaştırmak üzere tasarlansa da, onu sınırlamak için de bir araçtır.³¹ Hava saldırıları konusunda uzman olan İtalyan General Giulio Douhet (1869-1930) gelecek savaşların hem

²⁸ Horne J. (1997). Introduction: Mobilizing for 'Total War': 1914-1918. In John Horne (ed.), *State, Society and Mobilization in Europe during the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press. s.1-19

²⁹ Segesser Başbakan Clemenceau'nun bu kavramı daha belirsiz kullandığını ancak *Action Française*'in pozisyonunu çoğunlukla takip ettiğini belirtir. Özellikle 1916 Verdun savunmasında Fransa insangücünü ve maddi kaynaklarını muazzam bir ölçüde seferber etmişti. Böylece Fransa'da savaş, daha radikal bir şekilde deneyimlenmeye başlayacaktı. Segesser, a.g.e., 2014, s. 7

³⁰ Marc Ferro'dan aktaran Segesser, a.g.e., 2014, s. 3

³¹ Strachan, a. g. m., 2000, s. 358

kapsam hem de karakter olarak topyekûn olacağına işaret etmiştir. Cephe gerisinin moralinin bozulması öncelikli hedef olmalı ve savaşta galip gelmesi için sivil nüfusların bombalanması gerekmektedir.³²

Birinci Dünya Savaşıyla cephe ve cephe gerisi arasındaki ayrımın hava saldırılarıyla ortadan kaldırılmasına şahit olundu. Bu gelişmeler yeni tip bir savaşın yürütüldüğünün de işaretlerini vermektedir. 1917 Mayıs'ında Fransız Genel Kurmaylığına getirilen Philippe Pétain ve Birinci Dünya Savaşında İngiltere'de oluşturulan ve David Lyold George'un ilk başkanlığını yaptığı Teçhizat Bakanlığına 1917 yılında getirilen Winston Churchill askeri ve sivil arasındaki ayrımı ortadan kaldıran ve dolayısıyla cephe ve cephe gerisini belirsizleştiren bir unsur olarak hava saldırılarının önemine dikkat çekmişlerdi.³³ İkinci Dünya Savaşında ise Fransa'nın düşmesi üzerine Churchill "Ne pahasına olursa olsun zafer" sağlanması gerektiğini kamuoyuna deklare etmiş ve "terörün tüm biçimlerine karşı zafer, bu yol ne kadar uzun ve zorlu olsa da, çünkü zafer olmadan kurtuluş yoktur."³⁴ diyerek topyekûn harp çağrısının rafine bir örneğini sunmuştur.

Alman General Erich Ludendorff (1865-1937) 1935 yılında Birinci Dünya Savaşı anılarını derlediği *Dertotale Krieg* (Topyekûn Harp) isimli kitabında Almanya'nın savaşta yenilgisini cephe yerine cephe gerisindeki başarısızlığa bağlamıştır. Ona göre Almanya'nın savaşta başarısızlığının arkasında topyekûn savaşın kurallarını yerine getirmemesi, cephe gerisini yeterince mobilize edememesi vardır.³⁵ Ludendorff *Dertotale Krieg*'ta asker-sivil ilişkilerine odaklanır. Almanya'nın savaşı kaybetmesinin sebebi askeri diktatörlük kuramayışıdır. Hem içeride hem de dışarıdaki düşmana karşı mücadele verilmelidir. Başkomutan hiyerarşide ilk sırada gelmeli ve ulusu mobilize edecek otoriteyi tesis etmelidir.³⁶ Kitabın İngiliz basımında topyekûn savaş yerine, totatilyen savaş tabiri kullanılır. Yıkıcı güçler olarak tanımladığı savaş baronları ile sosyalistler, Almanya'nın başarısızlığının baş sorumlularıdır. Savaş zamanı sivillerin morallerini yüksek tutacak her türlü önlemin alınması gerektiğine işaret etmiştir. Ludendorff sivil ve askeri liderlik arasında bir ayrım yapılmasına karşı çıkmıştır. Askeri komutanın Devletin en tepesinde olması gerektiğini, gelecek bir savaşta ulusun ayakta kalabilmesini yolunun halkın komutanın

³² Morrow, Jr. John H. (2010). The War in the Air. In John Horne (ed.), *A Companion to World War I*. Chichester, West Sussex, UK ; Malden, MA : Wiley-Blackwell. s. 157

³³ Morrow, a.g.e., 2010, s. 161

³⁴ Bicheno, a.g.m., 2001, s. 2

³⁵ Black, a.g.e., 2006, s. 5 ; Strachan, a. g. m., 2000, s. 348

³⁶ Strachan, a. g. m., 2000, s. 349

emrinde olmasıyla mümkün olacağını belirtir.³⁷ Segesser bu görüşlerin İkinci Dünya Savaşında tekrar gündeme geldiğine işaret etmektedir. Alman propaganda Bakanı Joseph Goebbels (1897-1945), 1943 yılında Alman birliklerinin Stalingrad'ta teslim olmasını takip eden günlerde Berlin'deki spor salonunda yaptığı meşhur konuşmada topyekûn harp çağrısı yapacaktır. Savaşın kazanılması için Almanya tüm kaynaklarını (insan ve maddi) seferber etmelidir. Segesser'e göre:

“...hiç bir sınıf ya da meslek ayrımı olmaksızın tüm Alman ulusu topyekûn savaş yürütmek zorundadır. Cephe gerisinde boş zaman aktivitelerine son verilmeli, cephede olmayan tüm Alman kadın ve erkekleri savaş ekonomisi için çalışmalı, endüstriyel toplum askeri amaçların emrine verilmelidir.”³⁸

Alman muhafazakâr devrimcilerinin önde gelen ismi Ernst Jünger, editörü olduğu *Savaş ve Savaşçı* isimli 1930 yılında yayımlanan antolojide topyekûn seferberlik başlıklı bir makale yayımlar. I. Dünya Savaşı anılarıyla bu savaşın yeni boyutlarına dikkat çeken Ernst Jünger makalede topyekûn seferberlik (*total mobilization*) kavramı üzerinde durur. Jünger'e göre I. Dünya Savaşı Fransız Devriminden daha önemli bir olaydır. Birinci Dünya Savaşıyla birlikte önceki çağlarda görülen kısmi mobilizasyon yerini topyekûn mobilizasyona bırakmıştır. Aristokrasinin ayrıcalıklarının sona ermesiyle, devletin silahlı savunması profesyonel askerlerden ziyade eli silah tutan herkesin sorumluluğuna girmiştir. Savaşın yükselen maliyetleri artık sabit bir savaş bütçesiyle karşılanamaz. Öyle ki I. Dünya Savaşı'nda Almanya'da savaş makinesinin çarklarının dönebilmesi için halkın elindeki son fenik dahi vergilendirilmiştir. *Arbeitsprozesses* olarak tarif ettiği devasa emek süreci imgesiyle savaşın silahlı çatışma imgesi birleşir. Savaşın sonuna doğru artık tüm emek süreci bir şekilde savaş alanına dolaylı da olsa hizmet eder hale gelmiştir. Eviçinde dikiş yapan bir işçi bile dolaylı da olsa cepheye hizmet ediyordur. Jünger, özellikle mobilizasyonu bir enerjiyi açığa çıkaran, onu harekete geçiren bir şey olarak ele almaktadır. Modern yaşamın güç kaynağı savaş enerjisi akımına dönüşmüştür. Savaşın sonlarına doğru mobilizasyon daha da açığa çıkmıştır. Ham maddeleri ve besin gıdalarının planlı yönetimi devreye girer. Endüstriyel koşulların askeri duruma ayarlanması, ticari gemilerin silahlandırılması, askeri otoritenin genişlemesi vb. faktörler topyekûn harbin göstergeleri arasındadır. Bir sonraki

³⁷ Segesser, a.g.e., 2014, s. 7

³⁸ Segesser, a.g.e., 2014, s. 7

savaşta Almanya'nın başarılı olmasının koşulu topyekûn seferberliği kitleleri harekete geçirecek biçimde kullanabilmesine bağlıdır. Jünger şöyle devam eder:

“Sadece saldırı değil aynı zamanda savunma da alışılmadık bir çaba gerektirir...Her bireysel yaşam ölümünün tohumlarını kendinde taşıdığı gibi, geniş kitlelerin ortaya çıkışı da ölümün demokrasisini içinde taşır...Gece-uçuşu bombalaması emri verildiğinde, binbaşı artık muharip ve siviller arasında bir fark görmüyordur. Böyle bir gözdağının gerçekleşmesi ne kısmi ne de genel değil, topyekûn mobilizasyona dayanır. Tehdit, başka herkes gibi ve hatta daha fazlasıyla beşikteki çocuğa kadar yayılır.”³⁹

Benzer şekilde İngiliz askeri tarihçi J. F. C. Fuller 1936 tarihli *The First of the League Wars* kitabında İtalya'nın Etiyopya saldırısı için totaliter savaş ifadesini kullanır. Buna göre “totaliteryan savaşta, savaş başlayınca bütün özel yaşam sona erer ve sadece ulus ve savaş kaygısı kalır”.⁴⁰ Hew Strachan, Fuller'ın çalışmasında Ludendorff ve Hitler'e atıf olmasına karşın Benito Mussolini'nin İtalya'sını totaliteryan savaşın müstesna bir örneği olarak sunduğuna dikkati çekmektedir. Fuller'a göre, İtalyanların temel özelliği derin bir inançla, neredeyse Haçlılar gibi savaşmalarıydı. Ruhsal olarak güçlü bu askerlerin fiziksel yaşamlarını korumaları için çok az yiyeceğe ihtiyaçları bulunuyordu.

Ludendorff'un da gözlemlediği gibi topyekûn savaş devletin gücüne dair bir gözlemdir. Tebaası ya da yurttaşlarını askere alma hakkı yanında ekonomi ve toplumu da mobilize edebilmesidir. Bu açıdan Fransız devrimi söyleminde yer bulan genel iradeye ve ortak çıkarlara dayanır. Fikirler ve ideolojiler yoluyla harekete geçirilir. Modern savaş ise savaşın hangi teknolojiler aracılığıyla gerçekleştirdiğiyle ilgilidir.⁴¹

Topyekûn harp mantığında olağanüstü yasalarla uygulamaya konan iktidarın baskıcı güçlerinin artırılmasından daha fazlasına ihtiyaç duymaktadır. Ulusal mobilizasyon ve ulusal birliği sağlamada savaş zamanında birbiriyle yarışan ideolojilerin terk edilmesi gündeme gelir. Dış düşmana karşı farklı kimlikler ulusal dava arkasında toplanmaya çağılır. John Horne, bir ülkede daha öncesinde mevcut olan dayanışma biçimlerinin hayati bir rol oynayabildiğine dikkat çeker. Yerel ve ulusal siyasi yapılar arasında bağlar kurulur. Halkın rızasının alınması önemlidir. İç birliğin ve devletin meşruiyetinin sağlanması gerekmektedir. Britanya ve Fransa Birinci Dünya Savaşının son iki yılı hariç geniş bir ittifak üzerinden bu

³⁹ Jünger E. (1993). Total Mobilization, In Richard Wolin (ed.), *The Heidegger Controversy: A Critical Reader*. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press. s. 127-129

⁴⁰ J. F. C. Fuller'den aktaran Strachan, a. g. m., 2000, s. 349

⁴¹ Strachan, a. g. m., 2000, s. 349-350

mobilizasyonu sağlayacak meşruiyeti bulmuştur. Almanya gibi daha otoriter devletlerde bu konsensüsü sağlamak için askeriyenin ayrıcalıklı rolünün ve otoriterliğinin bir ölçüde rafa kaldırılmasına ihtiyaç duyulmuştur.⁴²

İkinci Dünya Savaşından sonra tarihçiler topyekûn savaşı daha çok bir nüfusun gösterdiği gayret yerine düşman nüfuslar üzerinde uygulanan yıkıcılıkla ilişkilendirmişlerdir. Bu tartışmalar daha çok Nazi Almanyası üzerine odaklanmaktadır.⁴³ Anglo-sakson dünyada moral değerlere atıf yerine Amerikan İç Savaşındaki (1861-1865) büyük yıkımlara gönderme yapılmış, iç savaşın ilk modern topyekûn savaş olduğuna işaret edilmiştir. Sonrasında ise Dünya Savaşlarını karakterize etmek için topyekûn savaş tabiri kullanılmıştır.

İkinci Dünya Savaşından sonra yürütülen savaşlar daha sınırlı gözükmektedir. 1990'larda kapitalizmin zaferinin ilan edilmesiyle topyekûn savaş çağının kapandığına dair bir inanç oluşmaya başlar. Stig Förster'a göre bu iddiayı ileri sürmek sanıldığı kadar basit değildir. Tarihyazımının bir görevi de bu korkunç fenomenin yeniden dirilmesini durdurmaya katkı sağlamak olmalıdır. Stig Förster'in öncülüğünde farklı ülkelerden Tarihçilerin katıldığı konferanslar sonucunda Washington merkezli Alman Tarihsel Enstitüsü tarafından yapılan çalışmalar 6 ciltte yayımlanmıştır. Katılımcılar I. Dünya Savaşından önceki yıllarda da topyekûn savaş olup olmadığına bakmışlardır. Buna göre Napolyon Savaşları, Amerikan İç Savaşı gibi pek çok savaşın topyekûn harp olarak ele alınıp alınamayacağı tartışılmıştır. Özellikle Fransız devrimi sonrasında sıradan insanların askere alınmaya başlaması önemli bir olgu olarak değerlendirilmekte ve savaşların insangücü açısından daha talepkâr olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu konferanslarda kabul edilen bir tanıma ulaşılamamış ancak topyekûn harbi oluşturan unsurlara açıklık kazandırılmaya ve araştırma aracı olarak bu kavramının nasıl başarılı bir şekilde kullanılabileceğine odaklanılmıştır.⁴⁴

Diğer yandan Hew Strachan, 20. yüzyılın sonlarına doğru topyekûn savaş kavramının bir anlamda demode bir kavram olmaya başladığına dikkat çekmektedir. Topyekûn savaşlar tarihte bir dönemi tanımlamak için kullanılmaktadır. *Topyekûn Savaş Çağı* başlıklı çalışmasında Fransız Sosyolog Raymond Aron topyekûn savaşı Fransız Devrimiyle başlayıp endüstrileşmeyle evirilen bir süreç olarak ele almıştır. Daha yakın dönem Tarihçileri için iki

⁴² Horne, a.g.e., 1997, s. 9 ve s.16

⁴³ Segesser, a.g.e., 2014, s.1-19

⁴⁴ Segesser, a.g.e., 2014, s.1-19

dünya savaşını kapsayan dönemi ifade eder. Bazı analistler de ekonomik mobilizasyonun artmaya başladığı 1916 ile 1945 arası dönemi topyekûn savaşlar olarak adlandırmaktadır.⁴⁵

Bu açıdan modern savaşlar topyekûn olmayacağı gibi topyekûn savaş da modern olmak zorunda değildir. Ekonomik olarak daha geri taraf, daha ileri ve endüstrileşmiş düşmana karşı denk bir mücadele sergileyemez. Bu nedenle toplumu seferber edebilmek için daha büyük bir çaba göstermek durumundadır.⁴⁶ Amerikan İç Savaşında Birlik, 1859 yılındaki hasılatının neredeyse yüzde 75'ini dört yıllık savaşta harcarken, Konfederasyon 1859 yılı hasılatından daha fazlasını harcamak durumunda kalmıştır. Daha modern bir savaş aygıtı bulunan A.B.D İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya'ya karşı sınırlı düzeyde bir savaş yürütürken, 1905 model piyade tüfeği kullanan Japonya askeri teknoloji anlamındaki geriliğini kapatmak için toplumu seferber edecek aşırı bir heves ve fanatizmi işe koşmak durumunda kalmıştır. 1943 yılında 3 uçak gemisi yapan Japonya'ya karşı, A.B.D. 90 uçak gemisi yapmıştır. Strachen, Kamikaze pilotları fenomeninin bile bu eğilimi çok açık özetlediğine dikkat çekmektedir.⁴⁷

1.2. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Devleti

1.2.1. Ekonomik durum

Osmanlı ekonomisinin yeterliliği ve sınırlılıkları Birinci Dünya Savaşı'nda devletin performansını etkileyen önemli faktörlerden biridir. XIX. yüzyılda, özellikle de 1880 sonrası büyüyen ve gelişen ekonomik dönüşümlere rağmen, Osmanlı Devleti ekonomisi büyük ölçüde tarıma bağımlıydı.⁴⁸ 1870'lerde yayınlanmaya başlayan istatistiklere göre Osmanlı nüfusunun %75-80'lik gibi büyük bir kesimi kırsal alanda yaşamakta ve yine 1913 yılına ait bir istatistiki bilgiye göre tarım, Osmanlı Devleti'nin gayrisafi milli hasılasının %48'ini, Anadolu'nun ise %55'ini oluşturmaktaydı.⁴⁹

XIX. yüzyılda Avrupa'da gelişen sanayi kapitalizmi Osmanlı Devleti'ni de etkisi altına almaya başlamıştı. Bu yüzyıldan önce daha çok geçimlik ve kendi iç tüketimine yönelik

⁴⁵ Strachan, a. g. m., 2000, s. 349

⁴⁶ Strachan, a. g. m., 2000, s. 351

⁴⁷ Strachan, a. g. m., 2000, s. 352

⁴⁸ Pamuk Ş. (2008). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. (Çev. Gökhan Aksay). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s. 140

⁴⁹ Quataert D. (1985). Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 6, İstanbul: İletişim Yayınları. s. 1556

olarak tarım yapılırken bu yüzyıldan sonra Osmanlı'da tarımda piyasaya dönük üretim gerçekleştirilmeye başlandı. Başka bir ifadeyle hububat ve diğer geçimlik ürünlerden piyasa için üretilen gıda mallarına ve hammaddelere geçilmeye başlandı. Tarımsal üretimin uzmanlaştığı bu dönemde Osmanlı Devleti bu malların ihraç edilmesine karşılık mamul madde ithal etmekteydi. Osmanlı ekonomisinin kapitalizme entegrasyonu ile beraber özellikle 1830'lardan sonra dış ticaret hacmi önceki yüzyıllarla kıyaslanmayacak derecede artmıştı.⁵⁰

1838 yılında İngiltere (daha sonra diğer ülkelerle de) ile imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması Osmanlı dış ticaretinin hızla büyümesinde dönüm noktası olmuştu. Bu antlaşma ile Fransa'nın yanı sıra İngiltere de Osmanlı dış ticaretinde önemli bir paya sahip olmuştur. Yüzyılın sonlarına doğru özellikle 1880'den sonra İtalya ve Almanya da Osmanlı dış ticaretine ortak olmaya başlamıştı.⁵¹

Öte yandan dış ticaretteki bu hızlı büyüme ile beraber hükümetin gümrük vergileri ve geçiş ücretleri konusunda yabancı tüccarlara sağladığı ayrıcalıklar tarım-dışı üretim alanlarında büyük bir gerilemeye neden olmuştur. Bu gerileme daha çok pamuklu tekstil alanında hissedilmeye başlanmıştır.⁵²

1913 yılında yapılan sanayi sayımına göre günümüz Türkiye'si sınırları içinde on ya da daha fazla işçi çalıştıran sanayi işletmelerinin sayısı sadece 600 kadardı. Bu sanayi işletmelerinde

⁵⁰ Pamuk, Ş. (1985a). 19. yy'da Osmanlı Dış Ticareti, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları. s. 653; Osmanlı devleti dış pazara açılmasıyla ekonomik anlamda bir istikrara sahip olabilmişti ancak dış ticaretle dış dünyaya bağımlılığı daha da artmıştı. Osmanlı devletinde kapitalistleşme görülse de temelde bir tarım ülkesiydi. Eldem, E. (1991). *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi Şartlar Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: TTK, s. 71.

⁵¹ Pamuk, a. g. m., 1985a, s. 662; Shaw S. J. ve Shaw E. K., (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975)*. (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: E Yayınları, s. 290.

⁵² Shaw S. J. ve Shaw E. K., a.g.e., 2000, s.290; Zürcher, E. J. (2005). *Savaş Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*. (Çev. Ergun Aydınoglu), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. s.68; Batı Anadolu bölgesi ve Uşak merkezli el dokuma halı sanayisi Avrupa'dan ip ithalatı ve halı dokumasında makinaların kullanılmasıyla neredeyse çöktü. Bu bölgedeki dokumacılar durumu protesto etmek için gösteriler düzenlemişlerdir. Quataert, D. (1986). Machine Breaking and the Changing Carpet Industry of Western Anatolia (1860-1908). *Journal of Social History*, 19 (3), s.473-489.

istihdam edilen yaklaşık 35000 çalışan dönemin toplam nüfusunun yalnızca 0,2'sini oluşturmaktaydı.⁵³

Osmanlı ekonomisinin dünya kapitalizmine açılmasıyla dış ticaretteki büyüme beraberinde yabancı sermaye yatırımlarını ve dış borçlanmayı da getirmişti. Avrupa sermayesi tarafından yapılan doğrudan yatırımların Birinci Dünya Savaşı öncesinde 75 milyon İngiliz sterlinine ulaşmıştı. Osmanlı ekonomisindeki yabancı sermaye yatırımının yaklaşık %60'ı demiryolu yapımı üzerinden gerçekleşmişti. Osmanlı tarımının dünya ekonomisine dönük üretime geçmesi tarım bölgelerinin pazar ile kolayca bütünleşmesi sorununu gündeme getirmişti. Bundan dolayı Avrupa sermayesi demiryollarına ve çeşitli altyapı alanlarına yatırım yaparak bu sorunu gidermeye çalışmıştı.⁵⁴ Demiryolu yapımına yönelik yabancı sermaye yatırımında en büyük pay sırasıyla Fransa, İngiltere ve Avusturya'ya aitti. Ancak özellikle 1880'den sonra Almanya'nın Osmanlı dış ticaretinde önemli bir paya sahip olmasıyla beraber bu ülkelerin demiryolu yatırımlarındaki üstünlüğü Almanya'ya geçmişti.⁵⁵

1888'de Deutsche Bank ile yapılan bir antlaşma ile Anadolu Demiryolları Şirketini kurma ve Haydarpaşa-Ankara demiryolu ve daha sonra da Bağdat'ı Basra Körfezine uzatacak demiryolu yapımı imtiyazı Almanya'ya verildi.⁵⁶

Osmanlı dış ticaret hacminin genişlemesiyle artan yabancı yatırımlar uzun dönemde Osmanlı ekonomisini dış borçlar sorunuyla karşılaşmasına neden olmuştur. Özellikle Kırım

⁵³ Pamuk, a.g.e., 2008, s. 141.

⁵⁴ Pamuk, a.g.e., 2008, s. 142; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975)*, s. 279

⁵⁵ Quataert, D. (1985b), 19. yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 6, İstanbul: İletişim Yayınları. s. 1630-1633; Shaw S. J. ve Shaw E. K., a.g.e., 2000, s. 279-280; Pamuk, a. g. m., 1985a, s. 662; Shaw, S. J. (2014). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu: Savaşa Giriş*. (Çev. Beyza S. Aydaş), Ankara: Türk Tarih Kurumu. s.190-191.

⁵⁶ Quataert, a.g.m., 1985b, s. 1630-1631; Shaw, a.g.e., 2014, s. 279

Savaşı'ndan sonra devletin askeri harcamalarının sebep olduğu bütçe açıklarını borçlanarak gidermeye çalışması devleti 1876 yılında bu borçları ödeyemez duruma getirmişti.

Osmanlı Devleti'nin borçlarını ödeyemez hale gelmesi 1881 yılında Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasına neden oldu. Bu idarenin kurulmasıyla Osmanlı Devleti bazı önemli gelir kaynaklarını idareye devretmek zorunda kalmıştır.⁵⁷

Bu dönemde dış borçlar alacaklara düzenli ödenmeye başlandı ancak 20. yüzyılın başlarında artan askeri harcamalar (Trablusgarp ve Balkan Savaşları) nedeniyle bütçenin açık vermesi Birinci Dünya Savaşı öncesinde borçlanmayı tekrar hızlandırdı.

Birinci Dünya Savaşı öncesine gelindiğinde Osmanlı devletinin dış borcunun 150 milyon İngiliz Sterlinine ulaşmıştı. Bu dış borcun alacakları arasında en büyük pay Osmanlı tahvillerinin yaklaşık %60'ını elinde bulunduran Fransa'ya aitti. Bu tahvillerin %20'si Almanya yaklaşık %15'inden azı da İngiltere'nin elindeydi.⁵⁸

Sonuç olarak XIX. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin kapitalist sistemle bütünleşmesini hızlandıran ticaret, doğrudan yabancı yatırımı ve dış borç mekanizmaları Osmanlı ekonomisindeki mali krizi daha da derinleştirmiş ve Avrupa sermayesinin Osmanlı ekonomisi üzerindeki denetimini arttırarak süreklilik kazanmasına neden olmuştur. 1910'lara gelindiğinde Osmanlı tarımsal üretiminin ortalama dörtte biri toplam milli hasılanın yaklaşık yüzde 14'ünü ihraç etmekteydi. Bu duruma karşılık ithalat milli hasılanın yüzde 18 gibi bir paya sahipti. Bu ithalat hacmi içerisinde pamuklu tekstil en büyük paya sahipti. Bu dönemde tüketilen pamuklu tekstil ürünlerinin yüzde 80'den fazlası ithal edilmekteydi.⁵⁹

Bu döneme dair dikkate değer bir diğer konu ise Osmanlı Devleti 1911-13 yıllarına geldiğinde buğday, un ve pirinç gibi ülkenin uzun yıllar boyunca tarımsal üretiminde önemli

⁵⁷ Rüsum Sitte gelirleri olarak adlandırılan bu gelirler; tütün gelirleri, damga resmi "Varaka-yı Sahiha" gelirleri, alkollü içkilerden alınan gümrük resmi hariç her türlü alkollü içkiden alınan vergiler geliri, İstanbul ve havalisi balık resmi gelirleri, belirli bölgelerden sağlanan ipek öşürü gelirlerin oluşmaktaydı. Kazgan, H. (1985). Düyun-ı Umumiye, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları. s. 707

⁵⁸ Gürsel, S. (1985). Osmanlı Dış Borçları, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları. s. 686-687

⁵⁹ Pamuk, Ş. (1985b). Osmanlı Ekonomisinin Dünya Kapitalizmine Açılışı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985. s. 723

bir yere sahip olan ürünleri piyasada ithal ürünlerle rekabet edemez hale gelmiş hem ihracat payları hem de iç piyasada tüketilme oranları düşmüştür.⁶⁰

1.2.2. İnsan gücü

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı öncesi Arap Yarımadasındaki bölgeler hariç 12000 Kilometreyi aşan sınırları ve 8000 kilometreden fazla kıyı şeridiyle yaklaşık 1,7 milyon kilometrelik bir alana hükmetmekteydi.⁶¹

Tanzimat'la beraber devlet sistemindeki bir dizi yenilenme çabaları önceki yüzyıllara nazaran daha etkin bir nüfus sayımını gündeme getirdi. Özellikle zorunlu askerlik sistemi ve mali alandaki düzenlemeler nüfus sayımlarını zorunlu kıldı.⁶²

XIX. yüzyılda gerçekleştirilen nüfus sayımları içerisinde ilk kez genel ve güvenilir nüfus bilgisi 1882 başlayan ve sonuçları 1893'te açıklanan nüfus sayımıdır. Bu sayım kişilerin fiziksel durumu, medeni hali, sosyal durumu ve yaşı gibi ayrıntılı bilgiler içermekteydi. Bu sayımı önceki sayımlardan ayıran kadınların da bu sayıma dâhil olmasıdır. Bu sayıma göre Osmanlı nüfusu 11.500.000 olarak hesaplanmıştır.⁶³ 1893 sayımından sonra Sicil Nüfus Nizamnamesi gereği 1903 yılında yeni bir nüfus sayımına başlandı. Bu sayım 1907 yılında tamamlanmıştı. Sayıma dâhil edilmeyen Irak, Arabistan, Lübnan'ın nüfusunun da eklenmesiyle yaklaşık olarak 23 milyona yakındı.⁶⁴ 1897 yılındaki İstatistik-i Umumi verilerine göre yıllık doğum oranı yüzde 3.76, ölüm oranı da yüzde 2.12 olarak belirtilmiştir. Bu bilgiler ışığında doğal nüfus artışı 1.64 olarak tespit edilmiştir.⁶⁵

XIX. yüzyılda ekonomik ve sağlık alanlarındaki olumlu gelişmeler yaşam şartlarının düzelmesine neden olmuştur. Bu durum doğal nüfus artışı üzerine pozitif bir etki yaratmıştır.

⁶⁰ Pamuk, a.g.m., 1985a, s. 659. 1914 yılı öncesi ülkeler arasında kişi başına düşen gelirden ciddi farklar göze çarpıyordu. Kişi başına düşen gelir Batı Avrupa ülkelerinde 170, Rusya'da 68 iken, Osmanlı devletinde bu rakam yaklaşık 44 dolar idi. Osmanlı'da kişi başına gelir bölgeler arasında farklılık göstermekteydi. Batı Anadolu, İstanbul ve Trakya'da 66 iken Irak'ta 35 dolardı. Eldem, V. (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.2. Ayrıca Osmanlı'da böylesi gelir farklarının olması liman kentlerinin kapitalistleştiğini iç bölgelerde bu ise durumun geçerli olmadığını gösterdiği söylenebilir.

⁶¹ Pamuk, a.g.e., 2008, s. 144

⁶² Zürcher, a.g.e., 2005, s. 69; Akbayer, N. (1985). Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları. s. 1239

⁶³ Tekeli, İ. (1985), Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları. s. 878-879

⁶⁴ Pamuk, a.g.e., 2008, s. 140

⁶⁵ Akbayer, a.g.m., 1985, s. 1244-1245

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı öncesinde yaklaşık 20 ile 26 milyon arasında nüfusa sahipti.⁶⁶

Osmanlı nüfusunun önemi özellikle askeri alanda önemini hissettirmekteydi. 1856 Islahat Fermanı'na kadar Osmanlı ordusu sadece Müslüman erkekleri almaktaydı. 1856'dan sonra orduda askeri yükümlülük gayrimüslimler için de geçerli oldu. Ancak gayrimüslimler “bedel-i nakdi” ödeyerek 1909'a kadar askerlik hizmetinden muaf olmuşlardır. 1878 yılına kadar Hristiyan ve Musevilerin nüfusu Osmanlı nüfusunun yaklaşık yüzde 40'ına tekabül etmekteydi. 1914 yılında ise bu rakam yaklaşık olarak yüzde 20'ydi.⁶⁷

Gayrimüslimlerin “bedel-i nakdi” ödeyerek askerlik hizmetinden muaf tutulması ordunun insan gücü kaynağını sınırlamıştır. Öte yandan askerlikten muaf olma durumu yalnızca gayrimüslimler için geçerli değildi, Müslümanlar da muaf tutulabiliyorlardı. Askerlik hizmetinden muaf olanlar arasında ulema mensupları, medrese öğrencileri, İstanbul ve Mekke-Medine sakinleri, üst düzey devlet bürokratları ve ailesinin geçimini sağlayan tek erkek bulunmaktaydı. 1909 yılında askerlik hizmeti din farkı gözetmeksizin tüm Osmanlı vatandaşları için zorunlu hale getirildi.⁶⁸ Ancak çıkartılan bu kanun gayrimüslimler açısından genel anlamıyla uygulanamadı çünkü askerlik yapmaya gönüllü olmayan gayrimüslimler askere alım sırasında ülkeyi terk etmeyi ya da yabancı pasaport alarak bu hizmetin dışında kalmayı tercih etmişlerdir.⁶⁹ Askeri alandaki bu sınırlıklar savaş döneminde Osmanlı ordusunun performansını ciddi oranda etkilemiştir.

1.2.3. Ulaşım olanakları

XIX. yüzyılda gerçekleşen savaşları bir önceki yüzyıllardan ayıran önemli bir faktör bu yüzyıldaki savaşlardaki başarı ya da başarısızlığın daha çok sanayinin etkisine bağlı olmasıdır. Sanayinin gelişmesine paralel olarak gelişen demiryolu ulaşımı modern

⁶⁶ Yalman; Bağdat, Basra, Hicaz, Yemen, Lübnan gibi yerleri de katarak 25 milyon civarı bir sayı vermekte, Eldem ise Cihan Harbi öncesinde Osmanlı nüfusunu 26.387.000 olarak tespit etmektedir. Diğer yandan Ericson 1913'teki The World Almanac and Encyclopedia ile İngiliz istihbarat raporlarından derlediği bilgiler çerçevesinde 1914 yılında Osmanlı nüfusunun 19 ile 23 milyon arasında olduğunu belirtmektedir. Aynı tarihlerde Almanya'nın nüfusu 65, İngiltere'nin 45, Fransa'nın nüfusu ise 39 milyondur. Yalman, A. E. (1930). *Turkey in the World War*. New Haven: Yale University Press, s. 78; Eldem, a.g.e., 1994, s.4; Ericson, E. J. (2003a). *Size Ölmeyi Emrediyorum!: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*. (Çev. Tanju Akad), İstanbul: Kitap Yayınevi, s.73

⁶⁷ Zürcher, a.g.e., 2005, s.70

⁶⁸ Zürcher, E. J. (1998). The Ottoman Conscription System in Theory and Practice: 1844-1918. *International Review of Social History*, 43 (3), s. 437-449.

⁶⁹ Zürcher, a.g.e., 2005, s.77; Zürcher, a.g.m., 1998, s. 437-449

savaşlarda gittikçe önem kazanmıştır. Sanayileşmenin ve modernitenin⁷⁰ bir simgesi olan demiryolları Osmanlı'daki yapım çalışmaları XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır.⁷¹

Osmanlı'daki demiryollarının yapımı yabancı sermaye tarafından gerçekleştirilmişti. Bu yabancı sermaye içerisinde en büyük pay Fransa'ya aitti. Ancak yüzyılın sonunda Osmanlı-Almanya arasındaki ilişkinin yoğunlaşmasıyla demiryolu yapımında Alman sermayesi ön plana çıkmıştır.⁷² Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devletinin demiryollarının toplam uzunluğu altı bin kilometreden azdı.⁷³ Osmanlı'nın sahip olduğu demiryolu uzunluğu dönemin ülkeleriyle karşılaştırılamayacak kadar azdı. Bu dönemde Britanya 32.623, Fransa 40.770, Almanya 63378, Avusturya-Macaristan 22.981, Rusya ise 62.300 km uzunluğundaki demiryollarına sahiptiler.⁷⁴ Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın onayı olmadan Doğu Anadolu bölgesinde demiryolu yapamaması Birinci Dünya Savaşında önemli bir cephe olan bu bölgenin demiryolu ulaşımından yoksun bırakmıştı. Ayrıca bu dönemde Anadolu'yu Suriye'ye bağlayacak olan demiryolu bağlantısı da hala sağlanamamıştı.⁷⁵ Öte yandan Zürcher'e göre Osmanlı demiryolu ağı Avrupa ülkelerinden yapısı bakımından farklıydı. Örneğin Fransa ve İngiltere'deki demiryolu hatları merkezden ülkenin en ücra köşesine yayılarak adeta bir örümcek ağını andırıyordu. Böylece devlet kontrolü merkeze uzak bölgelerde sağlanmış oluyordu. Ancak Osmanlı'da özellikle yabancı sermaye tarafından inşa edilen demiryollarında askeri kaygılar göz önünde bulundurulmamış yalnızca iç bölgelerdeki tarımsal üretimi limanlara bağlamak üzere tasarlanmıştı. Osmanlı Devleti ancak Hicaz Demiryolu inşasıyla askeri kaygıları ön planda olan bir demiryolu ağına sahip olmuştu.⁷⁶ Öte yandan Osmanlı'da bulunan demiryolları ulaşımı geçitler olmadığı için sürekli kesintiye uğruyordu. Taşınan yük demiryollarından sonra karayolu kullanılarak bölgelere ulaştırılıyordu. Amanos tüneli 1917'de tamamlanmışken, Toros tüneli ancak savaş sonunda tamamlanabilmişti.⁷⁷ Deniz yolu ulaşımı da tıpkı demiryolu ulaşımı gibi yabancı yatırımların elindeydi. Daha çok küçük ticaret gemileri bulunmaktaydı.

⁷⁰ Toprak, Z. (2007). Cumhuriyet, Demiryolu ve Laiklik Bir 'Modernite' Metaforu. *Toplumsal Tarih*, 168 (Aralık), s. 26-30

⁷¹ Quataert, a.g.m., 1985b, s. 1630-35

⁷² Shaw S. J. ve Shaw E. K., a.g.e.,2000, s. 299; Quataert, a.g.m., 1985b, s. 1630-31; Toprak, a.g.m., 2007, s.26

⁷³ Yalman, a.g.e., 1930, s. 89

⁷⁴ Zürcher, a.g.e., 2005, s.72

⁷⁵ Pamuk, a.g.e., 2008, s. 145; Shaw S. J. ve Shaw E. K., a.g.e.,2000, s. 280

⁷⁶ Zürcher, a.g.e., 2005, s.72

⁷⁷ Yalman, a.g.e., 1930, s. 86

1.3. Temmuz Krizi ve Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi

28 Haziran 1914 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliahtı Arşidük Franz Ferdinand ve eşinin Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi⁷⁸ Avrupa'daki güçler arasındaki rekabetin gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Saraybosna'da gerçekleşen bu olaydan sonra Avrupa'da kaçınılmaz hale gelen savaş, 28 Temmuz'da Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş açmasıyla başladı. Ardından Almanya'nın 1 Ağustos'ta Rusya'ya, 3 Ağustos'ta Fransa'ya ve Almanya'nın Belçika'yı işgali neticesinde savaşa dâhil olan İngiltere'nin 4 Ağustos'ta Almanya'ya savaş ilan etmesiyle kısa sürede bir dünya savaşına dönüştü.

Savaşın başlamasıyla Osmanlı Devleti'nin konumu da şüphesiz önem kazanmıştı. Avrupa'nın içine düştüğü bu savaş durumunda Osmanlı devleti de ittifak arayışlarına girdi. Trablusgarb Savaşı'nda Almanya'nın İtalya'ya karşı bir yaptırımda bulunmaması, Osmanlı Devleti tarafından bu ittifak arayışın da önceliği İngiltere'ye vermesine neden oldu. Osmanlı Devleti 1914 yılının ocak ayında İngiltere ve Fransa'yı müttefikleri olan Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini dizginlemeye ikna etmek ve İngiltere safında savaşa dâhil olmak için Osmanlı'nın Londra ve Berlin elçileri Hakkı Paşa ve Ahmet Muhtar Paşa'nın bulunduğu Maliye bakanı Cavit Bey başkanlığındaki bir heyeti Londra'ya gönderdi. Bu ittifak girişimini güçlendirmek için İngiltere'ye ekonomik anlamda yeni ayrıcalıklar tanıdı.⁷⁹

Ancak Osmanlı Devleti'nin bu ittifak isteğine İngiltere tarafından olumlu cevap verilmemiştir. Öte yandan Osmanlı Devleti bu süreçte yalnızca İngiltere'ye ittifak teklifi sunmamıştı, bu dönemde İngiltere'nin yanısıra Rusya, Fransa, Bulgaristan ve Yunanistan'a da ittifak teklifleri sunuldu. Ancak Osmanlı Devleti bu ittifak tekliflerinin hiçbirinden olumlu sonuç alamadı. Ortaya çıkan bu durum sonucunda Osmanlı Devleti Avrupa'da mevcut iki ittifak sisteminden şüphesiz kendisini aralarına almak istemeyen itilaf devletlerine değil de Almanya'nın taraf olduğu ittifak devleti safına katıldı. Bu ittifak

⁷⁸ Ernst Jünger "Topyekûn Mobilizasyon" başlıklı makalesinde Dünya Savaşının fitilini ateşleyen suikastin sembolik anlamına dikkat çeker ve şöyle der: "Bir anlığına bir reklam yöneticisinin bir modern savaş için propaganda hazırlayacağını hayal edelim. Elinde ilk heyecan dalgasının kıvılcımını ateşleyecek iki tane konu olsun. Saraybosna suikasti mi yoksa Belçika'nın tarafsızlığının ihlali mi daha büyük bir etki yaratırdı? Tabii ki de Saraybosna suikasti..." Jünger, a.g.e., 1993, s. 132

⁷⁹ Shaw, a.g.e., 2014, s. 8

Almanya'nın Büyükelçisi Baron Hans Von Wangenheim ile Osmanlı Sadrazamı Said Halim Paşa'nın 2 Ağustos 1914 yılında imzaladığı gizli antlaşma ile gerçekleşti.⁸⁰

Almanya ile Osmanlı devleti arasında imzalanan bu antlaşma o kadar gizliydi ki, dönemin Osmanlı hükümetindeki vekillerin yarısından fazlasının bu antlaşmadan haberi yoktu.⁸¹ Aynı günde İngiliz hükümeti, Osmanlı Devleti'nin Donanma Cemiyetinin bağış kampanyaları sonucunda elde edilen paralarla İngiltere'ye sipariş ettiği Sultan Osman ve Reşadiye dretnotlarına yapılan ödemeleri iade etmeksizin el koyduğunu açıkladı. Bu olay Osmanlı kamuoyunda geniş yankı uyandırdı. Basında İngiliz hükümetinin tutumunu eleştiren yazılar yayımlandı.⁸² Feroz Ahmad'a göre, İngiliz hükümeti ve Osmanlı arasındaki dretnot sorunu Osmanlıyı memnun edecek şekilde çözüme kavuşsaydı daha sonra gerçekleşecek olan Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) olayının seyri başka bir yönde gelişebilirdi.⁸³

Almanya ile Osmanlı arasındaki ittifak hala gizliliğini koruyorken Osmanlı Devleti silahlı tarafsızlık adıyla 2-3 Ağustos tarihinde genel seferberlik ilan etti. Ancak 10 Ağustos tarihinde Çanakkale boğazından Goeben and Breslau adlı iki Alman gemisinin içeri girmesi Osmanlı'nın savaşta tarafsız kalmasını zorlaştırdı.⁸⁴ Bu iki gemi Alman mürettebatları korunarak, yalnız isimleri sırasıyla Yavuz ve Midilli olarak değiştirilerek Osmanlı donanmasının hizmetine girdi. Alman Amiral Souchon da Osmanlı Donanması birinci komutanlığına atandı. Bu olayın ardından üç ay içinde 29 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı askeri hizmetine girmiş Alman amirali Wilhelm Souchon komutasındaki bir Osmanlı filosu Enver Paşa'nın emriyle (Yavuz ve Midilli de dahil) Karadeniz'de Odesa, Sivastopal ve Novrosiski limanlarını bombaladı. Bu olayın gerçekleşmesiyle beraber Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiş oldu. Osmanlı yönetiminin başındaki Sadrazam Said Halim Paşa,

⁸⁰ Shaw, a.g.e., 2014, s. 68-69; Almanya'nın Osmanlı Devleti ile bir ittifak Antlaşması imzalamasında Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın ya Rusya ya da İngiliz idaresi altında olan Mısır'a karşı kısa bir süre içinde askeri harekâtlar düzenleme vaadinde bulunması etkili olmuştu. Aksakal, M. (2010). *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi ?*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 119

⁸¹ Kurat, Y.T. (1967). How Turkey Drifted into World War I, In D. C. Watt and K. Bourne (eds.), *Studies in International History*. Londra: Longmans. s. 297

⁸² Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 54-55

⁸³ Ahmad, F. (1985). İttihat ve Terakki'nin Dış Politikası (1908-1919), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 300

⁸⁴ Türkiye'deki hâkim tarih yazımında Goeben ve Breslau adlı iki Alman gemisinin Çanakkale boğazından geçip Osmanlı donanmasına katılması Almanya'nın Osmanlı'yı Birinci Dünya Savaşına dâhil etmesi için bir adım olarak değerlendirilmiştir. Ancak son dönemde yapılan çalışmalarda var olan düşüncenin tam tersi iddia edilmektedir. Almanya elçisi Wangeheim'in 2 Ağustos 1914'te Berlin'e gönderdiği bir raporda iki Alman savaş gemisinin Osmanlı donanmasına katılma fikrinin Enver Paşa'nın ricası doğrultusunda gerçekleştirdiğini ve elçinin de bu fikri desteklediğini belirtmektedir. Aksakal, a.g.e., 2010, s. 118-125

devletin savaşa hazırlıklı olmadığı Almanya'nın askeri ve mali yardımlarına ihtiyacı olduğunu gerekçe göstererek savaş ilanını bir süreliğine geciktirmeyi başarmıştı.⁸⁵

Ancak Almanya'nın Osmanlı'nın ihtiyacı olan askeri ve mali ihtiyaçları sağlamasıyla fiilen savaşa katılımı ertelemek güç hale gelmişti. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalamasının ardından Osmanlı ordusunda bulunan ordunun modernleşmesi ve teşkilatlanmasında önemli katkılar sunan Alman General Colmar Van Der Goltz, Enver Paşa'ya bir telgraf yollayarak, Eski Türkiye'nin bu hamle ile kendisinin eski zafer dolu günlerine dönme fırsatını yakaladığını belirtmiştir. İttihatçılar ise Almanya ile yapılan İttifak ve Savaşta İmparatorluğun bağımsızlığını ve güvenliğini yeniden sağlayacaklarını umuyorlardı.⁸⁶ Rus limanlarının bombalanmasının ardından 1 Kasım'da Rusların Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırlarından taarruza geçmesi ve 3 Kasım'da da İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale boğaz tabyalarını bombalaması üzerine Osmanlı Devleti de 11 Kasım 1914 tarihinde resmen savaş ilan etti.

⁸⁵ Sadrazam Said Halim Paşa özellikle Enver Paşa'nın Almanya yanlısı politikasını Rusya ile dengelemeye çalışmıştır. Örneğin 1878'de Berlin Kongresi sonrasında, uluslararası hukuk kuralları gereği Boğazlar Osmanlı'ya ait olmayan savaş gemilerine kapatılmış ancak ticari gemilerin serbestçe geçişi Berlin Antlaşması ile garanti altına alınmıştı. Ancak 5 Ağustos 1914'te Boğazların Enver Paşa tarafından kapatılıp mayınlanması Rusya ile Boğazlara dair bir krizin çıkmasına neden olmuştur. Said Halim Paşa Boğazların barış zamanı Meclis-i Vükela kararıyla ancak kapatılabileceğini belirtmişse de Harbiye Nazırı olan Enver Paşa kapatma yetkisinin kendisinde olduğunu söyleyerek Said Halim Paşa'nın itirazına cevap verdi. Said Halim Paşa da Rusya'ya barış zamanı Boğazların kapatılmasının Meclis-i Vükela kararıyla geliştiğini belirterek Rusya ile ilişkinin ciddi boyutlara taşınmasını engellemiştir. Aksakal, M. (2008). *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War*, Cambridge: Cambridge University Press, s.122-123

⁸⁶ Aksakal, a.g.e., 2010, s.20

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI SAVAŞ SEFERBERLİĞİ

2.1. Askeri Seferberlik

Osmanlı ordusunun bağımsızlığını henüz elde etmiş Balkan ülkeleri⁸⁷ ordularına yenilmesi orduda kapsamlı ve yeniden bir yapılanmayı gündeme getirdi. Balkan Savaşı'ndan sonra 1913'te gerçekleştirilen Babıali baskını ile iktidarı ele geçiren ittihat ve Terakki yönetimi askeri alanda radikal reformlar gerçekleştirmiştir. Yönetimdeki bu değişikliklerle beraber subaylar önemli politik kararların belirlenmesi sürecine aktif bir şekilde dâhil olmaya ve siyasete yön vermeye başlamışlardır.

Bu dönemde Mahmut Şevket Paşa hem harbiye nazırı hem de sadrazamın istifasıyla boşalan sadrazamlık makamına atandı. Kısa bir süre sonra reform planlarını uygulamaya başladılar. Askeri alanda yapılacak düzenlemelere dair 14 Şubat 1913'te Teşkilat-ı Umumiye-i Askeriye Nizamnamesi hazırlandı. Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucu ölmesiyle yerine Ahmet İzzet Paşa atandı. Ordudaki reformlar Ahmet İzzet Paşa döneminde de devam etti. Ancak ordudaki kapsamlı ve radikal değişiklikler Enver Paşa'nın 3 Ocak 1914 yılında Harbiye Nazırı olarak göreve başlamasıyla gerçekleşti.⁸⁸

İttihat ve Terakki yönetiminde özellikle de Enver Paşa döneminde orduda gerçekleştirilen reformlarda Alman Askeri Heyetleri önemli katkı sunmuşlardır. Almanya ile 14 Aralık 1913 yılında imzalanan bir anlaşma ile General Limon Von Sanders başkanlığındaki bir heyet orduda yapılacak olan değişikliklere katkı sunmak için Osmanlı Devletine geldi. 1914 yazında Almanya'dan gelen bu heyet yaklaşık olarak 30 subay ve 40 askerden

⁸⁷ Balkan savaşı iki aşamalı bir savaş olduğu için literatürde hem Balkan Savaşları hem de Balkan Savaşı olarak geçmektedir. Savaşın ilk aşaması Osmanlı Devleti ile Yunanistan, Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan'da oluşan Balkan Devletleri arasında 8 Ekim 1912 tarihinde başlamış, 10 Haziran 1913 Londra Antlaşması ile sona ermiştir. Savaşın bu ilk aşamasında Osmanlı Devleti ciddi yenilgi almış ve Edirne'yi kaybetmiştir. Savaşın ikinci aşaması ise Bulgaristan ile diğer Balkan ülkelerinin savaş sonrası toprak kazanımları noktasında anlaşamamaları üzerine çıkmıştır. Osmanlı Devleti savaşın bu ikinci aşamasında kaybettiği Edirne'yi tekrar almıştır. Balkan savaşı hakkında bilgi için bk. Troçki, L. (2013). *Balkan Savaşları*. (2. Baskı), (çev. Tansel Güney). İstanbul: İş Bankası Yayınları; Ericson E. J. (2003b). *Defeat in Detail: The Ottoman Army in Balkans 1912-1913*. Westport, Conn: Praeger.

⁸⁸ Enver Paşa 3 Ocak 1914 yılında atandığı bu görevi 14 Ekim 1918 yılına kadar sürdürdü. Harbiye Nazırı olduğu bu süreçte aynı zamanda başkomutanlık vekilliği Erkan-ı Harbiye Reisliği (Genelkurmay Başkanlığı) görevlerini de üstlenmiştir. Ericson, a.g.e., 2003a, s. 21-22

oluşmaktaydı.⁸⁹ Alman Heyetinin katkısı Birinci Dünya Savaşı süresince hem danışmanlık hem de bizzat komutanlık düzeyinde devam etti.⁹⁰ Albay Fritz Bransart Von Schellendorf Erkan-ı Harbiye Reis-i Sanisi olarak atandı. Bundan dolayı bu dönemde orduda gerçekleştirilen reformlar Prusya- Alman modeli çerçevesinde gerçekleşmişti. Enver Paşa orduyu yeniden yapılandırmak için öncelikle bu amacını gerçekleştirmeye engel gördüğü yaklaşık 1300 yaşlı ve üst rütbeli subayı Balkan Savaşı'ndaki yetersizliklerini gerekçe göstererek emekli etti.⁹¹

Emekliye ayrılan bu askerlerin yerine Enver Paşa gibi Harbiye'den mezun olan daha genç ve İttihat ve Terakki'ye sempati besleyen subaylar alındı. Öncelikle ordunun iç yapısına dönük reformlar gerçekleştirildi. Osmanlı ordusu 13 kolordu ve 2 tümen mıntıkası şeklinde yapılandırıldı. Balkan Savaşı'nda ağır kayıplara uğrayan Osmanlı ordusu etkin bir savaş gücü olma özelliğini tamamen yitirmişti. Orduyu eski gücüne kavuşturmak ve orduda yapılan yeni düzenlemelerin daha etkili olabilmesi için öncelikle orduya yeteri kadar insangücü seferber etmek gerekmektedir. Bu da ancak etkin ve düzenli bir askere alma sistemiyle mümkündü. 1914 yazında yapılan hesaplamalara göre, Osmanlı ordusunun tümenlerindeki eksiklikleri gidermek ve etkin bir savaş gücüne sahip olabilmesi için toplamda 466.868 asker ve 12.469 subaya ihtiyaç duymaktaydı.⁹² Bu amaca yönelik olarak 12 Mayıs 1914 yılında Mükellifiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkatı yayımlandı.⁹³

Bu kanunla üç temel amacın gerçekleştirilmesi hedeflenmişti. Birinci olarak olası bir seferberlik zamanında ordunun ihtiyaç duyduğu insangücünü etkin bir şekilde karşılayacak askere alma sistemi yerleştirme ve orduya alınacak askerlere gereken eğitimin verilmesini hedefliyordu. İkinci olarak, askere alma sisteminde belli gruplara verilen muafiyetlerin en aza indirilmesi ve 1909 yılında askeri yükümlülüklerin toplumun her kesimini kapsamasına dair yapılan düzenlemenin hayata geçirilmesi amaçlanmıştı. Üçüncü olarak da ordunun

⁸⁹ Ericson, a.g.e., 2003a, s.31

⁹⁰ Shaw, a.g.e., 2014, s.116-117

⁹¹ Ericson, a.g.e., 2003a, s. 28-30

⁹² Ericson, a.g.e., 2003a, s. 23-25

⁹³ "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkatı" Düstur, 29 Nisan 1330/12 Mayıs 1914, II. Tertip, c.6, s.662-704

subay ihtiyacını karşılamak için yükseköğretim mezunlarını yedek subay (ihtiyat zabiti) olarak orduya alınma uygulamasını düzenlemeyi hedeflemekteydi.⁹⁴

Orduda yeni düzenlemeleri hedefleyen bu kanunun yayımlanmasından kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle 2 Ağustos 1914 yılında genel seferberlik ilan edildi. 3 Ağustos'ta da resmen duyuruldu. Seferberlik ilan edildiği zaman 1891, 1892 ve 1893 yılında doğanlar zaten orduda askerlik hizmeti sunmaktaydı. Bu yaşlardaki askerlere ek olarak 1875 ila 1890 yılında doğmuş ve askerliğini yapmış kişiler ihtiyat (aktif yedek), 1868 ila 1874 yıllarında doğanlar da “müstahfız” (bölgesel yedek) olarak seferberlik çerçevesinde askere alındılar. Başka bir ifadeyle alt sınırı 20 yaş, üst sınırı 45 yaş olarak askere alım yaşları belirlendi. Ancak savaşın ilerleyen zamanlarında ordunun artan insan gücü ihtiyacını karşılamak için yaş aralıklarına dair yeniden bir düzenleme yapıldı. 29 Nisan 1915'te gerçekleştirilen düzenleme ile 18 yaş sınırı, 20 Mart 1916'da yapılan düzenleme ile de 50 yaş sınırı getirildi.⁹⁵

Osmanlı Devleti savaşın başlarında yaklaşık yirmi ila yirmi altı milyon arasındaki nüfusunun yaklaşık iki milyonunu askeri alanda seferber edebileceğini düşünüyordu. Öte yandan Osmanlı askeri yöneticileri acil durumlarda bin civarında asker ve 210 hayvanın kolayca tedarik edilebileceğini bunun da seyyar sahra gücüne 460.000 er, 14.500 subay ve 160.000 hayvanı kapsayan güce sahip olabileceğini düşünmekteydi. Buna ilaveten, 42000 kişilik bir jandarma gücünün de oluşturulması gerekmekteydi. Askeri yöneticiler yaklaşık 500 askeri olası bir savaş haline hazırlamayı, geriye kalanları da kale garnizonlarında, sahil savunmasında, iletişim ve ulaşım hatlarının çalışır durumda olmasına katkı sunmaları planlamıştı.⁹⁶

Osmanlı devleti orduya düzenli asker sağlayabilmek için yerelde ahz-ı asker şubeleri teşkil etmişti. Ahz-ı asker şubeleri orduda gerçekleştirilen reformlar çerçevesinde yeniden yapılandırıldı. Osmanlı askeri yöneticileri yereldeki bu askerlik şubeleriyle özellikle

⁹⁴ Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 115-116

⁹⁵ Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 117, Askere çağrılanlara dair belirlenen yaş aralıkları ve bu yaş aralıklarının hangi tarihte gerçekleştirildiğine dair bilgiler yapılan araştırmalarda farklılık göstermektedir. Stanford J. Shaw kitabında 29 Nisan 1915 ve 7 Mayıs 1917 yıllarında gerçekleştirilen değişikliklerle askere alınanların yaş aralığını 17-45 yaş olarak belirtmektedir. Shaw S. J., a.g.e., 2014, s. 145; Zürcher ise 1916'da yaş aralığının 15-55 olarak yeniden düzenlendiğini ve İngiliz raporlarına göre 1917 yılının ortalarında Osmanlı ordusunda bulunan askerlerin yüzde 12'sinin 16-19 yaş aralığında olduğunu belirtmektedir. Zürcher, a.g.e., 2005, s.182

⁹⁶ Ericson, a.g.e., 2003a, s.25

seferberlik döneminde askere alım süreçlerinin daha hızlı gerçekleşeceğini düşünmekteydi.⁹⁷

Orduya yeterli insan gücü seferber etme konusunda Osmanlı Devleti'nin performansı Balkan Savaşına göre Birinci Dünya Savaşı'nda (1915'e kadar) nispeten daha iyi olmasına rağmen diğer ülkelerin muharip gücü ile kıyaslandığında; Osmanlı'dan orduda aktif insan gücünün nüfusa oranı yüzde 4 iken, Fransa'da bu oran yüzde 10 idi.⁹⁸

Seferberliğin başlarında orduya yeteri kadar insan gücü sağlanmasına rağmen çeşitli altyapı eksikliklerinden bu insan gücü değerlendirilmedi iâşe, ulaşım, silah ve donanım gibi alanlardaki eksiklikler askerin savaş performansını ciddi şekilde etkilemişti. Osmanlı devleti orduya alınan askerlerin iâşelerini sağlamada yetersiz kalmıştı. Bundan dolayı askere çağrılanların yanlarına kendilerine bir hafta yetecek ekmek, şeker gibi gıdaları almaları seferberlik emrinde duyurulmuştu. Ayrıca askerliğe çağrılanların yanlarında üniforma ve ayakkabı getirmeleri de gerekmektedir. Aksi halde bu emirleri yerine getirmeyenler cezalandırılmaktaydı.⁹⁹

Askeri teçhizat eksikliği de dönemin en önemli sorunlarından biriydi. Devletin sanayideki eksikliği orduyu modern teçhizattan yoksun bırakmıştı. Osmanlı devleti bu alandaki eksikliğini Almanya ve Avusturya'dan satın alınan silah ve mühimmatla gidermiştir.¹⁰⁰

Ulaşım noktasında da ciddi sorunlar mevcuttu. Osmanlı'daki demiryolları ağının fazla gelişmemiş ve tek yönlü olması seferberliğin yavaş ilerlemesine ve orduya gerekli olan malzemelerin zamanında ulaşamamasına neden olmuştur. Filistin Cephesi'ne İstanbul'dan sevk edilen araç gereçlerin demiryoluyla ulaştırılması dört ile altı hafta, Mezopotamya Cephesi'ne ulaştırılması yedi haftada gerçekleşiyordu.¹⁰¹ Osmanlı Devleti ordunun ihtiyaç

⁹⁷ Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 128-129

⁹⁸ Shaw S. J., a.g.e., 2014, s. 149-150; Zürcher, a.g.e., 2005, s.71

⁹⁹ Shaw S. J., a.g.e., 2014, s. 148; Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 120; Osmanlı devleti ordunun iâşesinde özellikle savaşın sonlarında büyük sıkıntı çekmiştir. Savaşın başında askerler daha iyi beslenirken savaşın sonuna doğru askere verilen tayinin gıda değeri düşmüştür. Örneğin 1914 yılının başında Filistin cephesinde askere 900 gram ekmek, 600 gram peksimet, 250 gram et, 150 gram bulgur, 20 gram tereyağı ve 20 gram tuz verilirken 1918'in Mart ayında aynı cephede yaklaşık 500-600 gram ekmek, biraz tahıl lapası ve bazen de et veriliyordu. Beşikçi, a.g.e., 2015, s.282.

¹⁰⁰ Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 126; Ericson, a.g.e., 2003a, s.26. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce Almanya'nın Krupp firmasından dönemin en modern toplarından alınarak ülkenin Erzurum Edirne gibi başlıca istihkâmlarına cephane takviye edilmiştir. Ayrıca Almanya ve Avusturya-Macaristan'daki fabrikalara silah siparişi vermiştir. Shaw bu durumu Osmanlı'nın üçlü İtilaf'tan ziyade üçlü İttifak'a katılma hazırlığında olduğunu açık bir göstergesi olarak analiz etmektedir. Shaw S. J., a.g.e., 2014, s. 124

¹⁰¹ Zürcher, a.g.e., 2005, s. 192

duyduğu çeşitli malzeme, binek ve yük hayvanı gibi eksikliklerini gidermek için 27 Temmuz 1914 tarihinde Tekâlif-i Harbiye (Savaş Vergileri) kanunu çıkardı. Bu kanunla devlet ordunun ihtiyaçlarını gidermek için halkın sahip olduğu araç-gereçlere kendisinin belirlediği fiyat üzerinden el koyma yetkisine sahip oldu. Bu kanun hükümet, askeriye ve yerel idarecilerin birlikte çalışmasıyla uygulanıyordu.¹⁰²

Ancak Tekâlif-i Harbiye Kanununa rağmen ordunun ihtiyaçları yeterli düzeyde giderilmemiştir. Bu eksiklikler savaşın sonuna kadar kronik bir sorun olarak varlığını devam ettirmiştir.¹⁰³ Osmanlı Hükümeti'nin 12 Mayıs 1914 yılında yayımladığı kanunun bir diğer amacı zorunlu askerlik sistemini olabildiğince geniş halk kitleleri üzerinde uygulamak ve muafiyetleri ortadan kaldırmaktı. Muafiyetler azaltıldı ancak tamamen ortadan kaldırılmadı. Hatta savaş koşullarında bazı gruplara muafiyet verilmesi zorunlu hale dahi geldi. Savaş seferberliğinin etkin bir şekilde yürütülmesi için savaş sırasında önemli konumlarda bulunan posta ve telgraf, banka, muhasebe polis görevlileri ile demiryolu çalışanları askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlardı. Ayrıca askerlik kanununa göre üst düzey yöneticiler, valiler, kadılar ve tüm dinlerin din adamları askerlik hizmetinden muaflardı. Askerlik hizmetinden geçici bir süreliğine muaf tutulan bir diğer grup muhacirler ve göçebelerdi. Muhacir ve göçebelerin muafiyetleri kalıcı değildi, Devlet istediği zaman bunları askere alabiliyordu.¹⁰⁴

Göçebelerin çoğunluğunu Kürt aşiretleri oluşturuyordu. Bu aşiretler devlet ile kurdukları ilişki düzeyine bağlı olarak genellikle gönüllülük düzeyinde hizmet sunuyorlardı. Osmanlı Devleti kendisine askeri alanda yardımcı olan aşiretlere madalya ve para vererek ödüllendirdi.¹⁰⁵ Öte yandan zorunlu askerlik sisteminin önünde engel olarak görülen bedel-i nakdi uygulaması kanunda sadece barış zamanıyla sınırlandırılmasına rağmen uygulamada

¹⁰² Shaw S. J., a.g.e., 2014, s. 251-158 ; Toprak, Devletin halkın sahip olduğu mallara ordunun ihtiyaçları için el koymasını "güdümlü ekonomi" olarak nitelemektedir. Bu güdümlü ekonomi deneyiminin de ilk kez Birinci Dünya Savaşı'yla gündeme geldiğini belirtmektedir. Toprak, Z. (2003). *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik (1914-1918)*. İstanbul: Homer Kitabevi, s.3

¹⁰³ Ögün, T. (1999). *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*. Ankara: AKDITYK/Atatürk Araştırma Merkezi, s. 37

¹⁰⁴ Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 159-169

¹⁰⁵ Shaw S. J. ve Shaw E. K., a.g.e., 2000, s. 126

bu durum gerçekleşmedi. Devletin böylesi bir mali kaynaktan vazgeçmemesi bedel-i nakdi uygulamasının savaş döneminde de varlığını sürdürmesine neden oldu.¹⁰⁶

1914 yılında çıkarılan kanun ile askerlik hizmeti, tüm vatandaşları kapsayacak şekilde düzenlenmesine rağmen bu dönemde askere alınanlar askerlik hizmetini aynı şekilde yerine getirmiyorlardı. Beşikçi'ye göre savaş yıllarında artan insangücü ihtiyacı ittihatçı hükümeti bu ihtiyacı karşılamak için zorunlu askerlik hizmetini toplumun bütün kesimlerine uygulamak gibi bir yola sevk etmişse de artan milliyetçilikle beraber askere alınanların “güvenilir” ya da “güvenilmez” şeklinde sınıflandırılması ordu içinde “silahlı” ve “silahsız” olmak üzere iki istihdam şeklinin ortaya çıkmasına sebep oldu.¹⁰⁷

Silahlı hizmette daha çok Türk ve Müslümanlar istihdam edilirken silahsız hizmet kategorisinde ise yoğun bir şekilde gayrimüslimler istihdam edilmişti. Bu silahsız hizmete alınanlar Amele Taburlarında askerlik görevini yerine getirmek zorundaydı.¹⁰⁸ Osmanlı ordusunda bu tür silahsız hizmet alanı Birinci Dünya Savaşından önce de mevcuttu. Balkan Savaşı sırasında zirai işlerde ve demiryollarında çalıştırılmak üzere kurulan birimler savaş sona erdiğinde kaldırıldı. Müslim ve gayrimüslimlerin istihdam edildiği bu taburlarda erkeklerin yanı sıra kadınlar da alınmıştı.¹⁰⁹ Amele Taburlarına daha çok orduda aktif hizmet görevini yerine getiremeyecek kadar yaşlı olanlar, hastalık ya da fiziksel yönden aktif askerlik görevini yerine getiremeyecek olanlar ile redif (ihtiyat) ve Müstahfiz görevlerinde olanlar istihdam edilmekteydi. Ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında Amele taburlarında hükümet tarafından “güvenilir” olarak görülmeyen gayrimüslimler çoğunlukta idi ve bu taburlar hükümet tarafından gayrimüslimleri kontrol altında tutma mekanizması olarak kullanıldı.¹¹⁰

Gayrimüslimlere karşı bu dışlayıcı tutum dönemin askeri yöneticileri tarafından açıkça dile getirilmişti. 25 Şubat 1915 yılında Enver Paşa yayımladığı bir emirde Ermenilerin aktif ordu ve jandarma gibi silahlı alanlarda istihdam edilmemelerini belirtmişti.¹¹¹

¹⁰⁶ Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 152-153

¹⁰⁷ Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 135-138

¹⁰⁸ Özdemir Z. (1994). *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. s. 25

¹⁰⁹ Özdemir, a.g.e., 1994, s. 32

¹¹⁰ Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 140

¹¹¹ Gürün, K. (2001). *The Armenian File: The Myth of Innocence Exposed*. Lefkoşa: Rustem, s. 206'dan aktaran Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 141

Bununla birlikte Osmanlı ordusunda silahlı hizmet alanında görev yapan gayrimüslim askerler de vardı. Mesela, 1916 yılının baharı gibi geç bir tarihte Sina-Filistin Cephesi'nde silahlı olarak görev yapan Ermeni askerler bulunmaktaydı.¹¹²

Amele Taburlarına gayrimüslimlerin yanısıra aktif hizmet için yaşça ve fiziksel açıdan uygun olmayan Müslüman askerler, firariler ve mahkûmlar alındı.¹¹³ Bazen kadınlar da istihdam edilmişti.¹¹⁴ Bu taburlara alınan kişiler en az üç yıl hizmet etmek zorundaydı. Ancak savaş sırasında bu süre gerekli görüldüğünde uzatılabiliyordu.¹¹⁵ Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanı sırasında 90 Amele taburu bulunmaktaydı. Bu taburlara alınan kişi sayısı 1914'ün sonlarında yaklaşık 100.000 kişiydi. Harbiye Nezareti 1915 yılında 50 amele taburu daha oluşturdu. Bundan dolayı bu taburlarda çalıştırılan kişilerin 1914'teki sayıyı aştığını söyleyebiliriz.¹¹⁶

1914 yılında yayımlanan askeri kanun ihtiyat zabiti (yedek subay) alanında da düzenlemeler içermekteydi. Enver Paşa'nın yaşlı ve ordudaki modernleşmeye engel olarak gördüğü subayları emekli etmesi ordudaki subay ihtiyacını daha da arttırmıştı. Yüksekokul ve medrese mezunlarının istihdam edildiği ihtiyat zabıtlığı bu ihtiyacı gidermeye dönük oluşturuldu. Eğitimli kişilerin orduya alınması ve eğitilmesi yönünde savaştan önce de adımlar atılmıştı ancak bu girişimler olumlu sonuçla neticelenmemişti.¹¹⁷

Birinci Dünya Savaşı sırasında orduya ihtiyat zabiti olarak alınan yüksekokul mezunları muharip güç olarak hizmet sunmanın yanısıra orduya teknik hizmet de sunuyorlardı. Mesela, Amman'a zabıt vekili olarak görevlendirilen Münim Mustafa görev yaptığı yerin yakınındaki köye telefon hattı çekilmesine katkı sunmuştur.¹¹⁸

Osmanlı Devleti insangücü seferberliğinde yaşadığı birçok altyapı yetersizliklerine rağmen resmi istatistiklere göre 1914-1918 yılları arasında toplam 2.850.000 kişi silah altına alınmış bu sayıya yaklaşık sayıları 80.000 ve 100.000 civarında olan Kürt, Bedevi gönüllüler de

¹¹² Zürcher, a.g.e., 2005, s. 210-211

¹¹³ Shaw S. J. ve Shaw E. K., a.g.e., 2000, s. 296-299

¹¹⁴ Zürcher, a.g.e., 2005, s. 210

¹¹⁵ Shaw S. J. ve Shaw E. K., a.g.e., 2000, s. 297

¹¹⁶ Özdemir, a.g.e., 1994, s. 21-22, 33 ve 65

¹¹⁷ Beşikçi, M. (2011). İhtiyat Zabiti'nden 'Yedek Subay'a: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Zorunlu Askerlik Kategorisi Olarak Yedek Subaylık ve Yedek Subaylar, 1891-1930. *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 2011 (13), s. 45-89

¹¹⁸ Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 166

eklendiğinde yaklaşık olarak 3.000.000 kişi seferber edilmiştir.¹¹⁹ Beşikçi'ye göre Osmanlı Devleti nüfusuna oranla seferber ettiği kişi sayısı ile diğer muharip devletlerin kendi ülkelerindeki nüfusu ve seferber ettiği kişi sayısı karşılaştırıldığında askeri açıdan iyi bir performans sergilemiştir.

Çizelge 2.1. Seçilen Ülkelere Göre Nüfus ve Seferber Edilen Asker Sayısı Oranı, 1914-1918¹²⁰

Ülke	Nüfus	Seferber edilen asker sayısı	Oran
Osmanlı İmparatorluğu	23.000.000	2.873.000	12,4
Almanya	66.853.000	13.250.000	19,8
Avusturya-Macaristan	51.390.000	7.800.000	15,1
Fransa	39.600.000	8.410.000	21,2
İtalya	35.845.000	5.615.000	15,5
Rusya (-1917)	160.700.000	13.700.000	8,5

2.2. Ekonomik Seferberlik

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce kapitülasyonlarla sınırlı bir düzeyde uluslararası bir ticaret yapılmasına rağmen provizyonist bir yapıya sahipti. Bu durum 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi ve ardından başka ülkelerle de imzalanan ticaret anlaşmalarıyla değişmeye başladı. Bu tarihten sonra kapalı Osmanlı ekonomisi dünya ekonomisiyle entegre olmaya başladı. Yapılan antlaşmalar sonucunda ekonomide dış ticaret hacmi mamul mal ithalatına bağlı olarak büyümeye başladı. Ancak uygulanan düşük gümrük vergilerine bağlı olarak yerli ürünler ithal mallarla rekabet edemez duruma geldi. Ekonomideki bu artan dışa bağımlılık yerli üreticileri piyasadan tasfiye etti. Öte yandan Avrupa sermayesinin Osmanlı'daki demiryolları ve benzeri altyapı alanlarındaki doğrudan yatırımları sanayi alanında dışa bağımlılığı da beraberinde getirdi. Zafer Toprak'a göre, 1838-1908 döneminde ekonomi alanında uygulanan liberal politikalar parasallaşmayı arttırmıştır fakat beraberinde ekonomide çarpıklıkların ve ikili yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹²¹

Ekonomide ortaya çıkan sorunlar özellikle II. Meşrutiyet ile beraber devlet ekonomisi ilişkisi üzerinde farklı fikirlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu dönemde ileri sürülen fikirlerden biri liberalizmdi. Liberalizmi savunanlar Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomik sistemine entegrasyonunu savunmaktaydı. Diğer fikir ise ekonominin devlet güdümünde olmasını

¹¹⁹ Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 121-122

¹²⁰ Çizelge Beşikçi'nin çalışmasından alınmıştır, Detaylar için bk. Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 124 ve 373. sayfadaki 89 numaralı dipnot açıklamasına .

¹²¹ Toprak, a.g.e., 2003, s. sunuş XIV

gerekli kılan günümüzdeki anlamıyla devletçilikti. Ekonomide devlet müdahalesini ve korumacılığını savunanlar Birinci Dünya Savaşından önce birçok yayında bu fikirlerini belirtmişlerdi. Özellikle Parvus'un Türk Yurdu'nda yazdığı yazılar geniş yankı uyandırmıştı. Daha çok ittihatçı hükümete yakın dergilerde yayımlanan makalelerde Osmanlı ekonomisinin büyük güçlerin mali boyunduruğu altında olduğu belirtilmiş ve bu ekonomik sömürden ancak ekonomi alanında millileşmeyle selamete kavuşulacağı belirtilmiştir.¹²²

Ekonomi alanında ortaya atılan bu fikirler yabancı sermayeye önemli derecede imtiyazlar sunan kapitülasyonlardan dolayı hayata geçirilememişti. Bu durumun tek istinası 1913'te çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'ydu. Ancak altyapı yetersizliklerinden dolayı bu girişimden de yeterli sonuç alınamamıştır.¹²³

Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşına girmesiyle ekonomi alanında köklü bir dönüşüm yaşandı. Liberal ekonomik politikalar bir kenara bırakılarak, müdahaleci, korumacı bir ekonomik model olan devletçilik anlayışı uygulamaya konuldu. Askeriyenin hükümetin sahip olduğu görev ve yetkileri üstlendiği ve topluma müdahale ettiği bir döneme girildi. Bu siyasal ortamda "Savaş Ekonomisi" olarak adlandırılan yeni bir iktisadi anlayış uygulamaya kondu. Bu durum iktidarın görev ve yetkilerini hukuki ve fiili anlamda genişletti.¹²⁴

Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra bizzat devletin örgütlediği bir iktisadi düzene geçildi. Savaşa girdikten hemen sonra öncelikle yabancı ülkelerle yapılan ekonomik ilişkilere dair düzenlemeler yapıldı. O güne kadar Osmanlı ekonomisini yabancı sermayeye açan ve birçok alanda çeşitli haklar ve imtiyazlar veren kapitülasyonlar kaldırıldı. Kapitülasyonların kaldırılması halkın geniş kesimleri tarafından büyük coşkuyla karşılandı. İstanbul'un birçok semtinde Kapitülasyonların kaldırılmasına dair kutlama gösterileri düzenlendi. Bu gösterilerin düzenlenmesinde ittihatçı hükümete yakın olan ve hükümetin uyguladığı milli iktisat projesinden faydalanan esnaf cemiyetleri önemli rol oynamıştı.¹²⁵

Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren yabancı şirketler ve girişimciler Osmanlı kanunlarına tabi kılındı. Ticarete Türkçe kullanımı zorunlu hale getirildi. Ayrıca savaş

¹²² Mardin, Ş. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları. s. 618-634

¹²³ Eldem, a.g.e., 1994, s. 10 ve 11; Zafer Toprak, II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce, s. 635-640

¹²⁴ Toprak, a.g.e., 2003, s.1-3

¹²⁵ Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 65-66

yıllarında iktisadi eğitime de önem verildi. Özellikle gayrimüslimlerin uzmanlaştığı mesleklerde müslümanların aktif olmasına yönelik meslek okulları ve kurslar açıldı.

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin faaliyetlerinin ve dış borç ödemelerinin durdurulması, ithal mallar üzerinde uygulanan gümrük vergisinin yerli sanayiye korumaya yönelik olarak yeniden düzenlenmesi ittihatçı hükümetin dış ekonomik ilişkiler alanında yaptığı yeni düzenlemelerdi.

Öte yandan yerli sanayiye geliştirmeye dönük adımlar da atıldı. 1913 yılında hazırlanan Teşvik-i Sanayi Kanununun kapsamı genişletildi. Bu kanun kapsamında, kurulacak her sanayi kuruluşlarında Türklerin istihdam edilmesine özen gösterilmiş ve kurulacak her yeni sanayi kuruluşuna devlete ait arazinin yaklaşık 5.000 m²'sinin hibe edilmesi karara başlanmıştı.¹²⁶

Savaşın başlamasıyla Osmanlı'nın yabancı ülkelerle olan ekonomik ilişkisi kesildi ve bundan dolayı kendi kaynakları ve olanaklarıyla yetinmek zorunda kaldı. Dış ekonomik ilişkilerin kesilmesi Osmanlı'da uzun vadede sanayi üzerinde olumlu etki yaparken o dönemdeki sanayi üretimi için aynı durum geçerli olmadı. Sanayi üretimini hammadde, kömür ve iş gücü eksikliği olumsuz etkilemişti. İthalata dayanan hammadde stokları 1915 yılının sonuna doğru yetersiz olmaya başladı. Bu durumdan en çok etkilenen ise şekerlik, konserve ve kâğıtçılık gibi sanayi kolları oldu.¹²⁷

Kömür eksikliği, sanayi üretimini olumsuz etkileyen bir diğer faktördü. Özellikle Rus donanmasının Ereğli-Kömür Madenlerini bombalaması kömür eksikliğini daha da derinleştirmişti. Savaş dönemindeki kömür üretimi 1913-14 yıllarının üretim ortalamasıyla karşılaştırıldığında, 1916 yılında %40, 1918 yılında ise %75 oranında azalmıştı.¹²⁸

Sanayi üretimini olumsuz etkileyen bir diğer faktör ise iş gücü eksikliğiydi. Üretim alanındaki çok sayıda erkeğin ordu hizmetine alınması sanayi kollarında işgücü eksikliğine neden olmuştu. Bu eksiklik kadınların çeşitli sanayi kollarında istihdam edilmesiyle giderilmeye çalışıldı. 1916 yılında Enver Paşa ve eşi Naciye Hanımın himayesinde kurulan Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiye bünyesinde 1917 yılında Kadın İşçi

¹²⁶ Mardin, a.g.m., 1985, s. 632

¹²⁷ Eldem, a.g.e., 1994, s. 75

¹²⁸ Pamuk, a.g.e., 2008, s. 149

Taburu kuruldu. Kentlerdeki iş gücü eksikliğini gidermeye yönelik yapılan bu girişim kalıcı ve kapsayıcı olmaktan ziyade, çok az sayıda müslüman kadının çalıştırılmasından öteye geçemedi.¹²⁹

Savaş koşullarının olumsuz etkilediği bir diğer ekonomik alan tarımsal üretimdi. Tarımsal işgücünün silah altına alınması ve tarımsal üretimde kullanılan yük hayvanlarına ordu tarafından el konulması temel gıda maddelerinde ciddi darlığın yaşanmasına neden oldu. Öte yandan savaştaki tüm ülkelerin temel besin maddelerinin ihracını yasaklaması ve daha önce uygulanan Tekâlif-i Harbiye kanununun köylü nezdindeki kötü tecrübesinin köylüyü kendisine yetecek kadar üretmesine sevk etmesi gibi durumlar temel gıda maddelerindeki darlığı daha da derinleştirdi.¹³⁰ Tarımsal üretimdeki yetersizlik devletin bu alanda bizzat müdahalesine neden oldu. Bu bağlamda çıkarılan Mükellefiyyet-i Ziraiyye Kanunu ile tüm çiftçiler hayvanlarıyla beraber çalışmakla yükümlü kılındılar. Bu kanun ayrıca devlete, ordu hizmetine alınmayan on dört yaşını tamamlamış tüm erkek ve kadınları tarımsal işgücü olarak kullanma yetkisi de verdi.¹³¹ Tarımsal üretimdeki iş gücü eksikliğini gidermek için çoğunlukla kadınların olduğu amele taburları oluşturuldu.¹³²

Bu taburlara bir örnek Suriye’de Cemal Paşa tarafından oluşturulan Kadın Amele Taburlarıdır. Bu taburlar Çukurova Bölgesinde tarımsal işgücü olarak kullanıldı.¹³³ Kadın emeğinin yanısıra mahkûm, firari ve esir askerlerin emeğinden de zirai faaliyetlerde yararlanıldı. Örneğin 1915 yılında Kafkasya cephesinde yaklaşık 3000 kadar firari ve bakaya ordunun emriyle tarım ve nakliye işlerinde çalıştırılmak üzere Diyarbekir ve Mamureülaziz’e gönderilmişti. Bu örnekten yola çıkarak zirai faaliyetlerde istihdam edilmenin o dönemde bir tür cezalandırma yöntemi olarak da kullanıldığı söylenebilir.

Mükellefiyyet-i Ziraiyye Kanununu işler kılabilmek için çeşitli yaptırımlar da uygulamaya konuldu. Zirai faaliyetleri yaptırmaya yetkili olan ziraat memuruna yeterli miktarda jandarma verilmekteydi. Zirai faaliyetlerin yerine getirilmesinde doğrudan sorumlu olan

¹²⁹ Karakışla, Y.S. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

¹³⁰ Toprak, a.g.e., 2003, s. 81-82

¹³¹ “Mükellefiyyet-i Ziraiye Kanun-u Muvakkatı”, *Düstur*, 5 Eylül 1331/ 18 Eylül 1916, II.tertip, c.8, s.1297; “Mükellefiyyet-i Ziraiye Kanun-u Muvakkatının Tatbikatı Hakkında Nizamname”, *Düstur*, 5 Eylül 1332/18 Eylül 1916, II.tertip, c. 8, s. 1298-1302; “Mükellefiyyet-i Ziraiye Kanunu (tasdikan), *Düstur*, 3Nisan 1917, II.tertip, c.8, s. 596-597

¹³² Özdemir, a.g.e., 1994, s. 70-76

¹³³ Toprak, a.g.e., 2003, s. 97

kaymakam ve kaza ziraat memurları herhangi bir ihmal neticesinde kanunun dördüncü maddesi gereği cezalandırılmaktaydı. Bu kanunun hedefindeki kitle verilen görevi yerine getirmediklerinde yirmi beş kuruştan yüz kuruşa kadar para cezası ile cezalandırılmaktaydı. Bu durumun tekrar edilmesi halinde hapis cezası gündeme gelmekteydi.

Cephe gerisindeki mevcut insangücünü ekonomik amaçlarla seferber etmek için militarist yöntemlerle uygulanan Mükellefiyyet-i Ziraiyye Kanunu ile ekili alanlarda bir artış gerçekleşti. 1915-1916 döneminde 25-27 milyon önüm arazi ekilirken bu rakam 1916-1917 döneminde 32-35 milyona yükseldi. 1917 Mayıs'ının sonunda bu rakamlar 52 milyona kadar yükseldi.¹³⁴ Tarımsal üretimdeki görece artış gıda maddelerine olan talebi karşılamakta yetersiz kaldı. Bu durum ordunun ve sivil halkın iaşesinde ciddi sorunlara neden olmuştur. Özellikle İstanbul gibi daha çok ithalata dayanan gıda maddelerini tüketen kent merkezlerinde Anadolu'da yeterli tarımsal üretimin gerçekleşmemesi ve ulaşım yetersizliğinden dolayı ciddi gıda sıkıntısı yaşandı. İttihatçı hükümet İstanbul'un iaşesini kendisine yakın olan esnafa verdi. Kentin iaşesi sırasında elde edilen karlar cemiyete yakın esnaf tarafından paylaşılmıştı. Bu durum İttihat ve Terakki'nin ekonomik alanda uygulamaya çalıştığı "ekonominin millileşmesi" projesiyle örtüşmekteydi.¹³⁵ İttihat ve Terakki'nin ekonomik alanda kendine yakın Müslüman-Türk tüccara verdiği imtiyazlar yeni bir burjuva sınıfının ortaya çıkmasına neden oldu.¹³⁶ Ancak kısa bir süre sonra İttihatçıların yürürlüğe koyduğu bu milli ekonomi uygulamalarından yararlanan karaborsacı esnaf nedeniyle gıda fiyatları ciddi oranda arttı.

Çizelge 2.2. I. Dünya Savaşı'nda Temel Gıda Maddelerindeki Fiyat Karşılaştırması (1913-1914)

	Erzak Fiyatları* Ağustos 1913	Erzak Fiyatları* Ağustos 1914
Un	1.8-2.5	2.0-3.0
Şeker	2.5	2.75
Zeytinyağı	11	11
Trabzon yağı	19	18
Et (kıvırcık)	12	12
Yumurta (100 adedi)	20-30	25-35
Taze Fasulye	3	2.5
Bakla	2	2.5-3.0

*Erzak fiyatları (İstanbul) Kıyye/Kuruş olarak gösterilmiştir.¹³⁷

¹³⁴ Toprak, a.g.e., 2003, s. 91

¹³⁵ Toprak, Z. (1982). *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*. Ankara: Yurt Yayınları, s. 22-35

¹³⁶ Ahmad, F. (1980). Vanguard of a Nascent Bourgeoisie: The Social and Economic Policies of the Young Turks, 1908-1918, In Osman Okyar ve Halil İnalcık (eds.), *Social and Economic History of Turkey (1071-1920)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s. 325-350

¹³⁷ Eldem, a.g.e., 1994, s. 31.

Bu durum şehirlerde erzak kıtlığına neden oldu. Erzak kıtlığına sebep olan bir diğer önemli faktör de varolan besin maddelerinin farklı gruplar arasında eşitsiz dağıtımıydı.¹³⁸ Bundan dolayı hükümetin bizzat kendisi iâşe meselesini örgütlemeye başladı. Hükümet 1916 yılında doğrudan üretime müdahale etti. Hükümet üreticilerin ürettiği ürünün tohumluk ve hane halkının ihtiyacı dışındaki ürününe el koydu. Üreticiler bu duruma ürünlerini saklayarak ve görevlilere rüşvet vererek direnmeye çalıştı. Üreticilerin devlet politikalarına karşı geliştirdikleri bu tepki gıda eksikliğini olumsuz etkilemişti.¹³⁹

Gıda eksikliğinin en çok yaşandığı yerler Doğu Anadolu, Lübnan ve Suriye olmuştu. Özellikle Suriye ve Lübnan'da çekirge istilası sonucu kötü geçen hasat ve varolan ürüne de devlet tarafından el koyulması gıda sıkıntısını daha da arttırmıştı. Bu bölgelerde gıda sıkıntısının artmasında Fransa ve İngiltere'nin limanlara uyguladıkları ablukayı kaldırmamaları da etkili olmuştur. 1916 yılının sonlarında erzak eksikliği Suriye ve Lübnan'da yüzbinlerce kişinin ölümüne yol açmıştır.¹⁴⁰

Devletin uyguladığı katı müdahaleci yöntemler iâşe sıkıntısı çözmekten ziyade koşulları daha da zorlaştırdı. Bundan dolayı devlet iâşe politikalarını daha esnek bir zeminde örgütlemeye başladı. Bu yeni yöntemle üretilen ürünlerin belli bir kısmı devlet tarafından vergi adı altında alınırken geriye kalan ürünün üretici tarafından istediği gibi kullanmasına izin verildi. Ayrıca savaştan dolayı tüm nakliye araçlarını elinde bulunduran Harbiye Nezaretine asker ve sivil halkın iâşesi görevi verildi. Ancak Harbiye Nezareti'nin bu görevi uzun süreli olmadı. İâşe meselesinin daha kapsamlı ele alınması için İâşe Nezareti oluşturuldu. Nezaretin başına İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul murahhası Kemal Bey getirildi. İâşe alanındaki tüm yetkiler iâşe Nezaretine verildi. Zafer Toprak'a göre, iktidardaki İttihatçı hükümetin uyguladığı iâşe politikası istikrarlı bir süreç izlememiş ve karşılaşılan erzak sıkıntısını giderememişti. İttihatçıların devlet iktisadiyatının bir parçası olarak uygulamaya koyduğu iâşe politikaları yolsuzluklara neden olmuş ve bu durum

¹³⁸ Mahir Metinsoy, E. (2012). *Poor Ottoman Turkish Women during World War I: Women's Experiences and Politics in Everyday Life (1914-1923)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul. Yazara göre Devletin eşitsiz iâşe politikalarına maruz kalan yoksul kadınlar bu duruma sessiz kalmayarak devletten sürekli yardım talep etmişlerdi. Kadınlar bu talepleriyle devletin iâşe politikalarını pazarlık unsuru haline getirerek veya bu politikalara direnç göstererek devletin savaş döneminde uyguladığı sosyal politikaların şekillenmesinde etkili olmuşlardı.

¹³⁹ Pamuk, a.g.e., 2008, s. 155

¹⁴⁰ Pamuk, a.g.e., 2008, s. 156

sonraki yıllarda bu dönemde yaşanan ekonomik sorunlardan ittihatçıların sorumlu görülmesine neden olmuştu.¹⁴¹

Osmanlı Devleti savaşın yarattığı mali yükü hafifletmek için tarım ve sanayinin seferber edilmesinin yanısıra başka yolları da denedi. Öncelikle Balkan Savaşı sırasında yürürlüğe giren Tekâlif-i Harbiye'yi tekrar uygulamaya koydu. Orduya gerekli olan sivil halka ait araç-gereç ve gıda maddeleri kısmen ücretleri ödenerek ve ya bedeli daha sonra ödenmesi şartıyla el konuldu. Askerlik yaşına gelmiş kişilerden askerlik hizmetinden muaf tutulmaları için “muafiyet-i askeriyye” vergisi ödetildi. Savaş süresince hem üreticiden hem de tüketiciden alınan vergiler artırıldı. Şeker, gaz yağı, kibrit, kahve, çay, alkollü içecekler ve sigara gibi ürünlerden alınan tüketim vergisi 1916 yılında artırıldı. Tarımsal üreticiden aylık olarak alınan yüzde onluk öşür devlet ve onun görevlendirdiği sivil veya askeri yöneticiler tarafından yüzde onluk olan öşürü yüzde 12,5'e, bazı bölgelerde bu rakamın da üzerine çıkartıldı.¹⁴²

Yine bu dönemde liman vergileri ve kırsal kesimde yaşayan 18-60 yaş aralığında ordu hizmetinde olmayan tüm erkeklerden alınan tarik mükellefiyat-i nakdiyesi gibi yeni yol vergilerinin tutarı artırıldı. Kapitülasyonların kaldırılmasıyla yüzde 4 olan gümrük vergileri yüzde on beşe kadar yükseltildi.¹⁴³

Osmanlı Devleti savaş süresince yeni vergiler yürürlüğe koyarak veya varolan vergileri artırarak gelirini arttırmaya çalışmıştı. Ancak istenilen sonuçlara ulaşamamıştır. Kapitülasyonların kaldırılmasıyla dış ticaret hacmi düşmüş ve buna bağlı olarak gümrük vergisi arttırılmasına rağmen vergi gelirleri içindeki payı düşmüştü.¹⁴⁴ Öte yandan 1915 yılında enflasyonun artması toplanan vergi gelirlerini yetersiz kıldı.¹⁴⁵ Ayrıca savaşla birlikte üretimin ve gelirlerin düşmesi hem kentlerde hem de kırsal alanlarda vergiden kaçmayı arttırdı. Bu durumda vergi gelirlerinin azalmasında ciddi etki yarattı.¹⁴⁶

¹⁴¹ Toprak, Z. (1978). Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Politikası. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Beşeri Bilimler*, VI, s. 211-225.

¹⁴² Pamuk, a.g.e., 2008, s. 158

¹⁴³ Toprak, a.g.e., 1982, s. 114

¹⁴⁴ Eldem, a.g.e., 1994, s. 90

¹⁴⁵ Eldem, a.g.e., 1994, s. 80

¹⁴⁶ Pamuk, a.g.e., 2008, s. 158

Devlet vergilerden istediği geliri elde edemeyince hazinedeki açığı kapatabilmek ve savaşı finanse edebilmek için harcamalarda düzenleme yapıldı. Bu düzenlemenin hedefinde ise memurlar vardı. Maaşlar enflasyona rağmen düşük tutuldu ve bu durumun yanısıra maaşlara yüzde 25 harp fonu; yüzde 5 Kızılay fonu; yüzde 5 havacılık fonu ve yüzde 5 savunma ve din fonu gibi vergiler uygulandı.¹⁴⁷

Bundan dolayı savaş sırasında devlet memurlarının sayısı yüzde 20 oranının üzerine çıkmasına rağmen, 1918’de memur maaşlarının toplam harcamalar içindeki yüzde 40 olan payı yüzde 18’in altına düştü.¹⁴⁸

Osmanlı Devleti Kırım Savaşı’ndan beri bütçe açığını sürekli dış borçlanmayla gidermeye başlamıştı. Bu dış borçlanmada en büyük pay İngiltere ve Fransa’ya aitti. Savaşın başlamasıyla bu ülkelerin piyasaları Osmanlı’ya kapandı. Bunun üzerine Osmanlı müttefikleri olan Almanya ve Avusturya-Macaristan’dan askeri araç-gereçlerin yanısıra borç almaya da başladı. Avusturya-Macaristan’da 8,5 milyon ve Almanya’dan 56 milyon Osmanlı lirası borç alındı. Savaşın sonlarında devlet tüm diğer devletler gibi mali bir gelir elde etmek ve savaşı finanse etmek için kaime adı verilen kâğıt parayı kullanıma sürdü. Ancak kâğıt para vatandaşlar arasında rağbet görmemiş ve altın karşısındaki değeri düşmüştü. 1916 yılında İstanbul’da kaimenin altın lira karşısındaki değeri 120 kuruş iken savaşın sonlarında bu değer 500 kuruşa kadar geriledi.¹⁴⁹

Savaşın sonlarında savaşın kazanılmasına dair umutların tükenmesiyle Almanya’nın Osmanlı hükûmetine para yardımında bulunma noktasında çekinceye neden oldu. Hükümet Almanya’nın önerisiyle iç borçlanmayı denedi. Yoğun bir propaganda programıyla uygulamaya konan bu girişim başarıyla sonuçlandı.¹⁵⁰ Hükümet 18 milyon Osmanlı lirası tutarındaki borç tahvili halka satarak 1918 yılının bütçe açığını kapatmıştı.¹⁵¹

¹⁴⁷ Zürcher, a.g.e., 2005, s. 195; Dört yıllık savaş döneminde memur maaşları yüzde 50 artmış, buna karşın alım gücü yüzde 60-80 oranında düşmüştür. 1918 yılının 100 Osmanlı Lirası, alım gücü açısından savaş öncesinin 25 Osmanlı Lirası’na tekabül etmektedir. Eldem, a.g.e., 1994, s. 71

¹⁴⁸ Pamuk, a.g.e., 2008, s. 159

¹⁴⁹ Pamuk, a.g.e., 2008, s. 161

¹⁵⁰ İç borçlanmanın toplum tarafından kabul görmesi için yapılan propagandalarda vatandaşların bu tahvilleri alarak kişisel çıkarlarına fayda sağlayacaklarının yanısıra bu girişimlerin bir vatandaşlık görevi olduğu belirtildi. Bu propagandanın ulusal görev olarak tarif edilen boyutu Ziya Gökalp ve çevresindekiler tarafından sıkça vurgulandı. Toprak, a.g.e., 2003, s. 120-121

¹⁵¹ Toprak, a.g.e., 2003, s. 122

2.3. Toplumsal Seferberlik

Osmanlı Devletinde devlet ve toplum arasındaki ilişkide 19. yüzyıldan birçok alanda kendini hissettirmeye başlayan modernleşme ile beraber ciddi dönüşüm yaşandı. 19. yüzyıldan itibaren devlet sivil hayata daha fazla müdahale etmeye başladı. Devletin sivil hayattaki bu görünürlüğüne paralel olarak, kitleler de cemiyet, dernek gibi yarı-resmi kuruluşlar aracılığıyla kamusal alanda görünür olmaya başladı. Kitlelerin aktif katılımına dayanan yeni bir siyaset ve yönetim şekli ortaya çıktı. Kitleler kendi sorunlarını mitingler, grevler, kampanyalar gibi yöntemlerle kamusal alanda ifade etmeye başladı. Modern devlet pratiklerinin ortaya çıkmasıyla sivil toplum, yarı-resmi kuruluşların kamusal alanda görünürlüğü arttı. Akademik yazında Osmanlı Devletindeki kamusal alan sivil toplum, kamuoyu gibi yeni siyaset biçimlerinin varlığı üzerine yapılan tartışmalar belirli bir süre Jürgen Habermas'ın burjuva kamusal alan anlayışı bağlamında şekillendi. Habermas'ın ortaya koyduğu burjuva kamusal alan anlayışına göre devlet ve sivil toplum birbirine zıt iki alanı temsil etmektedir. Bu anlayışa göre kamusal alan olarak tarif edilen alan; sivil toplumu ve aileyi kapsayan özel alan ile devletin arasındaki alandır.¹⁵²

Habermas'ın ileri sürdüğü bu düşünce bağlamında, kamusal alan bireylerin ve çeşitli örgütlenmelerin devletin tahakküm ve kontrolünden bağımsız olarak eyledikleri bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bireylerin ve çeşitli sivil toplum örgütlenmelerin özgürce eyledikleri bu alanda devletin varlığı söz konusu değildir. Devlete karşı şekillenen kamusal alanda sivil toplum örgütlerine önemli roller atfedilir. Habermas'ın ileri sürdüğü bu düşünce özellikle 1980'lerden itibaren Türkiye'de de tartışılmaya başlandı. Tarih alanında Osmanlı Devleti bağlamında yapılan akademik çalışmalarda Habermas'ın ileri sürdüğü düşüncenin ve söz konusu kavramların (sivil toplum, kamusal alan, sivil inisiyatif) Batı'ya ait olduğu, Osmanlı Devleti gibi Batı-dışı toplumlarda devletin mutlak otoritesi karşısından sivil toplum gibi yapıların gelişmediği iddia edildi.¹⁵³ Ancak son dönemde yapılan çalışmalarla Habermas'ın "burjuva kamusal alan" anlayışı ciddi eleştirilere tabi tutuldu. Batı'da modern devletin gelişimi ve onunla birlikte gündeme gelen çeşitli pratikler sonucu ortaya çıkan burjuva kamusal alanın, farklı modernleşme süreçleri yaşayan toplumlar için

¹⁵² Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: MIT Press.

¹⁵³ Bu görüşün önemli temsilcileri için bk.: Heper, M. (1985). *The State Tradition in Turkey*. Beverly: Eothen Press. Mardin, Ş. (1969). Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire. *Comparative Studies in Society and History*, 11(3), ss. 258-281

geçerli olmamasının bu toplumlarda gelişkin bir sivil inisiyatifinin olmadığı anlamına gelmediği iddia edilmektedir.¹⁵⁴ Ayrıca bu yeni yaklaşım, Habermas'ın devlet ile sivil toplum arasında kurduğu karşıtlık ilişkisinin bu kadar net bir şekilde ortaya konamayacağını, bu ilişkinin daha karmaşık bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Sivil toplumu devlet karşısında konumlandırmayan bu görüş devlet ile sivil toplum arasındaki işbirliğine dikkat çekmiştir. Bu işbirliğinin özellikle Birinci Dünya Savaşında daha belirgin olduğunu devletin bir uzantısı olarak iş gören sivil toplum örgütlerinin toplumsal seferberlik alanında önemli roller üstlendiğini ve hatta bu savaş koşullarından yarar sağladıkları ifade edilmiştir.¹⁵⁵

Bu yeni yaklaşım Osmanlı tarihyazımında Nadir Özbek'in çalışmalarında da ifade edilmiştir. Özbek, II. Abdülhamit dönemindeki hayırseverlik faaliyetlerini değerlendirdiği çalışmasında devlet ile bu dönemde aktif olan hayırsever derneklerin bir karşıtlıktan ziyade bir işbirliği içinde olduklarını ve hatta Abdülhamit'in bu hayırsever derneklerinin yaygınlaştırıp toplum üzerindeki etkisini artırarak halk nezdinde kendi meşruiyetini tahkim etmek için kullandığını ifade etmiştir.¹⁵⁶

Özbek bir diğer çalışmasında Osmanlı tarihyazımında hâkim olan 1908 Devriminden sonra devletten bağımsız sivil inisiyatiflerin ortaya çıktığı ve buna bağlı olarak Osmanlı'da kamusal alanın genişlediği tezini eleştirmektedir. II. Meşrutiyet döneminde faaliyet gösteren Hilâl-i Ahmer, Milli Müdafaa ve Donanma Cemiyetlerinin yapısı ve faaliyetlerini ciddi bir okumaya tabii tutan Özbek, bu cemiyetlerin iktidarda olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikaları çerçevesinde şekillendiğini bundan dolayı salt sivil inisiyatiflerin varlığından ziyade içeriklerin daha önemli olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁷

Nadir Özbek'in birbirlerini dönemsel olarak tamamlayan bu çalışmalarında geleneksel Osmanlı tarihyazımına hâkim olan ve birbirinin karşıtlığı olarak sunulan II. Abdülhamit ve 1908 Jön Türk Devrimi sonrası dönemde sivil toplum-devlet ilişkisi pratikleri açısından aynı tecrübelerin yaşandığına dikkat çekiyor. Başka bir ifadeyle modern siyasi pratiklerin başlangıç tarihi olarak kabul edilen 1908 Devriminden sonraki dönemde sivil toplum-devlet

¹⁵⁴ Bk. Özbek, a.g.e., 2002.

¹⁵⁵ Purseigle, P. (2005). Warfare and Beligerence: Approaches to the First World War, In Pierre Purseigle (ed.), *Warfare and Belligerence: Perspectives in the First World War Studies*, Leiden: Brill Academic Publishers, s.23-24

¹⁵⁶ Özbek, a.g.e., 2002. ; Özbek, N. (2005). Philanthropic Activity, Ottoman Patriotism and the Hamidian Regime 1876-1909. *International Journal of Middle East Studies*, 37(1), ss. 59-81

¹⁵⁷ Özbek, N. (2007a). Defining the Public Sphere During the Late Ottoman Empire: War, Mass Mobilization and the Young Turk Regime (1908-1918). *Middle Eastern Studies*, 43(5), ss. 795-809

ilişkisinin, otoriter devlet mekanizmasının işlediği Abdülhamit dönemiyle paralellik gösterdiğini ifade etmektedir. Ayrıca Habermasçı yaklaşımda devletin karşıtlığı olarak ortaya çıkan sivil toplumun Osmanlı'da geçerli olmadığını devletin bizzat kendisinin sivil inisiyatifleri destekleyerek kendisinin ulaşamadığı alanlara sivil toplum kuruluşları aracılığıyla ulaştığını ve böylece kendi gücünü tahkim ettiğini belirtmektedir. Elbette 1908 Meşrutiyet Devrimi Osmanlı için derin dönüşümlerinin başlamasını sağlayan önemli bir dönüm noktasıydı. Kendine has özellikler içeren bu devrim geniş halk kitleleri açısından büyük bir beklenti ve umutla karşılanmıştı.¹⁵⁸ İstanbul sokaklarını dolduran kalabalıklar bu yeni rejimin geçmişte yaşadıkları buhranla ve acılı günlerini geride bıraktıracasına inanıyorlardı.¹⁵⁹

Hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet gibi kavramları kendine şiar edinen yeni rejim farklı toplumsal grupların kendini kamusal alanda ifade etmeye başladı. Bu dönemde sokaklar, meydanlar, kitlelerin kendilerini ifade ettikleri mekânlar olarak ön plana çıkmaya başladı. Bu yeni özgürlük ortamı basın ve dernekleşme alanında niceliksel olarak artışa sebep oldu. II. Abdülhamid döneminde pek fazla varlık gösteremeyen basın da bu yeni rejimle beraber gazete ve dergi sayısında ciddi artış oldu. Devrimi izleyen iki ay içerisinde 200'ün üzerinde gazeteye imtiyaz verildi. 1908 ile 1909 yılları arasından sadece İstanbul'da 353 dergi ve gazete yayımlandı.¹⁶⁰

Basındaki bu niceliksel artışa benzer bir artış devrimden sonra çeşitli gönüllü kuruluşların sayısından da gerçekleşti. Devrimden çok kısa bir süre sonra 1909 yılının sonuna gelindiğinde toplam 153 dernek kuruldu.¹⁶¹

Ancak kamusal alandaki bu hareketlilik ve özgürlük ortamı çok kısa sürdü. 1908 Devrimi sonrasında yaşanan Avusturya- Macaristan'ın Bosna-Hersek işgali, Girit'in Yunanistan ile birleşmesi, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali ve son olarak da Balkan Savaşı Osmanlı

¹⁵⁸ Yalman,a.g.e.,1930, s.41

¹⁵⁹ Yalman,a.g.e.,1930, s.41

¹⁶⁰ Koloğlu, O. (1985). Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C.1, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 90. Bu sayı 1918 yılının sonuna gelindiğinden 918'e ulaşmıştır. Yıllara göre dağılımı şu şekildedir: 1908-1909 (353), 1910 (130), 1911 (124), 1912 (45), 1913 (92), 1914 (75), 1915 (6), 1916 (8), 1917 (14), 1918 (71). Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 84

¹⁶¹ Devrimden önceki yıl olan 1907 yılında yalnızca 7, 1908 devriminin ilk beş ayında 83, 1909 yılında da 70 yeni dernek kurulmuştur. Alkan, M. Ö. (1998a). İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları 1856-1945: Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi. A. N. Yücekök, İ. Turan ve M. Ö. Alkan içinde (eds.), *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s.99

toplumunda ciddi kaygı ve endişeye neden oldu. Cihan Harbi öncesindeki toplumun bu ruh hali vatanseverlik ve milliyetçilik gibi temaların yöneticiler tarafından toplumu seferber etmek için kullanmasını olanaklı kıldı. Bu ortamda Osmanlı yöneticileri kendi siyasi söylemini geniş kitlelere ulaştırmak için yarı-resmi gönüllü kuruluşlar kurdu. Devletin ideolojik perspektifinin paylaşılan bu gönüllü kuruluşlarla halkın geniş kesimini milliyetçi perspektifte politikleşmesi amaçlanmıştı.¹⁶²

Bu amaçla yarı-resmi gönüllü kuruluş niteliği taşıyan Osmanlı Donanma-yı Milliye Cemiyeti, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyetlerin hem Cihan Harbi öncesinde hem de savaş esnasında milliyetçilik ve vatanseverlik perspektifli söylemleri bu doğrultuda hareket etmeyen gönüllü kuruluşların marjinalleşmesine sebep olmuş ve Osmanlı kamusal alanının milliyetçi ve militarist bir nitelik kazanmasına neden olmuştur.¹⁶³ Ayrıca, yarı-resmi kuruluşların yanısıra paramiliter gençlik örgütleri kurularak gençliğin askeri yöntemlerle eğitilmesi gündeme gelmiştir. Topyekûn savaş döneminde cephedeki insan gücü eksikliğinin telafi edilmesi ve dolayısıyla toplumun militarize edilmesini amaçlayan genç ve güç dernekleri gençliği seferber eden örgütler olmuşlardır.

2.3.1. Gençliğin seferber edilmesi

Osmanlı Devleti'nin topyekûn savaş koşullarının hâkim olduğu Birinci Dünya Savaşında karşılaştığı en büyük sorunlardan biri yeterli insan gücü eksikliğiydi. Askeri alanda bir dizi önlem alınmasına rağmen etkin bir seferberlik yürütüleliyordu. Savaş koşullarının ağırlaşması insangücüne duyulan acil ihtiyaç daha askerlik hizmetine girmeyen gençlerin askerliğe hazırlanması, askeri içerikli bir eğitime tabi tutulmasını gerektirdi. Savaşa ön hazırlık olarak niteleyebileceğimiz bu süreç bir yandan ordunun insan gücü ihtiyacını etkin bir şekilde giderecek hem de cephe gerisinde gençlere verilecek eğitimle savaşa desteğin canlı tutulması sağlanacaktı. Bu bağlamda izcilik ve askeri talimleri içeren beden eğitimi örgütleri ittihatçı hükümetin çekim alanına girmiştir. Beden terbiyesine ve bedeninin militarist bir perspektifle eğitilmesi aslında II. Cihan Harbi öncesinde ifade edilmeye başlanmıştı. Bu dönemde meydana gelen Balkan Savaşı beden terbiyesi ve bedeninin militarist bir eğitime tabi tutulması sürecinin başlamasında kritik bir öneme sahipti. Balkan Savaşı esnasında kendi

¹⁶² Özbeke, a.g.e., 2002, s.294

¹⁶³ Özbeke, a.g.e., 2002, s.296

ordusunu diğer muharip güçlerin ordularıyla karşılaştırma fırsatı yakalayan Osmanlı Devleti askerlerinin bedensel olarak yeterli dirençte olmadıkları ve askeri becerinin yeterli olmadığını fark etmişlerdi.¹⁶⁴

Ayrıca Balkan yenilgisinin yalnızca askerlerin bedensel olarak zayıflığı ve beceriksizliği ile ortaya çıkmadığı savaştan askerlerin güçlü erkeklere özgü kahramanca özellikler göstermediğinden kaynaklandığı da vurgulanmaktaydı.¹⁶⁵

Balkan Savaşı'nın yarattığı bu travma Osmanlı yöneticilerini karşılaştıkları sorunlara çözüm bulmaya sevk etmiştir. Bu bağlamda çocuklara ve gençlere eğitim yoluyla beden terbiyesi ve askeri içerikli beden eğitimi verme fikri ortaya çıkmıştır. Hükümet öncelikle aktiviteleriyle ve çeşitli idmanlarıyla askeri talimlere benzeyen izciliği doğrudan denetim altına alarak yaygınlaştırmıştır.¹⁶⁶

Bu dönemde İttihat ve Terakki'nin önde gelen kişileri sembolik izci rütbeleri taşımaya başladılar. Örneğin Enver Paşa İzcilik teşkilatının başbuğu Dr. Nazım, Eyüp Sabri ve Atıf Sudi, Dr. Ruhi ve Ziya Beyler de ortakolbaşları rütbelerini aldılar.¹⁶⁷

İzci teşkilatlarının yanı sıra 1913 yılında Türk Gücü Derneği kurulmuştu. Derneğin amacı gençlere beden terbiyesi vererek sağlıklı bir asker olmasına katkı sağlamaktı. Bu amaç derneğin kuruluş belgesinde şu şekilde ifade edilmiştir:

Terbiye-i bedenniyeden maksat Türklerin ahval-i sıhhiyelerini ıslah ve teşşekkülatı bedeniyelerini takviye ve tekâmül ettirerek milleti maişet-i hazıranın icab ettiği ve her türlü mesai ve mübarezata mütehammil ve çevik ve çalak kılmaktır. Bunun için makul ve fenni

¹⁶⁴ “Askerimiz pek zayıf ve kuvvetsiz değil miydi? Kim inkâr edebilir? Bunu yalnız savaşta değil, barış zamanında da görmeli ve açmalıyız. Köy köy geziniz, kötü beslenme, sağlığı korumaya dikkat etmeme, frengi, cilt ve akciğer hastalıkları etkisi altında inleyen sefil Türk Toplumunu gördünüz!...” Ethem Nejad'tan alıntılan Akın, Y. (2014). “*Gürbüz ve Yavuz Evlatlar*”: *Erken Cumhuriyette Beden Terbiyesi ve Spor* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 132; Nejad, E. (1329/1913). ‘*Organsal ve Bedensel Gelişmemiz*’ *Türklük ve Terbiye Yolları*. İstanbul: Yeni Turan Matbaası.

¹⁶⁵ Cora, Y. T. (2013). Asker Vatandaşlar ve Kahraman Erkekler: Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı Dönemlerinde Beden Terbiyesi Aracılığıyla İdeal Erkekliğin Kurgulanması. Nurseli Yeşim Sünbuloğlu (ed.) içinde, *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler*. İstanbul, İletişim Yayınları, s.56-57

¹⁶⁶ İlk izci örgütlenmesi 1910 yılında Galatasaray Lisesi’nde gerçekleşmiştir. Daha sonrasında İstanbul’da Kadıköy Numune Mektebi, İstanbul Sultanisi, Vefa Sultanisi, Üsküdar Sultanisi, Kabataş Sultanisi ile Haydarpaşa İttihat Mektebinde İzci örgütlenmesi gerçekleştirilmiştir. Sonrasında diğer kentlerde de izci örgütleri kurulmuştur. Toprak, Z. (1999). II. Meşrutiyet’ten Mütareke Yıllarına: Türkiye’de İzciliğin İlk Evresi. *Tombak (Antika Kültürü Koleksiyon ve Sanat Dergisi)*, 24 (Şubat), s. 19-27

¹⁶⁷ Akın, a.g.e., 2014, s. 134

jimnastik ve sporların vasi mikeyasta memlekette neşir ve tamimine çalışılacaktır. Kılavuzluk usulüyle gençler askerliğe hazırlanacaktır.¹⁶⁸

Ancak bu dernek çok sınırlı düzeyde birkaç okulda faaliyet göstermiştir. Temelde üyelik açısından herkese açık olmasına rağmen üyelik için 1 mecdiye ve aylık 5 kuruş istenmesi dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda sınırlı bir faaliyet alanına sahip olmasına neden oldu.¹⁶⁹

1914 yılında Enver Paşa nazır olduktan sonra dernek Harbiye Nezareti bünyesine alındı. Dernek Harbiye Nezaretine bağlandıktan sonra daha önce gizli olan faaliyetleri kamusal bir kimlik kazandı. Derneğin tüm okullarda tesis edilmesi ve cemiyetin yaygınlaştırılması amacıyla 28 Nisan 1914 yılında Meclis-i Vükelâ'ya ilk resmi teklif sunuldu. Bu teklif kabul edilerek Türk Gücü Derneği 27 Mayıs 1914 yılında yeni bir adla Osmanlı Güç Dernekleri adıyla kuruldu.¹⁷⁰

Osmanlı Güç Derneklerinin temel amacı, “genç evlad-ı memleketi maddeten ve manen vatan müdafaasına hazırlamak ve ölünceye kadar kavi ve sağlam bir vatanperver hasletini muhafaza etmesini temin etmek”¹⁷¹ olarak ifade edilmiştir. Derneğin nizamnamesi de görev derneğin hazırlık şubesi olan izciliğin 12 ve 17 yaş aralığındaki çocuklar için olduğu, 17 yaşından büyük gençlerin Güç Derneklerine kabul edileceği yazılmıştı. Derneklerin teşkili devlet okullarında ve medreselerde zorunlu, özel ve azınlık okullarında gönüllüydü.¹⁷²

Derneklerin eğitimi için gerekli olan silah, cephane, atış alanı ve eğitimci ihtiyacı Harbiye Nezareti tarafından karşılanıyordu. Jimnastik, nişancılık (endaht) eğitimi, harita kullanmak, arazi şekilleri tanımak gibi faaliyetleri kapsıyordu.¹⁷³

Derneğin sunduğu eğitimlerden başarılı olanlara ehliyetname veriliyordu. Bu ehliyetname gençlere askerlik hizmeti sırasında bazı ayrıcalıklar tanıyordu. Bu ehliyetnameye sahip

¹⁶⁸ Toprak, Z. (1979). Türk Gücünün Umumi Nizamı. *İttihat Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri*, B.Ü. Beşeri Bilimler Dergisi, VII, s. 101

¹⁶⁹ Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 230-231

¹⁷⁰ Shaw, a.g.e., 2014, s. 178

¹⁷¹ Toprak, Z. (1979). Osmanlı Güç Dernekleri Hakkında Nizamname. *İttihat Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri*, B.Ü. Beşeri Bilimler Dergisi, VII, s. 105-107

¹⁷² Toprak, a.g.m., 1979, s.105-107

¹⁷³ Derneğin nişancılık gibi eğitimlerinde Harbiye Nezaretinin tedarik ettiği gerçek silahlarla yapılması öngörülmüyordu. Silah atış talimleri halkın askerliğe olan sevgisini canlı tutabilmek için halka da açıktı. Belli bir ücret ödeyerek atış taliminde bulunabiliyordu. Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 232 ve s. 393

olanlar istedikleri askeri birliğe gitme şansına sahip oluyordu ve kendileri istemedikçe Yemen ve Hicaz'a gönderilmiyordu. Ayrıca bu gençler kendi yaşlılarına göre dört ay önce onbaşı rütbesini alıyor ve katıldıkları her askeri harekâttan sonra 1,5 aylığına izne çıkabiliyordu.¹⁷⁴

Güç dernekleri bizzat hükümet tarafından desteklenmesine rağmen istenilen sonuç alınamadı. Dernek teşkilatının sadece eğitim kurumları ile sınırlandırılması Güç Derneklerinin İmparatorluk çapında yayılması önünde bir engel teşkil etmiştir. Sürekli genç nüfusa ihtiyaç duyulduğu savaş koşullarında, eğitim kurumları bünyesinde teşkilatlanan Güç Dernekleri çok sınırlı sayıdaki gençlere hitap edebilmiş ve sadece okullaşmanın yoğun olduğu kent merkezlerinde faaliyet göstermiştir.¹⁷⁵

Güç Derneklerinin istenilen etkiyi yaratamaması ülke çapında genç nüfusu seferber edecek yeni bir paramiliter örgütlenmeye ihtiyaç duyuldu. Böyle bir hedefi gerçekleştirmek için 17 Nisan 1916 yılında Osmanlı Genç Dernekleri kuruldu. Almanya'daki benzer gençlik örgütlenmelerinden esinlenerek kurulan bu derneğin Müfettiş-i Umumiliğine Almanya'da bu tür gençlik örgütlerinin faaliyet göstermiş Alman subay Von Hoff getirildi. Von Hoff yeni kurulan Genç Derneklerinin neyi hedeflediğini şu şekilde ifade etmekteydi:

“Yüz gençten yalnız yirmisi mektebe gidebilen bir memlekette Genç Dernekleri birinci derecede lazım gelen en mühim bir şeydi. Bu yüz gençten mektebe malik olmayan sekseni en ehemmiyetlisini teşkil etmektedir. Binaenaleyh asıl bu gençler Genç Dernekleri'nden bir faide görmelidirler. Mekteplilerin bir iki spor kulübü milletin terbiyesi için asla umumi bir kıymeti haiz olamaz.”¹⁷⁶

Von Hoff'un da bu sözleriyle ifade edildiği gibi yeni kurulan Genç Dernekleriyle toplumun bütün gençlerine ulaşılması hedeflenmiş bir nevi daha önce kurulan Güç Derneği'nin başarısızlığı dile getirilmiştir.

Osmanlı Genç Dernekleri bünyesinde 12 ve 17 yaş aralığındaki gençler için “Gürbüz Dernekleri” ve 17 yaşından askerlik hizmeti yaşına kadar olan gençleri “Dinç Dernekleri”

¹⁷⁴ Osmanlı Güç Dernekleri Talimatı, İstanbul, Matbaa-yı Askeriye, 1330/1914. S. 22-23

¹⁷⁵ Beşikçi, a.g.e., 2015, s.237; Aslında II. Meşrutiyet Döneminde ders kitaplarında beden eğitimi ve sağlıklı yaşam gibi temalar işlenmeye başlamıştı. 1913 yılında Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati ile mektep oyunları, beden eğitimi ve erkek öğrenciler için talim-i askeriye dersleri açılmıştı. Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati, Düstur, Tertib-i Sani, Cilt V, İstanbul: Dersaadet Matbaası, 1332 (1914), (İkinci Fasıl, Mevad-ı Dersiye, Madde 23), s. 808'den aktaran Cora, a.g.e., 2013, s.60

¹⁷⁶ Von Hoff'tan alıntılanan Toprak, a.g.m., 1979, s. 97

adı altında örgütlemiş. Gürbüz Derneğindeki gençlerin eğitimden okul öğretmenleri ve yerel yönetimlerin atadığı sivil kişiler sorumluyken, askerlik yaşına yakın gençlerin olduğu Dinç Derneklerinin eğitimi tamamen ordu subayları tarafından verilmekteydi. Bu derneğe Müslüman ve gayrimüslim tüm Osmanlı vatandaşlarının katılımı zorunluydu. Derneğe aktif olarak katılması gereken 12 ile 17 yaşları arasındaki gençler ile 17 yaş üstündeki gençlerin kayıtlarının tutulması ve bu bilgilerin bulundukları bölgenin ahz-ı asker şubelerine gönderilmesi görevi köy ve mahalle muhtarlarına verilmişti. Derneğin düzenlediği talimlere gelmeyenler “hükümet-i mahalliye marifetiyle cebren” sağlanmaktaydı.¹⁷⁷

Osmanlı ordusundaki askerlerin bedensel olarak yetersiz olduğu uzun süredir dile getirilen bir konuydu. Bu bağlamda kişisel hijyen, sağlık ve ilk yardım gibi konularda bilgi vermek önceki gençlik örgütlenmelerinde olduğu gibi derneğin temel amacıydı. Dernek bu temel ve pratik hedeflerinin yanı sıra gençler üzerinden toplumu şekillendirme gibi amacı da gütmekteydi. Harbiye Nazırı Enver Paşa Genç Dernekleriyle ilgili verdiği bir beyanatta Genç Derneklerine paramiliter özelliğinin ötesinde bir vurgu yapmış: “Fakat zaferleri temin etmek yalnız silahla, boğuşmakla değil belki memleketin gençlerini halde ve istikbalde muzaffer olabilecek bir surette her türlü meşakkate mütehammil, cesur, şeci ve seciyeli olarak yetiştirmekle kabildir.”¹⁷⁸

Osmanlı Genç Dernekleri daha önceki gençlik örgütlerine göre ülkenin her tarafına yayılarak daha kapsamlı bir teşkilat yapısına sahip oldu. Dernekler kurulduğu 17 Nisan 1916 tarihinden 1917 yılının Temmuz ayının ortasına kadar geçen zamanda toplam 45 vilayette ve müstakil livada 766 şube sayısına ulaşmıştır.¹⁷⁹

Derneklerin bu kadar kısa sürede teşkil edilmesinde Dâhiliye Nezaretinin bölgelerin yerel idari birimlerine gönderdiği derneklerin bölgelerde teşkil edilmesine dair talimatlar etkili olmuştur. Bu tür idari zorlamalar olsa da derneklere katılım noktasında bir direnç de gösterilmiştir. Cihan Harbinin yarattığı topyekûn savaş koşulları cepheyi olumsuz etkilediği gibi cephe gerisini de olumsuz etkilemekteydi. Devletin halktan savaş süresince fedakârlık

¹⁷⁷ Toprak, Z. (1979). Genç Dernekleri Teşkili Hakkında Kanun-u Muvakkat ve Talimatname. *İttihat Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri, B.Ü. Beşeri Bilimler Dergisi*, VII, s.107-109

¹⁷⁸ Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Genç Dernekleriyle İlgili Beyannamesi'ni alıntılایan Toprak, a.g.m., 1979, s. 110-111

¹⁷⁹ Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 248; Sarısamam, S. (2000). Birinci Dünya Savaşı Sırasında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Genç Dernekleri. *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, ss.439-501

ve destek beklemesi halkın var olan koşullarını daha da zorlaştırmaktaydı. Öyle ki savaşın uzadığı ve geleceğe dair belirsizliğin yaşandığı koşullarda halk çocuklarını derneğe yollamak istemiyordu. Derneğin Anadolu'daki birçok yetkilisinin talimleri 12 yaşındaki çocukları da kapsayacak şekilde genişletip derneği bir tür çocuk ordusu olarak telakki etmeleri halk arasında 15 yaşındaki çocukların da askere alınacakları ve zorunlu askerlik hizmeti yapacakları gibi söylentilerin yayılmasına neden oldu.¹⁸⁰

Genç Dernekleri hakkında halk arasında yayılan bu söylentiler neticesinde dernek yetkilileri halkın endişelerini gidermek için çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu yetkililerden biri olan Selim Sırrı şöyle bir açıklama yapmıştır:

“Genç Derneklerinde yapılacak talimler efrad-ı askeriye'nin kışla meydanında yaptığı talimlerle bir değildir. Bizim gençlere öğretmek istediğimiz mümareseler istikbal-i askeriye'nin bilgisini ve kıymetini artırmak içindir. Yoksa henüz esnana (askerlik yaşına) dâhil olmayan çocuklara asker talimleri yaptırmak katiyyen hatırımızdan geçmez.”¹⁸¹

Genç Derneklerinin teşkilatlanmasının ihmal edilmesinin bir diğer nedeni ise tarım alanında görülen işgücü eksikliğiydi. Tarımdaki işgücünün cepheye sevk edilmesi tarımda işgücü eksikliğine neden olmuştur. Hükümet bu işgücü yetersizliğini gidermek için 18 Eylül 1916 yılında Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu çıkarmıştır. Bu kanun cephe gerisinde askerlik hizmeti dışında kalan işgücünün tarımda kullanılmasını öngörüyordu.

Savaşın şiddetini arttırması ve ilerleyen yıllarda iaşe sıkıntısının ortaya çıkması tarımda daha fazla işgücüne ihtiyaç duyulmasına sebep oldu. Bundan dolayı cephe gerisinde kadınlar, askerlik hizmetine yaşça ve bedenen uygun olmayanlardan sonra tarımda işgücü olarak istihdam edilenler gençlerdi. Genç Derneklerinin bu potansiyel işgücünü tarım alanlarından çekmesi üretimi ciddi sıkıntıya düşürmüştür. Bu durum doğrudan ordunun iaşesinde sıkıntı yaratmaktaydı. Bundan dolayı ordu komutanlıkları gençlerin Genç Derneklerine alınmasının ordunun iaşe ve nakliye işlerini sekteye uğrattığı için bu yapılanmanın şehirlerde

¹⁸⁰ Sarıaman, a.g.m., 2000, s. 461-463

¹⁸¹ Selim Sırrı Tarcan'dan aktaran Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 253; Halkın endişesini gidermeye yönelik basında da yazılar yazılmıştır. Örneğin Yunus Nadi Genç Derneklerine dair şunları yazmıştı: “Genç Dernekleri gençleri hayata hazırlarken milli hayatın bir parçası olan askerliğe de hazırlamaktaydı. Askerlik Genç Derneklerinin yegâne gayesi değildir. Belki neticesinden biridir.” alıntılan Sarıaman, a.g.m., 2000, s. 462

uygulanmasına karar vermişlerdir. Savaş ilerledikçe posta işlerinde ve resmi görevlerde bulunan gençler de talimlerden muaf tutuldular.¹⁸²

Beşikçi'ye göre Genç Derneklerinin pratikte yaşadığı bu sorunun ittihatçı hükümetin gençler üzerinden kurmak istedikleri militarist ideolojik toplum tasarısının ülkenin içinde bulunduğu koşullarla uyuşmadığını açıkça göstermektedir.¹⁸³

Genç Derneklerinin teşkilatlanmasını aksatan bir diğer neden ise derneklerin “Dinç”ler kategorisini oluşturan 17 yaş üzeri gençlerin savaşın ilerleyen zamanlarında silah altına alınmasıdır. Gençlerin askere alınması birçok bölgede derneklerin Dinç kategorisini teşkil edememelerin neden olmuştur.

Cihan Harbinin yarattığı sürekli seferberlik hali ve cephelerin giderek artan insangücü ihtiyacı, Osmanlı Devleti’ni potansiyel bir asker havuzu olarak görülen gençleri gençlik örgütleri aracılığıyla savaş seferberliğine dâhil etmeye sevk etmiştir. Daha önce İzcilik gibi bünyesinde askeri talimleri ve beden terbiyesi gibi faaliyetleri barındıran oluşumlar üzerinden şekillenen gençlik örgütlenmeleri özellikle Birinci Dünya Savaşında İttihatçı hükümetin savaş politikalarının bir parçası olmuştur. Savaşın yarattığı olağanüstü koşullar bu gençlik örgütlenmelerinin savaş öncesi faaliyetleri ve amaçları açısından önemli bir dönüşüme neden oldu. Yiğit Akın’ın belirttiği gibi, “beden terbiyesi ve sporu sağlıklı yaşam aktivitelerinin nispeten önemsiz bir parçası olmaktan çıkarıp onu bir kitlesel fenomen haline getiren başlıca etken Birinci Dünya Savaşı”¹⁸⁴ olmuştur.

Savaştaki yenilgilerin askerlerin bedensel yetersizliğe ve askerlerdeki erkeksi yönlerin zayıflamasına bağlayan Osmanlı yöneticileri gençlik örgütlenmeleriyle asker vatandaş yaratmanın yanı sıra gençlerin “itaatkâr”, “kahraman” ve “erkeksi” özellikler kazanması

¹⁸² Sarısağan, a.g.m., 2000, s. 463 ve 461; Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 255-256

¹⁸³ Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 256

¹⁸⁴ Akın, a.g.e., 2014, s. 130

amaçlamışlardır.¹⁸⁵ Bu temalar dönemin yazınında vatanın bir kadınla ve bu vatanın da bir erkek tarafından korunması ve savunulması gerektiğini dile getirilmekteydi.

Bu durum idman dergisinin 1913 yılındaki bir sayısında şu şekilde ifade edilmiştir.

“Koca Rumeli Kıtasını, Mader vatanın o nazlı kızını bir iki canavar vahşi milletin kanlı kucağında!...Pek ala miktarı yüzbinlere varan bu masumlar boğazlanırken askere nerede idi _...Ne yapıyordu?...Daha sonra o illerin metin yürekli, polad kollu delikanlıları?...Ne oldu?...Birincinin cevabını vakti gelince tarih elbette verecek fakat ikinciye; verilecek en doğru cevap şudur. O illerin metin yürekleri, polad kollu delikanlıları mı?... Onlar en doğru ve manasıyla o...kan ayaklı kadınlar!...Benizleri sararmış, [erkekler] elleri kuşaklarının arasında, belleri bükülmüş, gözlerinin feri sönmüş olduğu halde olanca kuvveti bacaklara vermiş titreye, titreye kaçıyorlardı...”¹⁸⁶

Beden Sağlığı, hijyen, fiziksel aktiviteler ve askeri talimlerin milliyetçi ve militarist bir perspektifle ele alındığı paramiliter gençlik örgütlenmelerinin toplum tarafından içselleştirilmesi ve uygulanması devletin belirlediği kurallar çerçevesinde gerçekleşmedi. Ailelerin çocuklarını göndermemesi, gençlerin talimlerden firar etmesi ve çeşitli bölgelerde savaşın ağırlaştığı koşullarda örgütlenmelerin ihmal edilmesi gibi sebeplerden dolayı ittihatçı hükümetin bu paramiliter gençlik örgütlenmelerini kurmak için yola çıktıkları fikirlerinden ve amaçlarında kısmi olarak vazgeçmelerine neden oldu.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Cora, a.g.e., 2013, s.56

¹⁸⁶ Alıntılayan Cora, a.g.e., 2013, s. 56-57 ; “İdmanlık Himaye Edilmelidir” İdman, No.12, 28 Teşrin-i Sani 1329 (11 Aralık 1913), s. 174-176

¹⁸⁷ Mehmet Beşikçi’ye göre Osmanlı’daki derneklerin tarihi genellikle devlet merkezli ve tek boyutlu yazılmaktadır. Toplumun bu örgütlenmelerdeki rolü göz ardı edilmektedir. Ancak Osmanlı’daki paramiliter gençlik örgütlenmelerinde olduğu gibi toplum, ittihatçı hükümetin ideolojik ve milliyetçi saiklerle idealize ettiği ve uygulamaya koyduğu gençlik örgütlenmelerini realist bir zemine çekmiştir. Beşikçi, a.g.e., 2015, s.244-264

Osmanlı Devleti paramiliter gençlik örgütlenmeleriyle ülkenin dört bir yanına yayılarak hem gençliği savaş seferberliğine dâhil etmiş hem de genel anlamda toplumu savaş seferberliği doğrultusunda kontrol etme imkânı bulmuştur.

2.3.2. Osmanlı kamusal alanında birinci dünya savaşı'nda aktif olan yarı-resmi gönüllü kuruluşlar

Osmanlı Donanma-yı Milliye İane Cemiyeti

Osmanlı Donanma Cemiyeti 19 Temmuz 1909'da Doktor Hafız İbrahim, Doktor İsmail Hakkı, Doktor Petraki Papadopulas ve Mühendis Haşim Bey tarafından kuruldu. O dönemde Girit sorunu Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında gerilime neden olmuştu. Yunanistan ile yaşanan Girit sorununda Osmanlı donanmasının güçsüzlüğü ortaya çıkmıştı. Güçlü bir donanmanın gerekliliğinin dile getirildiği o günlerde yeni bir donanmanın inşa edilmesi için halktan para toplamak (iane) amacıyla kuruldu.¹⁸⁸

Cemiyet iki şekilde bağış toplamaktaydı. Birincisi düzenli bağışlardı. Bu düzenli bağış cemiyete üye olanlar tarafından veriliyordu. İkincisi bir defalık yapılan bağışlardı. Bu bağışlar padişah da dâhil olmak üzere üst düzey yetkililer tarafından halkı bağış yapmaya özendirmek için yapılan bağışlardı.¹⁸⁹ Cemiyet bağış kampanyalarının geniş bir toplumsal tabana yaymak için başkent dışında birçok yerde şubeler açmaya başladı. Cemiyet kuruluşunun ilk yılında toplam 122 şube açtı. 1910 yılının Haziran sonunda başkentteki üye sayısı yaklaşık 36000 kadardı.¹⁹⁰

Cemiyetin üyelerinin büyük kısmı eğitilmiş kentli ve orta sınıftan gelen insanlardı. Cemiyetin bu profili onun yarı-resmi bir gönüllü kuruluş olduğu niteliğini yansıtır biçimdeydi.¹⁹¹ Cemiyetin bağış kampanyalarına milliyetçi ve militarist bir söylem de eşlik etmişti. Cemiyetin yayın organı olan Donanma Mecmuası'nda güçlü bir donanma için insanların

¹⁸⁸ Beşikçi, M. (1999). *The Organized Mobilization of Popular Sentiments: The Ottoman Navy League: 1909-1919*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. ; Sunu, S. E. (2007). *The Great War and the Visual Mobilization of the Ottoman Public Sphere: The Case of Donanma Journal*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

¹⁸⁹ Beşikçi, a.g.e., 2015, s.51

¹⁹⁰ Özçelik, S. (2000). *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliyet Cemiyeti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.134

¹⁹¹ Donanma Cemiyeti'nin 1910 yılındaki İcra Komitesini oluşturan yirmi beş üyenin altısı devlet yetkilisi, üçü subay, biri mebus, geriye kalan on beş üyenin dördü doktor, yedisi tüccar, biri mühendis, biri öğretim üyesi ve biri de gazeteciydi. Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 353.

vatanseverliklerini göstermesi için bağış yapmaları gerektiği vurgulanırken diğer taraftan da dergilerde yayınlanan makalelerde devletin karşı karşıya kaldığı olumsuz siyasi durumlara karşı bir şeyler yapma isteği milliyetçi bir perspektifle dile getirilmekteydi.¹⁹²

Cemiyetin kuruluş amacı bağış (iane) toplamaktı. Elbette cemiyetin kuruluşu toplumun geniş kesiminde heyecan uyandırmış ve geniş kapsamlı bağış (iane) kampanyaları düzenlenmişti. Ancak bazen bağış kampanyalarına gönüllü katılım ile resmi zorlama arasındaki ayrım belirsizleşiyordu. Örneğin çeşitli resmi kurumlar kendi çalışanlarının maaşlarından aylık olarak cemiyet namına kesinti yapıyordu.¹⁹³ Ayrıca Cemiyet'in bağış kampanyalarında devlet doğrudan işe dâhil olarak kampanyaların geniş kitlelerle buluşmasını sağlıyordu. Dâhiliye Nezareti 28 Aralık 1909'da vilayet, sancak ve kaza merkezlerine talimatname göndererek bu bölgelerde Donanma Cemiyeti'nin teşkil edilmesi istenmiş ve cemiyetin Osmanlı Donanması için düzenleyeceği bağış kampanyalarına katkı sunulmasının bir vatandaşlık görevi olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁴ Cemiyetin bağış kampanyaları vilayetlerde bizzat devletin vilayetlerdeki temsilcileri olan valiler tarafından yürütülmekteydi.

Örneğin Edirne Vilayetinde valinin başkanlığında iane komisyonu kurulmuştur. Bu vilayete bağlı olan Drama Kazasında yürütülen bağış (iane) kampanyası neticesinde orta büyüklükte bir kruvazör alınabilecek miktara ulaşılmıştır.¹⁹⁵

Sonuç olarak 19 Temmuz 1909 tarihinde kurulan Donanma Cemiyeti devletin bizzat desteğiyle kısa sürede şube sayısını arttırmıştı. Yürüttüğü bağış kampanyalarının devlet tarafından desteklenmesi bu kampanyaların milliyetçi bir nitelik kazanmasına neden oldu. Doğrudan devlet desteğini alan bu cemiyet Osmanlı kamusal alanının devlet-toplum karşıtlığı üzerinden kavramsallaştırılamayacağını açık şekilde göstermektedir. Devlet ve

¹⁹² Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 53.

¹⁹³ Özbek, N. (2007b, 15 Aralık). *Savaş ve Toplumsal Mobilizasyon: II. Meşrutiyet Döneminde Sivil Toplum ve Kamusal Alan*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde sunuldu, İstanbul. Web: http://www.obarsiv.com/pdf/NadirOzbek_NB.pdf adresinden 6 Kasım 2016'da alınmıştır. Bazı resmi kuruluş çalışanlarına Donanma Cemiyetine bağışta bulunduklarına dair belge imzalatıyorlardı.

¹⁹⁴ Özbek, a.g.e., 2002, s. 299; Özbek, a.g.m., 2007a, s. 798.

¹⁹⁵ Beşikçi, a.g.e., 1999, s. 37; Drama kazasında uygulanan bu başarı bağış kampanyasından sonar Dahiliye Nezareti Edirne Vilayetine gönderdiği bir yazıda Drama Kazasında uygulanan bağış kampanyasına benzer bir kampanyanın Gümölcine ve İskeçe kazalarında da uygulanmasını istemiştir. Dâhiliye Nezaretinin bu isteğine cevaben Edirne valisi bu iki kazada Cemiyet namına toplanacak paranın tütün üreticilerinden vergi adıyla tahsil edileceğini ve Drama Kazasında olduğu gibi milletvekillerinin bu kazalara gelip halkı Cemiyet namına düzenlenen bağış kampanyalarına destek vermelerini teşvik etmelerini istemiştir. Özbek, a.g.e., 2002, s.300-301. Özbek, a.g.m., 2007a, s. 798-799

toplum arasındaki sınırların belirsizleşmesi Cihan Harbi arifesinde daha da artacak ve bu durum yarı-resmi bir kurum olan Donanma Cemiyeti'ni Dâhiliye Nezaretinin bir kolu gibi iş görmesine neden olacaktı.

Müdaâfaa-i Milliye Cemiyeti

Cihan Harbi arifesinde ve esnasında halkı savaş için seferber eden bir diğer yarı-resmi kuruluş Müdaâfaa-i Milliye Cemiyeti idi. Cemiyet 1 Şubat Balkan Savaşı esnasında kuruldu.¹⁹⁶ Müdaâfaa-i Milliye Cemiyeti 1913 yılındaki Babıali Baskınıyla hükümeti ele geçiren ittihatçılar tarafından kurulmuştu. Balkan Savaşı'nın yarattığı ihtiyaca binaen kurulan cemiyet askerlere ve muhacirlere yardım sağlamak için cephe gerisinde halka milli birlik ve beraberlik çağrısı yaparak savaşa desteği arttırmak için teşkil edilmişti. Cemiyetin üye profili, taşradaki örgütlenme yapısı ve ittihatçı hükümetle olan ilişkisi bakımından Donanma Cemiyetine benzemektedir. Ancak Cemiyet'in faaliyetleri Donanma Cemiyeti gibi yalnızca iane kampanyalarıyla sınırlı değildi. Cemiyetin bünyesinde beş komisyon oluşturulmuştu. Bu komisyonlar İcra Komisyonu, İane Komisyonu, Sağlık Komisyonu, Gönüllü Toplama Komisyonu ve Tenvir-i Efkâr Komisyonu'dur. Bu komisyonlardan İane Komisyonu askerlere ve Balkan Savaşı sırasında muhacirlere iane toplamaya çalışıyordu. Sağlık Komisyonu daha çok cephedeki askerlere yönelik çalışıyordu. Bu askerlere gerekli tıbbi malzemeleri sağlamak için Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bir uzantısı olarak hareket ediyordu. Bir diğer komisyon olan Gönüllü Toplama Komisyonu ile Cemiyet, kamusal alanda çeşitli propaganda faaliyetlerinde bulunarak orduya insangücü devşirmek için çalışıyordu. Bu komisyon Balkan Savaşı ve daha sonrasında Birinci Dünya Savaşında oluşturduğu gönüllü alaylarını ordu hizmetine sunmuştur.¹⁹⁷

Bir diğer komisyon da Tenvir-i Efkâr Komisyonudur. Bu komisyon Cemiyetin propaganda faaliyetlerini yürüten komisyondur. Dönemin milliyetçi aydınlarından Yusuf Akçura, Hüseyin Cahid ve Ahmed Rasim bu komisyonun üyelerindendi.¹⁹⁸ Bizzat İttihatçı hükümet tarafından kurulmasına ve milliyetçi bir niteliğe sahip olmasına rağmen özellikle ilk yıllarında bünyesinde gayrimüslimler de vardı. Örneğin Sabah Gazetesi'nin başyazarı Diran

¹⁹⁶ Polat, N. H. (1991). *Müdaâfaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

¹⁹⁷ Polat, a.g.e., 1991, s. 56-59; Müdaâfaa-i Milliye Cemiyeti gönüllü toplamanın yanısıra cephe gerisindeki gönüllülere askeri eğitim de veriyordu. Vatan savunmasında faydalı olabilmek mavzer tüfeği kullanma talimleri ve yerel şubeleri tarafından sivillere atış talimleri düzenlenmekteydi. Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 214

¹⁹⁸ Polat, a.g.e., 1991, s. 27-28

Kelekyan ve Erzurum Vekili Ohannes Vartkes (Serengülyan) cemiyetin icra komisyonu üyeleri idi. Ancak dernek bu çoğulcu yapısını özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında artan milliyetçilikle birlikte kaybedecekti.¹⁹⁹

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti

Cihan Harbi arifesinden kamusal alanın milliyetçi ve militarist bir perspektifle şekillenmesinde rol oynayan bir diğer yarı-resmi gönüllü kuruluş Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ydi.²⁰⁰

¹⁹⁹ Beşikçi, a.g.e., 2015, s. 59

²⁰⁰ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KURULUŞUNDAN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR OSMANLI HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ

3.1. Hilâl-i Ahmer ve Salib-i Ahmer Düşüncesinin Tarihteki Gelişimi

19. yüzyılın ortalarına kadar savaş sırasında yaralanan askerlere örgütlü bir şekilde yardım etme fikri söz konusu değildi. Ancak bu tarihten önce de savaştan dolayı yaralanan askerlere yardım edilmesi gerektiği birçok defa vurgulanmıştı. Selahaddin Eyyubi'nin 1189-92 yıllarında gerçekleşen III. Haçlı Seferi sırasında Saint Jean Şövalyelerinin Müslüman ordusu karargâhına gelerek yaralı Hristiyan esirlerine tıbbi yardımda bulunmalarına izin vermesi, savaşın ülkeler arasında gerçekleştiği, bireyler arasında gerçekleşmediğini gösteren önemli bir örnektir.²⁰¹

Yaralı ve hasta askerlere yardım edilmesi fikrini dillendiren bir diğer tarihi figür ise Jean-Jacques Rousseau'dur (1712-1778). Rousseau, savaşın bireyler arasında değil devletlerarasında bir ilişki olduğunu belirtir. Bundan dolayı bireylerin savaş sırasında asker olmaları nedeniyle birbirlerine düşman olduklarını dolayısıyla silahı bırakan bir askerin düşman olarak kabul edilmemesi ve birey olarak yaşama hakkı olduğunu ifade etmiştir.²⁰²

Bu doğrultuda mikro düzeyde de olsa pratikte ilk girişim 25 Mayıs 1793 tarihli Fransız Kanunu'nda gerçekleşmiştir. Bu Kanunda hasta ve yaralı düşman askerlerine Fransız askerleri gibi muamele edileceği ve bu askerlerin Cumhuriyetin hastahanelerinde tedavi edileceği belirtilmiştir.²⁰³

Ancak yaralı ve hasta askerlere yardım için bir kuruluşun teşkil edilmesi ve bu kuruluşun hukuki olarak tanınmasını dile getiren Napoli Bourbonlar ordusunda görev yapan cerrah

²⁰¹ Türkiye Kızılay Derneği. (1950). *73 Yıllık Hayatı (1877-1949)*. Ankara: Türk Kızılay Derneği, s.5. (TKD 73 Yıllık Hayatı)

²⁰² TKD 73 Yıllık Hayatı, a.g.e., 1950, s.6

²⁰³ Del Vecchio, G. (1963). On the History of the Red Cross. *Journal of the History of Ideas*, 24(4), s.578

Ferdinand Palasciano olmuştur. Palasciano, 1848 Messina kuşatması esnasında kumandanın emirlerine uymayarak düşman ordusundaki yaralılara yardım etmiştir.²⁰⁴

Fransız Doktor Henri Araault 1861 yılında askerlere yardım edecek olan sağlık personelinin üzerlerinde kendilerini askerlerden ayıracak semboller taşımasını ve bunun sonucunda bu personele dokunulmamasını istemiştir. İsviçreli Doktor Luigi Appia ise savaşı tüm taraflara eşit şekilde tıbbi yardım sağlayacak bir teşkilatın oluşturulması gerektiğini dile getirmiştir.²⁰⁵

Ancak yaralı askerlere yardım fikrini uluslararası bir boyuta taşıyan ve bu fikrin kurumsallaşmasını sağlayan İsviçreli iş adamı ve Kızılhaç'ın kurucusu Henry Dunant (1828-1910) olmuştur. Dunant, 24 Haziran 1859 tarihinde yaptığı İtalya seyahati sırasında Fransız ve Sardunya ile Avusturyalı askerler arasında İtalya'nın Solferino kasabasında gerçekleşen çatışmada yaralı askerlerin zor durumlarına şahit olmuştur. İsviçre'ye döndüğünde 1862 yılında "Bir Solferino Hatırası" adlı kitabını yazdı. Dunant bu kitabında "savaş esnasında yaralı askerlere yardım etmek için barış zamanında bir sosyal yardım derneği" kurmanın mümkün olup olmadığını sorgulamaktaydı.²⁰⁶

Dunant'ın kitabında belirttiği fikirler kısa sürede yayıldı ve birçok kişiden destek aldı. Dunant'ın fikirlerini destekleyenlerden biri de İsviçreli hukukçu Gustave Moynier (1826-1910) idi. Hapishane reformundan yetimlerin bakımına kadar yardım faaliyeti yürüten kırktan fazla grupta aktif rol almış olan Moynier, o dönemde Cenevre Kamu Refahı adlı bir hayır kurumunun da başkanlığını yapmaktaydı. Moynier, Dunant'ın fikirlerini hayata geçirmek için kendisi gibi hayır kurumunda hizmet eden beş kişiyle bir komite oluşturdu.

Beşler Komitesi olarak bilinen bu komitede Gustave Moynier, General Guillaume H. Dufour, Dr. Theodore Maunoir, Dr. Louis Appia ve Henry Dunant yer alıyordu. Bu komite daha sonra "Uluslararası Kızılhaç Komitesi"ne dönüşecek olan "Uluslararası Yaralı Askerlere Yardım Komitesi" adı altında ilk toplantısını 17 Şubat 1863 tarihinde

²⁰⁴ Özaydın, Z. (1987). *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, s. 19

²⁰⁵ Del Vecchio, a.g.m., 1963, s.579

²⁰⁶ Tam olarak ifadesi şu şekildedir: "Would it not be possible, in time of peace and quiet, to form relief societies for the purpose of having care given to the wounded in wartime by zealous, devoted and thoroughly qualified volunteers?" Dunant, H. (1986). *A Memory of Solferino*. Cenevre: The International Committee of the Red Cross, s.27; Ayrıntılı bilgi için bk. Dunant, H. (1964). *Solferino Hatırası*. (Çev: N. Arpacioğlu). Ankara: Türkiye Kızılay Derneği.

gerçekleştirdi. Bu toplantıda alınan kararların diğer ülkelerle tartışılması için Cenevre’de uluslararası bir konferans düzenlenmesi kararı alındı. Bu amaçla Avrupa’daki ülkeler konferansa davet edildiler. 26 Ekim 1863 tarihinde Cenevre’de gerçekleştirilen toplantıda savaş sırasında yaralılara yardım edecek personelin tarafsızlığı, sağlık personelinin ayırt edecek bir sembolün tespit edilmesi gibi kararları hukuki ve resmi bir boyuta taşımak için İsviçre devleti aracılığıyla diğer ülkelere çağrı yapıldı. Bu çağrı neticesinde 16 ülkenin katılımıyla 8-28 Ağustos 1864 tarihlerinde Cenevre konferansı gerçekleştirildi. Bu konferansın sonucunda 22 Ağustos 1864 tarihinde Cenevre Sözleşmesi imzalandı.²⁰⁷

Fransa, Belçika, İsviçre, Danimarka ve Baden Dukalığının hükümetleri sözleşmenin imzalandığı yılın sonuna kadar Cenevre Sözleşmesini onayladılar. Cenevre’deki toplantıya katılmayan ve sözleşmeyi imzalamayan ülkelere alınan kararların duyurulmasına karar verildi ve sözleşmenin imzalanması için bir yıl süre tanındı. Cenevre Sözleşmesine ev sahipliği yapan İsviçre’yi onurlandırmak için kurulacak olan sağlık komitelerinin amblemi olarak İsviçre bayrağındaki renklerin ters şekilde yani beyaz zemin üzerinde kırmızı haç kullanılması kabul edildi.²⁰⁸

Sağlık komiteleri için belirlenen kırmızı haç sembolü Osmanlı devleti de dâhil olmak üzere Müslüman devletlerde kullanılmadı. Onun yerine kırmızı ay sembolü kullanıldı. Başlangıçtaki “Uluslararası Yaralı Askerlere Muavenet Komitesi” adını alan yapılanma 20 Aralık 1875 tarihinde ise “Uluslararası Kırmızıhaç Komitesi” olarak adlandırıldı.²⁰⁹

Sadece karadaki savaşları içeren Cenevre Sözleşmesine 1899 yılında Lahey’de yapılan bir toplantı sonucunda deniz savaşları da eklendi. Cenevre ve Lahey toplantılarında belirlenen

²⁰⁷ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi, 1329-1331 Senesi, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1329/1913. (OHAC Salname), s.5

²⁰⁸ Belirlenen sembolün sağlık komiteleri tarafından nasıl kullanılacağına dair şu kararlar alınmıştır: Yaralılara bakan sağlık heyetinin sol kollarına beyaz zemin üzerine kırmızı haç olan kolluk takacaklardır. Sağlık heyetinin bulunduğu yere üzerinde haç bulunan beyaz bayrak çekilecektir. Sembol başka kişi ve cemiyetler ve özellikle ticaret amacıyla fabrikalar vb. kuruluşlar tarafından kullanılmayacaktır. OHAC Salname, a.g.e., 1913, s.69-70

²⁰⁹ Türkiye Kızılay Derneği. (1964). *Kızılay ve Kırmızıhaç’ın Milletlerarası Kaynakları: Sözleşmeler Tüzükler Kararlar*, Türkiye Kızılay Derneği: Ankara: Türk Kızılay Derneği, s. 21.; Bougnion, F. (2003). *The International Committee of the Red Cross and The Protection of War Victims, The International Committee of the Red Cross*. Virginia: Macmillan Education, s.9-10; Coursier, H. (1964). *Milletlerarası Kırmızıhaç*. Ankara: Türkiye Kızılay Derneği, s.21

faaliyet alanlarına 1929 ve 1949'da imza altına alınan sözleşmelerle savaş esirlerine ve savaşlarda sivillere yönelik yapılacak yardımlar da eklenmiştir.

3.2. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kurulmasına Yönelik Girişimler

3.2.1. Mecruhin ve mardayı askeriye'ye imdat ve muavenet cemiyeti

Cenevre sözleşmesinin 32. maddesine göre kongreye katılmayan ülkelere alınan kararların anlatılması kararlaştırıldı ve sözleşmenin imzalanması için bir yıl süre tanındı.²¹⁰ Osmanlı devleti “bir fayda ummamakla bir mazarrat da gelmeyeceği”²¹¹ düşüncesinden hareketle 5 Temmuz 1865 tarihinde Cenevre Sözleşmesini imzalamıştır. Cenevre Sözleşmesini onayladıktan sonra Avrupa'daki Kızılhaçlara benzer bir yapılanmanın Osmanlı'da da kurulması için çalışmalara başlandı.

Daha sonra Osmanlı Hilâl-i Ahmer adını alacak olan bu teşkilatın oluşturulması için Macar asıllı Miralay Dr. Abdullah Bey tarafından ilk girişimler başlatılmıştır. 1867 yılında gerçekleşen Paris Uluslararası Sergisine Osmanlı temsilcisi olarak katılmak üzere Dr. Abdullah Bey görevlendirilmiştir. Bu sergide Kont Serurier ve Henry Dunant ile tanışan Dr. Abdullah Bey yardım cemiyetlerine dair de bilgi edinir. Dunant ve Serurier, Dr. Abdullah Bey'i gerçekleştirecek olan uluslararası milli yardım cemiyetleri kongresine davet ederler. Bu davet üzerine Dr. Abdullah Bey 26 Ağustos 1867'de başlayan kongreye Osmanlı temsilcisi olarak katılır.²¹² Kongreden sonra Uluslararası Kızılhaç komitesi başkanı Gustave Moynier,

²¹⁰ Coursier, a.g.e., 1964, s. 18

²¹¹ Midhat (Efendi), A. (1296/1879). *Hilâl-i Ahmer: Cemiyet-i İnsaniyenin Tarihi*. İstanbul: Kırk Ambar Matbaası, s. 53

²¹² Ada, H. (2011). *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul. s.12. Osmanlı Hilâl-i Ahmer tarihi üzerine yazılan kaynakların çoğunda belirtilen olay örgüsünde tutarsızlıklar ve kopukluklar yer almaktadır. Örneğin, Kont Serurier Paris uluslararası sergi başkanı ya da 26 Ağustos 1867 tarihinde gerçekleştirilen Birinci Uluslararası Kızılhaç Cemiyetleri Kongresi başkanı olarak tanıtılmakta, Dr. Abdullah Bey ise bazen Paris sergisi Osmanlı temsilcisi bazen de Sıhhiye Kongresi temsilcisi olarak ifade edilmiştir.

Kont Seruries ve Henry Dunant Dr. Abdullah Bey'e gönderdikleri mektuplarla Osmanlı'da da bir cemiyet kurulması yönünde teşvik edici olurlar.²¹³

Dr. Abdullah Bey Osmanlı'da, Avrupa'da oluşturulanlara benzer bir cemiyet kurma teşebbüsünde bulunmuş fakat bu girişimlerinde gereken ilgiyi görememiştir.²¹⁴ Ancak kısa bir süre sonra fikirlerine karşılık bulmuş ve Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın dikkatini çekmeyi başarmıştır. Ömer Paşa'nın girişimiyle Mekteb-i Tıbbiye Nazırı Marko Paşa ile bir görüşme yapılır. Yapılan görüşme neticesinde cemiyet kurma fikri Meclis-i Sıhhiye üyeleri tarafından da desteklenir. Mekteb-i Tıbbiye Nazırı ve Dr. Kırımlı Aziz Bey'in girişimleriyle 43 doktor toplam 66 üye²¹⁵ ile Mecruhin ve Mardayı Asakir-i Osmaniyye'ye İmdat ve Muavenet Cemiyeti padişah Sultan Abdülaziz'in izniyle kurulur.²¹⁶

Bu 66 kurucu üyeler arasında Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa, Mekteb-i Tıbbiye Mülkiye-i Şahana Müdürü Kırımlı Dr. Aziz Bey ile İngiliz ve Avusturya sefirleri gibi önemli kişiler bulunmaktadır.²¹⁷ Cemiyet altı kişiden oluşan geçici bir komite oluşturdu. Bu komitenin İdare Heyeti şöyle teşekkül ettirildi: Başkan Marko Paşa, Başkan Vekili Dr. Mongeri, Genel Sekreter Dr. Abdullah Bey, Sekreter Yardımcısı Dr. J De Castro, Sekreter Yardımcısı Dr. Constant Limonidis, Muhasebeci Charles G. Curtis. Ayrıca Dr. Salih Bey, Dr. Mavrojens (Mavroyeni) ve Dr. De Castro'dan oluşan bir grup cemiyetin nizamnamesini hazırlamakla

²¹³ Midhat (Efendi), a.g.e., 1296/1879, s. 56-58; Özaydın, Z. (2002). Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (eds.) içinde, *Türkler (Osmanlı)*, Cilt 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 689

²¹⁴ Dr. Abdullah Bey'in Kızılhaç'ın kuruluşu, hükümleri ve Osmanlı Devleti'nde böyle bir teşkilatın kurulmasındaki zorluklarının nedenleri hakkında *Gazette Medicale d'Orient*'in çeşitli sayılarında makaleleri yer almaktadır. Dr. Abdullah Bey bu makalelerinde, Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin vatan sevgisinden yoksun olduğunu ve sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri, ayrıca İstanbul'da yaşayan Müslümanların da askerlik yapmadıklarını bundan dolayı kardeşi, babası ya da akrabası askerlik hizmetinde olmayanların böyle bir cemiyete yardım etmeyeceklerini ifade etmektedir. Özaydın, a.g.m., 2002, s. 689

²¹⁵ Üye listesi için bk. Ek-3

²¹⁶ Cemiyetler bu dönemde Padişahın izniyle kurulabiliyordu. Alkan, M. Ö. (1998b). Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945. A. N. Yücekök, İ. Turan ve M. Ö. Alkan (eds.) içinde, *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 49. Bu cemiyetin kurulması sürecine Sultan Abdülaziz'in destek verdiği de iddia edilmektedir. Akgün S. K. ve Uluğtekin, M. (2002). *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a I*. Ankara: Kızılay, s. 15.

²¹⁷ Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s. 15; Uzluk, F.N. (1964). Kızılay Cemiyetinin Kuruluşuna Kısa Bir Bakış. *Kızılay Dergisi*, 1(16), s.21-22

görevlendirilmiştir. Yapılan toplantılar sonucunda Haziran 1869'da nizamname cemiyet üyeleri tarafından kabul edilerek onaylanmak üzere hükümete gönderilmiştir.²¹⁸

Hükümetin onayına gönderilen nizamname uzun bir süre bekletilmiş, cemiyet nizamnamenin akıbeti hakkında bilgi almak ve süreci hızlandırmak için önemli kişileri aracı olarak kullanmasına rağmen cemiyetin kurulması kabul edilmemiştir.²¹⁹

Cemiyet Dr. Abdullah Bey'in gayretleriyle 1874 yılına kadar varlığını sürdürmüştür ancak onun ölümünden sonra dağılmıştır.²²⁰ Dr. Abdullah Bey'in bu girişiminin başarısız olmasının sebepleri noktasında farklı düşünceler dile getirilmiştir. Ahmet Mithat Efendi'ye göre bu girişimin başarısızlığının arkasında Osmanlı Devleti yöneticilerinin herhangi bir savaş durumunun söz konusu olmadığını düşünmeleri nedeniyle böyle bir cemiyeti gereksiz görmeleridir.²²¹

Bir diğer yaygın görüşe göre Bab-ı Seraskeri'nin yaralı askerler için kurulması öngörülen bu cemiyeti, sivillerin askeri işlere müdahalesi olarak görmeleri ve bu yüzden de cemiyetin kurulmasını istememeleridir.²²²

Hilâl-i Ahmer Cemiyetinde uzun yıllar aktif olarak görev yapan Besim Ömer (Akalın)'a göre ise dönemin yöneticilerinin böyle bir dernek kurulmasını hayali ve imkânsız olduğunu düşünmelerinin etkili olduğunu belirtmiştir.²²³

Sâlnamede ise bu duruma dair Osmanlı Devletinin haç sembolüne karşı duyduğu güvensizlik ve antipatiden dolayı cemiyetin kuruluşunun desteklenmediği dile getirilmiştir. Son olarak Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluşunu Osmanlı Modernleşmesinin ve Batılılaşmasının bir adımı olarak değerlendiren Seçil Karal Akgün ve Murat Uluğtekin böyle

²¹⁸ Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s.18-19

²¹⁹ Cemiyet nizamnamenin akıbetini öğrenmek için Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye başkanı Serviçen Efendi'nin yardımına başvurmuştur. Serviçen Efendi, hükümeti, Cemiyetin kurulmasına dair ikna etmek için bir yazı yazmıştır. Bu yazıda; Cemiyetin Kızılhaç (Salib-i Ahmer) yerine sembol olarak Hilâl-i Ahmer kullanılabileceği, kurulacak sağlık ekiplerinin ordunun sağlık teşkilatına bağlı olacağı, bağış toplama işleminin Padişah ve Valide Sultan himayesinde gerçekleştirilebileceği, bağış toplayanlar ve yaralılara yardım edenler olmak üzere iki grubun oluşturulacağı ve bunların ordu ile koordinasyon içinde olacakları ifade edilmiştir. Ada, a.g.e., 2011, s. 19

²²⁰ Uzluk, a.g.m., 1964, s. 22

²²¹ Midhat (Efendi), a.g.e., 1296/1879, s. 69

²²² TKD 73 Yıllık Hayatı, a.g.e., 1950, s. 11; Özaydın, a.g.m., 2002, s. 689

²²³ Akalın, B. Ömer (1330/1914). *Hilâl-i Ahmer'e Dair Hanımefendilere Konferans*. İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, s.3. Çapa, M. (2010). *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*. (2. Baskı). Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, s.4

bir girişimin engellenmesinin kadınlara da aktif rol alma olanağı sağlayan bir Cemiyetin bünyesindeki modernleşme unsurlarının Osmanlı tarafından kabul edilmemesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bu görüşe göre Osmanlı, Batılılaşmayı ve Modernleşmeyi tam anlamıyla içselleştirememiştir.²²⁴

Esasında Cemiyetin kurulamamasına dair ifade edilen sebeplerin tümünde kısmen geçerlilik payı olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Örneğin 1877-78 Osmanlı Rus Harbi sırasında OHAC'ın kurulabilmesi, Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin Osmanlı'da kurulacak olan cemiyetin Hilâl-i Ahmer ismine ve sembolüne izin vermesiyle mümkün olabilmişti.²²⁵ Öte yandan İsviçre'de de Kızılhaç kurulma aşamasındayken ordu mensupları, bu girişimi sivillerin askeri alana müdahalesi olarak değerlendirmiştir.²²⁶

Cemiyetin dağılmasından kısa bir süre sonra Balkanlarda Sırbistan ve Karadağ Emaretleri 1875 yılında Osmanlıya karşı ayaklandılar. Sırbistan ve Karadağ ile yapılan bu çatışma sırasında Uluslararası Kızılhaç Komitesi 29 Kasım 1875'te Karadağ Eمارeti ve 24 Mart 1876'da Sırbistan Eمارeti'nin Cenevre Sözleşmesine taraf olmasına izin verdi.²²⁷

Böylelikle ikisi de kendi Kızılhaçlarını kurarak Uluslararası Kızılhaç Komitesinin ve diğer ülkelerin Kızılhaçlarından gelecek yardımları garantilemişti.²²⁸

Osmanlı Devleti Cenevre Sözleşmesini imzalamasına rağmen kalıcı bir teşkilat kuramamıştı. Bundan dolayı Kızılhaç yardımlarından faydalanamıyordu. Karadağ ve Sırbistan'la olan çatışmaların arttığı bir dönemde Moynier, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane üyesi Dr. Dikran Peştemalcıyan'a bir mektup göndererek Osmanlı'nın Kızılhaç'ın

²²⁴ Akgün ve Uluğtekin, a.g.e.,2002, s.21

²²⁵ Ada, a.g.e. , 2011, s. 21

²²⁶ Coursier, a.g.e., 1964, s.13

²²⁷ Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin Karadağ ve Sırbistan Emaretlerine yardım edebilmesi için böyle bir girişimde bulunmuştur. Çünkü Kızılhaç Cemiyetleri yardımlarını devletlere doğrudan yapamıyorlardı sivil girişimler oldukları için yardımları o ülkedeki cemiyete yapıyorlardı.

²²⁸ Karadağ Kızılhaç'ının kurulmasıyla Uluslararası Kızılhaç Komitesi 3000 Frank para yardımı ile bir seyyar hastane kurdu. Rusya Kızılhaç'ı 100 yataklı bir hastane heyeti ve Almanya Kızılhaç'ı 5000 Mark gönderdi. Boissier, P. (1985). *From Solferino to Tsushima: History of the International Committee of the Red Cross*. Cenevre: Henry Dunant Institute, s. 302-303

yardımlarından faydalanabilmesi için benzer bir cemiyetin kurulması gerektiğini belirtmiştir.²²⁹

3.2.2. Osmanlı hilâl-i ahmer cemiyeti'nin ilk defa resmi olarak kuruluşu

Osmanlı Devletinin Balkanlarda yaşadığı çatışmalarda Kızılhaç'tan yardım alamaması ve Rusya ile savaş ihtimalinin güçlenmesi gibi sebepler Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yeniden tesis edilmesi yönündeki girişimleri hızlandırdı. Dr. Dikran Peştemalcıyan Moynier'in kendisine gönderdiği mektubu Mekteb-i Şahanede okudu. Cemiyeti kurmak için Babıali ile görüşülmesi kararlaştırıldı ve Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ile görüşmek için Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane Başkanı Dr. Nurican Efendi (Dr. Havsep Nouridjan), Dr. Peştemalcıyan Efendi ile Dr. Margosyan görevlendirildi.²³⁰

Yapılan bu girişim Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa tarafından olumlu sonuçlandı. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane Nazırı Marko Paşa'nın başkanlığında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane'den Dr. Serviçan Efendi ve Dr. Aziz Bey; Tıbbiye-i Mülkiye'den Dr. De Castro ve Dr. Vuccino; İdare-i Sıhhiye-i Askeri'den Rıfat Bey ve Stepan Paşa; Sıhhiye İdaresi'nden Dr. Bartoletti Efendi ve Dr. Şakir Bey; Cemiyet-i Tıbbiye'den Dr. Peştemalcıyan Efendi ve Dr. Polyak; Bahriye Nezaretinden Suğyan Bey ve Hüsnü Bey; Zaptiye'den Ömer Bey'in katıldığı bir toplantı 12 Ağustos 1876'da gerçekleştirilmiştir.²³¹ Bu toplantıda, Cenevre Sözleşmesinin Osmanlı Devleti'nde nasıl tatbik olacağının, kurulacak olan cemiyetin sembol olarak ne kullanacağının araştırılması, cemiyete dair bir Nizamnamenin hazırlanması, acilen yardım toplanılması ve cemiyeti idare edecek bir kurulun oluşturulması kararları alınmıştır.²³²

Toplantıdan bir ay sonra cemiyetin nizamnamesi hazırlanıp Bab-ı Seraskeri'ye onaylanması için gönderildi. Ancak hazırlanan nizamnamede cemiyetin amblemi değiştirilmediği için

²²⁹ Midhat (Efendi), a.g.e., 1296/1879, s. 72-77; Akgün ve Uluğtekin'e göre Moynier gibi Fransa Mecruhin-i Askeriye İanesi Merkez Komitesi ikinci başkanı Henri Dunant da öneriler içeren bir mektup göndermiştir. Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s. 23-25.

²³⁰ OHAC Salname, a.g.e., 1913;

²³¹ Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s. 26

²³² OHAC Salname, a.g.e., 1913, s.27;

onaylanmadı. Bab-ı Seraskeri Kızılhaç yerine Hilâl-i Ahmer sembolünün kullanılması şartıyla onaylandı.²³³

Cemiyetin Hilâl-i Ahmer ismini ve sembolünü kullanacağı Cenevre aracılığıyla diğer ülkelere iletilmesi için girişimde bulunuldu. Osmanlı Devleti'nin Cenevre ile yaptığı görüşmeler devam ederken Osmanlı-Rus savaşı başladı.

Osmanlı-Rus savaşı sırasında iki devlet arasında yapılan bir anlaşma ile ülkelerindeki Kızılhaç ile Hilâl-i Ahmer teşkilatlarının tarafsızlığına uyulacağı beyan edilmiştir. Uluslararası Kızılhaç Komitesi de Hilâl-i Ahmer işaretinin kullanılmasını geçici olarak kabul etmiştir. Cemiyetin hukuken kuruluşu 14 Nisan 1877'de gerçekleşmiştir. Padişah Sultan Abdülhamid 11 Haziran 1877'de yayınladığı iradede Cemiyeti himayesine aldığını ve nelerin yapılacağını şu şekilde ifade etmiştir:

“Mecruhi-i Askeriyyeye hizmet etmek için bu kere ba irade-i seniyye teşkil olunan Cemiyet-i Mahsusa himayet-i adile-i Hazret-i Padişahiye Cemiyet tarafından vaki olan istida kabul-i Aliye mazhar olduğu misüllü işbu Cemiyetten makshıd olan hidemat ve fevaidin husulüne ve muamelatının muntazaman cereyanına delalet edecek ve müteharrik hastahanelerin süret-i irsaliyle mevaki-i harbiyyeye irsalini teshil eyleyecek tedabiri cami olmak üzere mükemmel ve memalik-i sairede olan emsalini muvafık bir nizam kaleme alınmasına ve Cemiyetin muamelat ve icraatına taraf-ı eşref-i Cenab-ı tacdariden bilfiil nezaret buyurulmak ve bu babda suhulet almak için Cemiyetin, Beşiktaş Saray-ı Hümayunu Paşa Dairesinde akd olunması ve arabaların bir numunesinin serien imaliyle arz ve iraesî hususâtı, irad-i hikmet-ü ifade-i cenab-ı zillullahı müteallik buyurulmak icabı ifa kınımış olmağın ilan-ı keyfiyete ibtidar kılındı”²³⁴

4 Nisan 1877'de seçilen OHAC Merkez Komitesinin üye sayısı 11'di. Komiteyi oluşturan 11 kişiden ilk beşi İdare Heyeti'ni diğer altı kişi iane (muavenat) Heyetini oluşturmaktaydı.

²³³ Midhat (Efendi), a.g.e., 1296/1879, s. 89; Ada, a.g.e., 2011, s.29. Kızılhaç (Salib-i Ahmer) yerine Hilâl-i Ahmer adını ve sembolünün kullanılmasını öneren kişi Kırımlı Dr. Aziz Bey'dir. OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 28; Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s. 27

²³⁴ BOA.İ .DH. 747/616047, 29 Cemaziyelevvel 1294, (11 Haziran 1877); OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 28

Zamanla Merkez Komitesi'ndeki üye sayısına yedi yeni üye ve hazinekar vekilinin eklenmesiyle üye sayısı 19'a yükselmiştir.²³⁵

Çizelge 3.1. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez Komite Üyeleri²³⁶

14 Nisan 1877'de Seçilen Merkez Komite Üyeleri	
Başkan	Hacı Ârif Bey (Meclis-i Umur-ı Sıhhiye İkinci Başkanı)
Başkan Yardımcısı	Nuriyan Efendi (Şura-yı Devlet Üyesi)
Başkan Yardımcısı	Dr. P. Sarell (Mekteb-i Tıbbiye-i Askeri-i Şahane'de Genel Cerrahi Profesörü)
Genel Sekreter	Feridun Bey (Harice Nezareti Umur-ı Sıhhiye Müdürü)
Hazinekar	Mösyö Foster (Bank-i Osmani Genel Müdürü)
Üye	Dellasuda Faik Paşa (Sıhhiye-i Askeriye Üyelerinden)
Üye	Dr. Kırımlı Aziz Bey (Mekteb-i Tıbbiye Hocası)
Üye	Dr. Peştemalciyan Efendi
Üye	Dr. Dickson (İngiliz Sefareti Hekimi)
Üye	Dr. Sevastapoulo
Üye	Mösyö Leval (6. Daire-i Belediye Mühendisi ve Meclis-i Sıhhiye Fransızca Katibi)
İhtiyaç Sonucunda Merkez Komite'ye Seçilen Üyeler	
Üye	Dr. Bartoletti (Karantinalar Genel Müfettişi)
Üye	General Mott (General, ABD hükümeti Genarallerinden)
Üye	Nuri Bey (Başmabeyn-i Hümayun Katiplerinden)
Hazinekar Vekili	Mösyö Von Haas (Bank-i Osmani Genel Müdür Yardımcısı)
Üye	Dr. Eşref Bey (Meclis-i Sıhhiye Üyelerinden)
Üye	Dr. Serviçen Efendi (Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye Başkanı)
Üye	V. Barrington Kenneth (Stafford House Komitesi İstanbul Komiseri)
Üye	Dr. Baron Mundy

Cemiyetin 1877-78 dönemindeki faaliyetlerine bakıldığında Cemiyet çalışmalarına daha çok katkı yapan üyeler Nuriyan Efendi, Bartoletti Efendi, General Mott, Dellasuda Faik Paşa, Feridun Bey, Baran Mundy, Van Haas ve Mösyö Leval'dır.

Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken yeterli miktarda bağış toplamak için hem yurtiçinde hem de yurtdışında şube teşkili hızlandırılmıştı. Bu dönemde 24 tanesi vilayetlerde Mısır'da iki (Kahire, İskenderiye) ve Hindistan'da dört (Madras Kalküta, Dehakka, Seylan) olmak üzere toplam otuz şube kurulmuştur.²³⁷

Vilayetlerde şubelerin kurulması için Osmanlı Bankası (Bank-i Osmani), Sıhhiye memurları ve valiler görevlendirilmiştir. Vali ve mutasarrıfların görevlendirilmesi bizzat Dâhiliye Nezareti aracılığıyla gerçekleşmiştir. Gönüllülük esasına bağlı oluşturulmuş şubeler

²³⁵ Ada, a.g.e. , 2011, s. 39

²³⁶ Ada, a.g.e., 2011, s.39. 14 Nisan 1877'de Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne seçilen Merkez Komite Üyeleri ve sonrasında ihtiyaç nedeniyle cemiyetin seçilen yeni üyelere ilişkin bilgiler H. Ada'nın doktora tezinden alınmıştır.

²³⁷ Ada, a.g.e., 2011, s.61

olmasına rağmen bunların büyük çoğunluğu devletin taşradaki temsilcileri tarafından oluşturulmuştur.²³⁸

Kuruluşunu henüz tamamlayan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ilk sınavını 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında vermiştir. Cemiyet bu savaş sırasında Plevne savunmasında önemli rol oynamıştır. Bu bölgeye Dr. Osman Bey ve Dr. Charles S. Ryan adlı iki operatörle beraberinde yaklaşık elli doktor gönderilmiş ve yaklaşık 4000 kadar yaralı ve hasta tedavi edilmiştir.²³⁹

Cemiyet bu savaş sırasında gerek yurtiçinde gerek yurtdışında 74000 liradan fazla nakdi²⁴⁰ ve 35.000 liranın üzerine yardım toplamıştır. Hasta ve yaralı askerler ile muhacirler için başta İstanbul olmak üzere hem cephelerde hem de cephe gerisinde oluşturulan toplam 28 hastahane için 61087, 39 liralık harcama yapmıştır. Bu hastahanelerde, 65 cerrah, 32 cerrah yardımcısı, 24 eczacı ve 676 hastabakıcı ve diğer sağlık görevlileri olmak üzere toplam 796 kişiyi istihdam ederek toplam 47.723 yaralı ve hasta asker ile muhaciri tedavi etmiştir.²⁴¹

3.2.3. Osmanlı hilâl-i ahmer cemiyetinin ikinci defa resmi olarak kuruluşu

Hilâl-i Ahmer Merkez Komitesi en son toplantısını 1879 yılında gerçekleştirmiştir. Bu tarihten sonra yıllık Genel Kurul toplantılarını yapmak için Sultan Abdülhamid'ten izin istenmesine rağmen cevap alınamamıştır. Cemiyet Osmanlı-Rus harbinden 1897 yılında gerçekleşen Osmanlı Yunan Savaşına kadar geçen zaman zarfında herhangi bir faaliyette bulunamamıştır.²⁴²

Cemiyetin bu durumu 1897'de gerçekleşen Osmanlı-Yunan savaşına kadar devam etmiştir. 1878 Berlin Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'ne ait olan Tesiya ve Arta limanları

²³⁸ Örneğin Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin Selanik şubesinin teşkiline dair 24 Haziran 1877 yılında Ceride-i Havadis'te şu şekilde ifade edilmiştir: “İane-yi Mecruhin-i Askeriye Cemiyetinin Dersaadette bulunan Reisi tarafından Selanik Karantina tabibiyle Bank-ı Osmani İdaresi müfettişliğine vurdur eden emir mucibince Selanik'te dahi bu Cemiyetin şubesi teşkil edilmiştir. Bu dönemde de gösterildiği gibi vilayetlerde şubelerin kurulması emir olarak ifade edilmiştir. Ada, a.g.e., 2011, s. 62

²³⁹ Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s. 30

²⁴⁰ Tüm nakdi bağışların üçte birinden fazlası Hindistan Müslümanları tarafından yapılmıştır. Mısır ise nakdi yardımın yanı sıra 2 sıhhi heyet ile tıbbi malzeme göndermiştir. Ada, a.g.e., 2011, s.90

²⁴¹ Ada, a.g.e., 2011, s. 254; OHAC Salnamesine göre Cemiyet Osmanlı Rus savaşı sırasında toplam 70.000 Osmanlı Lirası yardım toplamış ve savaş sonrasında cemiyet dağıldığında cemiyetin Osmanlı Bankasında çok küçük miktarda parası kalmıştır. OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 306

²⁴² Nitekim Cemiyetin 1879 yılından aralıklarla da olsa resmi yazışmalarında kullandığı antette cemiyet “Hilâl-i Ahmer Cemiyeti” yerine “Hilâl-i Ahmer İdaresi” olarak geçmektedir. Başka bir ifadeyle cemiyetin sivil bir

Yunanistan'a verilmiştir. Topraklarını genişletmek isteyen Yunanistan Epir vilayetini ve Girit adasını topraklarına katmak istiyordu. Yunanistan bu amacını gerçekleştirmek için 14 Şubat 1897'de Girit'i işgal etti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti 17 Nisan 1897'de Yunanistan'a savaş ilan etti.

Bunun üzerine OHAC'ın hayatta kalan üyeleri ile yeni üyeleri Dr. Nurican Efendi'nin başkanlığında yeniden faaliyete başladı. Cemiyet öncelikle Tophane'de bulunan deposundaki eşyaların ordunun göndereceği bir memur ile orduya verebileceğini bildirmiştir.²⁴³

OHAC savaş sırasında Yenişehir, Çatalca ve Dömeke'de üç seyyar hastahane kurmuştu. Bu hastahaneler aslında Osmanlı Bankası tarafından gönderilen sağlık ekipleri tarafından kurulmuş ve daha sonra malzemeleriyle birlikte OHAC'a bağışlanmıştı.²⁴⁴ Cemiyet cephede faaliyette bulunurken ancak 22 Mayıs 1897'de bu faaliyetleri resmîyet kazanmıştır.²⁴⁵

Cemiyet, cephede yaralanan askerleri İstanbul'a taşımak için Roma ve Adana isimli iki hastahane vapuru kiralamıştır.²⁴⁶ Ayrıca Osmanlı-Rus Harbinde olduğu gibi pragmatik sebeplerle kurulan cemiyet yabancı ülkelerin yardımlarının Osmanlı ordusuna ulaşmasını da sağlamıştı. Rusya Kızılhaç Heyeti Çatalca'da bir hastahane kurmuştu. Osmanlı-Yunan Harbi mayıs ayında bitmesine rağmen savaş sonunda da özellikle tifo, sıtma, dizanteri gibi salgınlardan dolayı hastahane kurulmuştur. Bu salgın hastalıklar nedeniyle yaklaşık 30.000'e asker hayatını kaybetmiştir. Diğer yandan bu hastalıklara yakalanan askerlerin tedavi edilmemesi neticesinde memleketlerine döndüklerinde hastalığın yurda yayılmasına neden olmuşlardır.²⁴⁷ Osmanlı-Yunan savaşıyla kısa bir süreliğine faaliyetlerde bulunan

girişimden ziyade devletin sıhhiye bürokrasisinin bir uzantısı olduğu belirtilmiştir. Yine aynı şekilde cemiyetin Merkez Komitesi "Hilâl-i Ahmer Encümeni" olarak tanımlanmıştır. Ada, a.g.e., 2011, s.181

²⁴³ BOA.MV..91/58, 2 Zilkade 1314 (4 Nisan 1897) Bunun üzerine ordu tarafından cemiyetin deposundaki sağlık malzemeleri teslim alınmıştır. BOA.BEO, 932/69900, 24 Zilhicce 1314 (25 Mayıs 1897)

²⁴⁴ Koraltürk, M. (2002). Osmanlı Bankasının Sağlık ve Sosyal Yardımları. *Kebikeç*, 14, s. 47-50; Yıldırım, N. (2006). 1897 Türk-Yunan Savaşı Alasonya ve Yanya Cephelerinde Yaralı Tedavisi. *Toplumsal Tarih*, 155 (Kasım), s. 55-56.

²⁴⁵ Ada, a.g.e., 2011, s. 195

²⁴⁶ OHAC tarihini konu alan kaynaklarda yaralıları taşımak için iki vapurun kiralandığı belirtmekle beraber isimleri konusunda herhangi bir bilgi sunulmamaktadır. Nuran Yıldırım'a göre savaş sona erdikten sonra Osmanlı askerleri Hilâl-i Ahmer'in kiraladığı Roma, Van Asir, Mekke ve Taif vapurlarıyla İstanbul, Gelibolu ve Çanakkale'ye getirilmişti. Yıldırım, a.g.m., 2006, s. 54-55; Hüsnü Ada'nın arşiv kaynaklarına dayandığı bilgiye göre, OHAC tarafından kiralanan Roma ve Adana isimli iki vapurla yaralıları taşınmış, öte yandan Asir, Van, Mekke, Taif, Sakız, Ali Salih Paşa, İnayet, Bolayır, Selanik, Kamil Paşa, Hudeyde ve Babil adlı İdare-i Mahsusa ya da Bahriye Nezaretine ait vapurların da yaralıları taşımak için kullanıldığı ve bu gemilerden bazılarının Hilâl-i Ahmer bayrağı taşıdığı için cemiyete ait olduğu düşünülmektedir.

²⁴⁷ Yıldırım, a.g.m., 2006, s. 54-55

cemiyet Osmanlı-Rus Harbi sonrasında olduğu gibi dağılmıştır. 1902 yılında cemiyet tekrar canlandırılmak istenmiş ve Sultan Abdülhamid'e dilekçe ile başvuruda bulunulmuş olursa da Sultan bu isteği kabul etmemiştir.²⁴⁸

Ayrıca bu dönemde OHAC, Rusya-Japonya Savaşı (1904) sırasında her iki ülkenin Kızılhaçlarına 500 lira civarında bir yardım yapmak için Sadareten izin istemiş fakat bu isteklerine cevap alamamıştır. Öte yandan kısa bir süre sonra Sultan Abdülhamid cemiyetin ne kadar parası olduğunu Sadarete sordurarak bu parayla hazinenin açığını kapatmak istetmiştir. Fakat cemiyet üyelerinden Dellasuda Faik Paşa cemiyetin paralarını kullanmanın doğru olmayacağını söyleyerek bu isteğin gerçekleşmesini engellemiştir. Cemiyetin 1911 yılında yeniden kurulmasından önce gerçekleşen en önemli olayı Sultan Abdülhamid'in Dr. Besim Ömer Paşa'yı Londra'da gerçekleşen Sekizinci Uluslararası Kızılhaç Kongresi'ne göndermesidir. 10-15 Haziran 1907'de gerçekleştirilen konferansta Besim Ömer Paşa "Hilâl-i Ahmer" in tarafsızlık sembolü olarak kabul edilmesi gerektiğini beyan etmiştir.²⁴⁹

3.2.4. Osmanlı hilâl-i ahmer cemiyetinin üçüncü defa resmi olarak kuruluşu ve faaliyetleri

Osmanlı'da II. Meşrutiyet'in ilanıyla birçok yarı-resmi nitelikli cemiyetin kurulmuş olduğu görülmektedir. Bu dönemde kurulan siyasi partiler ile cemiyetler arasında hukuken bir fark gözetilmeden tümü 1909 yılında çıkarılan Cemiyetler Kanunu'na tabi kılınmıştır. Bu dönemde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yeniden kurulmasına dair ilk resmi girişim cemiyetin eski kurucularından Dellasuda Faik Paşa tarafından gerçekleşmişti. Haziran 1909'da gerçekleştirilen bu girişim OHAC'ın Cemiyetler Kanunu'na göre kamu yararına hizmet eden (Menafi-i Umumiye-i Hadim) bir cemiyet olarak sayılması amacıyla yapılmıştır. Dellasuda Faik Paşa'nın Dâhiliye Nezareti'ne yaptığı bu başvuru Nezaret tarafından Şura-yı Devlete gönderilmiştir.²⁵⁰ Hilâl-i Ahmer'in yeniden tesis edilmesinde

²⁴⁸ OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 30

²⁴⁹ OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 31

²⁵⁰ BOA.DH.MUİ.71/73.,22 Safer 1328 (5 Mart 1910)

1911 yılında gerçekleşen Aksaray yangınında cemiyetin önemli katkıları itici bir güç olmuştur.²⁵¹

Cemiyetin yeniden kurulması için devlet bürokrasisinde yer alan kişiler tarafından da destekler sunulmuştur. Hariciye Nazırı Rıfat Paşa ve Eşi, Prof. Dr. Weting Paşa, Ali Galip ve Mazhar Bey önemli katkılar sunmuşlardır. Cemiyetin kurumsal kimlik kazanması hedefiyle girişimler gerçekleştirilirken bir yandan da cemiyetin tanıtılması için faaliyetlerde bulunulmuştur. Yeni İkdam ve Tanin gazeteleri başta olmak üzere cemiyeti tanıtmak için yazılar yazılmıştır. Ayrıca Madam Rıfat Paşa yeniden kurulacak olan cemiyet için bir sergi düzenlemiş ve bu sergide 4500 lira bağış toplanmıştır.²⁵²

Bir yıl sonra 1910 yılında Şura-yı Devlet başvuruyu değerlendirmek için Harbiye, Dâhiliye ve Hariciye Nezaretleriyle bilgi almak amacıyla bir toplantı düzenledi. Düzenlenen bu toplantıda Besim Ömer Paşa'nın bilgisine de başvurulmuştur.²⁵³

Bu toplantı sonucunda dile getirilen öneriler çerçevesinde yeni bir Nizamnamenin hazırlanması istenmiştir.²⁵⁴ Yeni hazırlanacak Nizamname için Dâhiliye Nezareti; Bahriye, Harbiye, Hariciye ve Sıhhiye Nezaretlerinden birer temsilci talep etmiş ve bu işin yürütülmesi görevini Sıhhiye Nezareti'ne vermiştir. Yeni hazırlanacak Nizamname için bir komisyon oluşturuldu. Sıhhiye Nezareti'nden Meclis-i Sıhhiye Başkan Vekili Dr. Esat Bey ile Meclis üyelerinden Bahattin Şakir Bey; Hariciye Nezareti'nden Salih Bey; Bahriye Nezareti'nden Dr. Miralay Mehmet Ali Bey; Harbiye Nezareti'nden Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye Müdürü Dr. Ali Galip Bey ile Daire-i Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Dr. Kasım İzzettin Bey ve Dr. Besim Ömer Paşa'nın da aralarında olduğu bir komisyon oluşturuldu.²⁵⁵

²⁵¹ TKD 73 Yıllık Hayatı, a.g.e., 1950, s. 19; Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s. 36

²⁵² OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 34; Çapa, a.g.e., 2010, s.13

²⁵³ Besim Ömer Paşa bu toplantıda cemiyetin kuruluş amacı ve faaliyetlerinin yanı sıra cemiyetin nasıl bir niteliğe sahip olması gerektiğini de belirtmiştir. Besim Ömer Paşa'ya göre "Vatan ve memlekete fevkalade mühim hizmette bulunacağından dolayı Cemiyet'in Padişah himayesinde bulunması gerekliydi. Cemiyetin uluslararası değil milli ve müstakil bir hüviyete sahip olması ve üyelerinin kesinlikle Osmanlı tebaası ve askerliğini yapmış kişiler arasından seçilmesi şarttı. Harbiye Nezareti bazı uygulamalarda Cemiyet'e kolaylık sağlamalıydı. Ada, a.g.e. , 2011, s. 226

²⁵⁴ BOA.DH.MU.İ.71/73-29 Cemaziyelevvel 1328 (7 Temmuz 1910)

²⁵⁵ OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 34-35; Mesut Çapa'ya göre OHAC'ın nizamnamesini hazırlamak için oluşturulan komisyonun üyeleri İttihat Terakki üyesiydi. Çapa, a.g.e., 2010, s. 17

Komisyonunda görev alan kişiler Besim Ömer Paşa'nın evinde toplanarak Cemiyet Nizamnamesini hazırladılar.²⁵⁶

Hazırlanan Nizamname Şûrâ'yı Devlet tarafından onaylandıktan sonra Padişah V. Sultan Mehmed Reşad Cemiyeti himayesine almayı kabul etti ve Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi ise cemiyetin fahri başkanlığını üstlendi.²⁵⁷ Böylece cemiyetin kamu yararına hizmet eden bir cemiyet olma niteliği resmi olarak onaylanmış oldu.

Nizamnamenin resmen yürürlüğe girmesinden sonra Genel Kurul için 100 kurucu üye kaydı yapıldı. Bu kurucu üyeler arasında devlet bürokrasisinden kişilerin çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Yüz kişiden oluşan kurucu üyeler arasında 22 bakan, 6 Şûrâ-yı Devlet üyesi, 12 milletvekili, askeri erkândan 7 ve mülkî erkândan 5 kişi bulunmaktaydı.²⁵⁸

Genel Kurul ilk toplantısını 20 Nisan 1911'de Tokatlıyan Otel'de gerçekleştirdi. Oturum başkanlığını Sadrazam Hakkı Paşa'nın yaptığı toplantıda 30 kişilik Genel Merkez (Merkez-i Umumi) üyeleri seçildi. Bir hafta içerisinde toplanan Genel Merkez üyeleri, Yönetim Kurulunu (Merkez-i Umumi Heyet-i İcrası) seçti.²⁵⁹

Cemiyetin fahri başkanlığını üstlenen Yusuf İzzettin Efendi 50 lira ile kendisine ait Tophane'de bulunan üç katlı bir binayı cemiyete bağışladı. Bu bina cemiyetin ilk idare merkezi oldu. Daha sonra cemiyetin artan yoğun faaliyetlerinden dolayı idare merkezi şehrin merkezindeki bir binaya taşındı.²⁶⁰

Cemiyet resmi olarak kurulup faaliyetlerine başladıktan sonra 20 Mart 1912 tarihinde bünyesinde "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi"ni kurdu. Besim Ömer Paşa'nın girişimleriyle oluşturulan Hanımlar Merkezi'nin yüz üyesi bulunmaktaydı. Bu kadınların çoğu yüksek askeri ve devlet bürokrasisindeki kişilerin eşleri veya kızlarıydı.²⁶¹ Başkadın Efendi'nin fahri başkanlığını üstlendiği Hanım Merkezi'nin başkanı Harbiye Nazırı Mahmut

²⁵⁶ OHAC Salname, 1913, s. 34; Çapa, a.g.e., 2010, s. 13

²⁵⁷ Onaylanan bu yeni nizamname 1925 yılına kadar yürürlükte kalacaktır. Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s. 38

²⁵⁸ OHAC Salname, a.g.e., 1913, 257-261; TKD 73 Yıllık Hayatı, a.g.e., 1950, s. 14-16. Nadir Özbek'e göre, Cemiyette hem devlet katında hem de toplum nezdinde meşruiyet kazandırmak ve cemiyetin siyaset üstü bir oluşum olduğunu vurgulamak için devlet erkânından kişilerin katılımı için özel çaba sarf etmişlerdi. Özbek, a.g.e., 2002, s. 309-310

²⁵⁹ OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 35

²⁶⁰ OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 35-36

²⁶¹ OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 53-56

Muhtar Paşa'nın eşi Prenses Nimet Hanım'dı. Hanımlar Merkezi de 30 kurucu üyeden oluşan bir Genel Merkez ve bunlar arasında 12 üyenin olduğu bir idare heyeti oluşturdu. Otuz kişilik Genel Merkez üyelerinin dokuzu gayrimüslimdi.²⁶²

Çizelge 3.2. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Genel Merkezi Yönetim Kurulu Üyeleri²⁶³

Hilâl-i Ahmer Hanımlar Genel Merkezi Yönetim Kurulu Üyeleri	
Başkan Prenses Nimet Muhtar Hanımefendi	Mahmut Muhtar Paşa'nın Eşi
İkinci Başkan Ayşe Hanımefendi	Ziya Paşa'nın Eşi
İkinci Başkan Madam Dr. Zoeros Paşa	
Selimi Hanımefendi	Ayandan Ahmet Rıza Bey'in Kızkardeşi
Fatma Aliyye Hanımefendi	Faik Paşa'nın Eşi
Sadriye Hanımefendi	Müze Müdürü Halil Bey'in Eşi
Leyla Hanımefendi	Düyûn-u Umumiye Mektupçusu Vahdet Bey'in Eşi
Madam Diran Kelekyan Hanımefendi	Diran Kelekyan Efendinin Eşi
Madam Kuyumcuyan Hanımefendi	Ohannes Kuyumcuyan'ın Eşi
İsmet Hanım	Yusuf Razi Bey'in Eşi
Madam Pancari Bey	
Nezihe Ziyet Hanımefendi	Merhum Ziya Bey'in Kızı ve Veli Bey'in Eşi
Seniye Havva Hanımefendi	Teşrifat Müdürü İsmail Cenani Bey'in Eşi
Melek Hanımefendi	Merhum Sami Paşa'nın Kızı
Melik Hanımefendi	Mısırlı Hüsnü Bey'in Eşi
Safet Hanımefendi	Rasih Bey'in Eşi
Macide Hanımefendi	Ömer Besim Bey'in Eşi
Mihrimah Hanımefendi	Basri Bey'in Eşi
Sabiha Galip Hanımefendi	Doktor Galip Bey'in Eşi
Madam Dr. Akil Muhtar Bey	
Seniye Hanımefendi	Emekli Erkan-ı Harbiye Miralayı Halit Bey'in Eşi
Fevziye Hanımefendi	Ferit Paşa'nın Eşi
Leyla Hanımefendi	Sırrı Paşa'nın Eşi
Sabiha Hanımefendi	Merhum İbrahim Paşa'nın Kızı
Fethiye Hanımefendi	Reşid Bey'in Eşi
Naile Hanımefendi	Merhum Hamdi Bey'in Eşi
Madam Astina Gümüşgerdan Hanımefendi	
Madam Azuduryan Hanımefendi	
Mdam Manuk Azuduryan	
Remire Hanımefendi	Cemal Bey'in Eşi

²⁶² OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 266-267; Kaplan, L. (1998). *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 40-41

²⁶³ OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 264-266

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 1913 (1329-1331) tarihli salnamesinde belirtildiği üzere Kadıköy, Erenköy-Göztepe (20 Ekim 1912), Adalar ve Ayastefanos-Makriköy'de bir kadınlar şubesi olmak üzere İstanbul'da toplamda dört şubesi bulunmaktaydı. İzmir (28 Ekim 1911), Bursa (9 Kasım 1912), Bodrum, Trabzon, İznik (26 Ekim 1912), Kütahya (14 Aralık 1912), Hanya (16 Şubat 1912), Gemlik (1911) ve Adana ile Maçka'da (14 Mart 1912) ise on şube olmak üzere toplamda 14 şube taşrada yer alıyordu.²⁶⁴

Cemiyetin Nizamnamesi'ne göre üyeler azâ-yı müessise, azâ-yı amile ve azâ-yı muavene olmak üzere üç kısma ayrılıyordu. Azâ-yı müessise cemiyetin yüz kişiden oluşan kurucu üyelerini içermektedir; azâ-yı amile kategorisinde olan kişiler cemiyetin faaliyetlerine katılan ve aidat ödeyenlerden oluşan aktif üyelerdi; azâ-yı muavine kategorisi cemiyete yardımda bulunan ancak aktif olarak faaliyetlere katılmayanları içermektedir.²⁶⁵

Nizamnamede belirtilen bu kategoriler çerçevesinde ele alındığında İzmir Şubesi dışında diğer şubelerdeki aktif üye sayısı son derece sınırlıdır. Örneğin İzmir'in Balkan Savaşı'ndan sonra aktif üye sayısı yedi bin beş yüze ulaşmışken, Hanya'nın yirmi üç aktif ve otuz yedi fahri; İznik'in elli iki aktif üyesi ve Adana'nın elli üç aktif üyesi bulunmaktaydı.²⁶⁶

Cemiyetin üye profiline bakıldığında İstanbul'da bulunan dört şubenin idare heyetini oluşturan kişilerin profili, cemiyetin yüz kişilik kurucu üyelerinin profiline benzemektedir. Örneğin Erenköy-Göztepe şubesi eski bakanlar, valiler ve emekli askerlerden oluşmuştur. Şubenin başkanı Dâhiliye eski Nazırı Ziya Paşa ve İkinci başkanı da Adliye eski Nazırı Memduh Bey'di. Kadıköy şubesinde de benzer bir durum söz konusuydu. Prens Sabahaddin Efendi şubenin fahri başkanı, Eski Maliye Nazırı Nail Bey aktif başkanı ve Maliye Komisyonu eski üyesi Cemil Paşa yönetim kurulu üyesiydi. İstanbul'daki diğer şubelerle karşılaştırıldığında Adalar şubesinin üye yapısının biraz daha çeşitlilik gösterdiği söylenebilir. Şubenin başkanı Mısırlı Prens Abbas Halim Paşa'ydı. Yönetim Kurulu üyeleri

²⁶⁴ OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 271-281

²⁶⁵ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Nizamname-i Esasisi

²⁶⁶ OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 270-279

arasında gayrimüslim (Rum) olan Belediye başkanı, bir tane bakteriyoloji uzmanı, bir diş hekimi ve üç tane tüccar bulunmaktaydı.²⁶⁷

Cemiyete ait kaynaklar, taşra şubelerinin aktif ve fahri üyelerine dair bilgi içermezken yönetim kurulu üyeleri ayrıntılı olarak belirtilmektedir. Cemiyetin taşradaki üye profiline bakıldığında örneğin İzmir şubesinin on iki kişilik yönetim kurulunun dört üyesinin doktor olduğu görülmektedir. Bu durum cemiyetin genel karakteriyle uyumluydu.

Bursa şubesinde on bir kişilik yönetim kurulunun üç üyesi avukat ve diğer üç üyesi de tıpla ilgiliydi. Bu üç üyenin bir üyesi Sıhhiye-i Umumiye Müfettişi, bir üyesi cerrah ve diğer üyesi de eczacıdır. Ayrıca, bir mahalli ziraat komisyonu üyesi, bir ziraat müdürü, bir okul müdürü ve yerel eşraftan bir kişi kurulun üyeleri arasındadır. Bodrum şubesi de üyelik profili açısından İzmir ve Bursa şubeleriyle benzerlik göstermektedir. Yönetim Kurulunu oluşturan yedi üyenin iki üyesi yerel eşraftan dört üyesi belediye doktoru, gümrük memuru, belediye eczacısı ve mal müdürü olmak üzere devlet memurlarından oluşmaktadır.

Cemiyetin Kütahya, Hanya, Gemlik, İznik ve Adana şubeleri farklı bir üye yapısına sahiptir. Örneğin Kütahya şubesinin yedi kişilik yönetim kurulunun bütün üyeleri yerel eşraftan oluşmuştu. Şubenin başkanı köklü bir aileye mensub bir müderristi. Hanya şubesinin on iki kişiden oluşan yönetim kurulu üyelerinin tamamı bölgenin tanınmış Müslüman ailelerindendi. Gemlik şubesinin üye yapısı farklılık göstermektedir. Kasabanın müftüsü şube başkanıydı. Kasabanın Belediye başkanı ile Bölge Orman Müdürlüğünde görevli bir kişi yönetim kurulundaydı. Yönetim kurulunun diğer üç üyesi ise tüccardı. İznik şubesinin yönetimi sekiz kişiden oluşmaktaydı. Bunlar belediye başkanı, tekke şeyhi, bölgedeki Reji İdaresinden bir görevli, Düyûn-ı Umûmiye idaresinden bir görevli ve yerel eşraftan dört kişiydi. Cemiyetin Adana şubesi de benzer bir üye profili sunmaktadır.²⁶⁸

Cemiyetin şube sayısını ve üye profili göz önünde bulundurulduğunda cemiyetin İstanbul şubeleri üyelerinin devlet bürokrasinden, askeri erkân ve tanınmış sivil kişilerden oluştuğu görülmektedir. Taşrada ise üyeler devlet memurlarından ve yerel eşraftan kişilerden oluşmaktaydı. Taşrada daha çok sivilin yer alması bir önceki bölümde değinilen Donanma Cemiyeti şubelerinden farklılık arz etmektedir. Daha çok Dâhiliye ve Bahriye Nezaretlerinin

²⁶⁷ Özbek, a.g.e., 2002, s. 313

²⁶⁸ Özbek, a.g.e., 2002, s. 315-316

valiliklere gönderdiği talimatlarla şekillenen Donanma Cemiyeti şubelerinin aksine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin özellikle taşra şubeleri daha çok sivil kişilerin hâkim olduğu bir yapıya sahipti. 1912 yılına gelindiğinde OHAC'ın şube sayısının ve aktif üyelerinin azlığı cemiyetin kitleselleşemediğini ve hayli elitist bir yapı olarak kaldığını göstermektedir. Nadir Özbek'e göre cemiyetin bu yapısı Cihan Harbi'nin başlamasıyla değişmiştir. Bu dönemde Dâhiliye Nezareti valiliklere gönderdiği talimatlarla bizzat cemiyetin şubelerinin kurulmasına ve faaliyetlerine öncülük etmiştir.²⁶⁹ Nadir Özbek'in cemiyetin devletle olan ilişkisi üzerine yaptığı bu tespit, Mesut Çapa'nın Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki şube teşkiline dair aşağıdaki alıntıda yer alan tespitleriyle örtüşmektedir:

“1915 yılının ilk aylarında Ankara'da Kızılay teşkilatı yoktu. Daha önce bir Kızılay 'heyet-i müessesesi' teşkil edilmişse de başarılı olamamıştı. Kızılay heyetinin müracaatı üzerine teşebbüse geçen vali vekili Necmi Bey, yayınladığı 'tahrirat-ı umumiye' ile memur, eşraf ve diğer ileri gelenlerden yeni bir heyet teşkil ederek senelik bin lira iane vermelerini sağladı.”²⁷⁰

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1911 yılındaki kuruluşunun üzerinden bir yıl gibi bir süre geçmeden önce Trablusgarp ve sonrasında Balkan Savaşı'nın yarattığı koşullarla yüz yüze geldi. Cemiyet bu iki savaşta da aktif olarak faaliyet gösterdi.

Osmanlı hilâl-i ahmer cemiyeti'nin trablusgarp savaşındaki faaliyetleri

OHAC Trablusgarp savaşı süresince savaş bölgesine 3 sağlık ekibi gönderdi. Cemiyet 20 Ekim 1911 yılında gerçekleştirdiği toplantısında 6 doktor ve 15 hastabakıcıdan oluşan bir heyet gönderilmesini kararlaştırdı. Ayrıca bu heyetin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için 5000 lira para tahsis edildi. Sağlık ekibinin başkanı Dr. Kerim Sebati Bey ekibin sağlık malzemelerini Fransa'dan tedarik ederek 25 Kasım'da ekibiyle beraber bölgeye ulaştı. Bölgedeki Askeri Kumandanlığının isteği üzerine OHAC Aziziye'de 160 yataklı bir hastahane kurdu. Hastahanenin ilk gününde 300 yaralı tedavi edildi. OHAC sağlık ekibi bir

²⁶⁹ Özbek, a.g.e., 2002, s. 316; Özbek, a.g.m., 2007a, s. 805

²⁷⁰ Çapa, a.g.e., 2010, s. 32. Cemiyetin Birinci Dünya Savaşında Devletle olan ilişkisi 4. Bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

yandan savaştan dolayı yaralanan hastaları tedavi ederken bir yandan da salgın hastalıklarla özellikle de tifo ile mücadele etmekteydi.²⁷¹

Sağlık alanında yaşanan sıkıntılardan dolayı Dr. Kerim Sebati Bey ikinci bir sağlık ekibinin gönderilmesini istedi. Bunun üzerine 29 kişiden oluşan bir sağlık ekibinin bölgeye gönderilmesi kararlaştırıldı. Oluşturulan sağlık ekibi Fransa'ya uğrayıp gerekli sağlık malzemelerini tedarik ettikten sonra Fransız şirketine ait bir vapurla Trablusgarp'a hareket ettiler. Ancak OHAC sağlık heyetinin bulunduğu vapur İtalyanlar tarafından durduruldu. İtalyanlar OHAC sağlık ekibinin asker olduğunu iddia ederek ekipteki kişileri savaş esiri olarak İtalya'ya götürdüler. Burada sağlık ekibindekilerin sağlık personeli olup olmadığını öğrenmek için sınava tabi tuttular. İtalya'nın OHAC sağlık ekibine karşı sergilediği bu tutumun diğer Kızılai ve Kızılhaçlar tarafından protesto edilmesiyle sağlık ekibi serbest bırakıldı.

Serbest kaldıktan sonra Trablusgarb'a geçen heyet Garyan ve Homs'da hastahaneler kurdu. Bu hastahaneler savaşın sonuna kadar faaliyet gösterdi. Garyan'daki hastahaneye yaklaşık yedi ay içerisinde toplam 503 yaralı ve hasta başvurmuş ve bunların 474'ü yapılan tedaviler sonucunda iyileşirken, 29'u hayatını kaybetmiştir. Homs'taki hastahane 575 yaralı ve 212 hasta asker tedavi edildi. Ayrıca bölgede yaşayan yaklaşık 1000 kişi muayene edildi.²⁷²

Üçüncü sağlık ekibi Mısır üzerinden Bingazi'ye gönderildi. Burada oluşturulan hastahane 85 yaralı ve 200'ün üzerinde hasta tedavi edildi.²⁷³ Bölgeye gönderilen sağlık ekipleri 650 çocuğu sünnet etti.

Osmanlı hilâl-i ahmer cemiyeti'nin balkan savaşındaki faaliyetleri

Balkan Savaşında Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetlerinin çeşitlendiği görülmektedir. Cemiyetin faaliyetleri sıhhi yardımla sınırlı kalmamış; askerlerin taşınması için vapurlar kiralanmış, cephe güzergâhlarında askerlerin dinlenmesi için çayhaneler açılmış, tifüs ve kolera gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmiş ve muhacirlerin

²⁷¹ OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 96-101; Tifo salgını bölgedeki sağlık ekiplerindeki kişileri de etkilemişti. Alman Kızılhaçı'na mensub Prof. Dr. Schutze ve doktor adayı Duckstein ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden 2 hasta bakıcıyı ve askeri Doktor Yüzbaşı Eşref Efendi tifodan hayatını kaybettiler. Özaydın, a.g.m., 2002, s. 692; Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s. 64

²⁷² OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 101-107

²⁷³ OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 108-110

karşılaştığı sorunlarla ilgilenilmiştir. Savaş daha çok İstanbul ve çevresini etkilediği en fazla hastahane ihtiyacı İstanbul'da ortaya çıkmıştı. Cemiyet, İstanbul ve çevresinde Kadırga²⁷⁴, Vefa²⁷⁵, Darülfünun²⁷⁶, Demirkapı, Muhacirin²⁷⁷, Ayestefanos, Ispartakule ve Hadımköy hastahanelerini kurdu. Bu hastahanelerden Hadımköy, Ayestefanos, Ispartakule ve Demirkapı hastahaneleri kolera salgınından etkilenen sivilleri tedavi etmek için açılmıştı.

Cemiyet ayrıca yardımsever insanlar tarafından açılan Kandilli, Teşvikiye, Bebek, Kadıköy, Moda ve Erenköy hastahanelerine memur ve sağlık malzemesi tedarik etmiştir. Savaşın tekrar başlaması ve Çanakkale dolaylarını etkileyeceği anlaşıncı bu bölgelerde de hastahaneler kuruldu. Gelibolu Kız Mektebinde 50 yatak kapasiteli bir hastahane 18 Şubat 1913 tarihine kadar faaliyet gösterdi. Bu hastahane 104 yaralı ve 8 hasta asker tedavi edildi.²⁷⁸ Çanakkale'de de İdadi Mektebi ve İttihat Terakki Kulübünde 230 yatak kapasiteli hastahane kuruldu.²⁷⁹ Aynı zamanda Gelibolu'da 100 yatak kapasiteli bir seyyar hastahane kuruldu.²⁸⁰

Cemiyet özellikle tren istasyonlarında Sirkeci, Çerkezköy, Çorlu, Lüleburgaz, Kuleliburgaz, Pavlu, Ispartakule ve Ayastefanosta aşhane ve çayhaneler açarak buralardan geçen askerlere ekmek, çorba, çay, yoğurt, kahve ve bisküvi gibi gıda ürünlerinin dağıtılmasını sağladı.²⁸¹

Cemiyet ayrıca yaralı askerlerin nakli ile de ilgilendi. 350 yataklı hastahane gemisine dönüştürülen Kemriç vapuru ile Şirket-i Hayriye'nin 60 numaralı vapuru aracılığıyla yaralılar İstanbul'a taşındı. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti savaş sırasında sivillerin ihtiyaçlarını

²⁷⁴ 10 Ekim 1912 tarihinde açılan hastahane 2 operatör, 5 doktor, 1 asistan ile 1 eczacı hizmet vermiş ve açılışının ilk dört ayında yaklaşık 663 yaralı ve hasta tedavi edilmişti. Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s. 105

²⁷⁵ 24 Ekim 1912 tarihinde açıldı. Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s. 106

²⁷⁶ 18 Ekim 1912 tarihinde açıldı. Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s. 106. İstanbul'da geçen yaralı sayısının artması üzerine Darülfünun ve bazı okullarda eğitime ara verilerek okullar hastahaneye dönüştürüldü. Darülfünun'da ilk olarak 400 yatak kapasiteli ve sonar 600'e çıkarılacak şekilde hastahaneye dönüştürüldü. Hastahane personeli şu şekildeydi: Başhekim Dr. Ali Derviş Bey, Başöperatör Fikri Paşa, Operatörler Dr. İsmail Yusuf Bey, Dr. Jak Bartot ve Dr. İbrahim Hakkı Bey, doktorlar Dr. Suad Bey, Dr. Bezazyen Efendi, Dr. Necmettin Bey, Dr. Arif Bey, Dr. Ali Bey, Dr. Nesim Şavul Efendi, Masaj uzmanı Abdullah Yusuf Bey, Başeczacı Kemal Bey ve Eczacı Haçik Efendi. Çapa, M. (1990). *Balkan Savaşında Kızıl (Osmanlı Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı 1, s. 94-95

²⁷⁷ İstanbul'da hastalanan muhacirler için Parmakkapı'da Erzurum Valisi Reşid Paşa'nın Konağı gerekli sağlık malzemeleri tedarik edilerek 8 Şubat 1913 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyetince 100 yataklı bir hastahaneye dönüştürüldü. Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*. (2. Baskı). Ankara: TTK yayınları, s. 96

²⁷⁸ OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 154-157

²⁷⁹ Özeydin, a.g.m., 2002, s. 693

²⁸⁰ OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 159-160

²⁸¹ Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s. 120; Akalın, a.g.e., 1330/1914, s. 116

karşılama için de faaliyette bulunmuştur. Özellikle Balkanlardan göç eden muhacirlerin sorunlarını gidermeye yönelik çalışmıştır. Cemiyet muhacirlere yardım işini Genel Merkez üyelerinden Celalettin Muhtar'a verdi.²⁸² Öncelikle muhacirlere kalacak yer tesis edildi. Bu amaçla birçok cami, okul, dergâh muhacirlere kalacak yer olarak düzenlendi. Yedikule dışında da barakalar inşa edildi. Ayrıca Cemiyet savaşta ölen ya da hala cepheye bulunan askerin İstanbul'a göç eden ailelerine de yardım etti. Haydarpaşa'da 15 apartmandan oluşan bir yapı asker ailelerine tahsis edildi.²⁸³

Cemiyet muhacirlere para yardımı da yapmıştı. Muhacirlere her bir kişi için yevmiye ödenmekteydi. Fakat bu uygulama daha sonra kişi başına göre değil de aile sayısına göre yeniden düzenlenmişti. Bu düzenlemeye göre:

“1 kişi için ayda 90 kuruş, 2 kişiden oluşan aileye 180 kuruş, 3 kişiden oluşan bir aileye ayda 250 kuruş, 4 kişilik bir aileye ise ayda 300 kuruş idi. Bu esas üzerine ailedeki üçüncü kişiden sonra her kişi için aylık 30 kuruş verilmişti.”²⁸⁴

23 Aralık 1912 tarihinden itibaren OHAC'dan yardım alan muhacir sayısı yaklaşık 15.000'e ulaşmıştı.²⁸⁵ Cemiyet muhacirlerin giyecek ve yiyecek ihtiyaçlarını da karşıladı. Ayrıca hasta muhacirler için Parmakkapı'da 100 yatak kapasiteli bir hastahane açmıştı. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti muhacirlerin sadece yiyecek, giyecek ve tedavisinde toplam 78.583 Osmanlı lirası harcadı.²⁸⁶ Cemiyetin savaştan önceki toplam parası 70.000 Osmanlı lirasıydı. Savaş esnasında Osmanlı vatandaşlarından, diğer Müslüman ülkelerden ve yabancı ülkelere bağışlar yapıldı. Bu bağışlar toplamda 350.000 Osmanlı lirasına ulaştı. Bu meblağın 230.000 lirası gibi büyük bir kısmı Müslüman ülkelerden bağışlanmıştı. Diğer bağışlarla birlikte Cemiyetin toplam parası 439.000 Osmanlı lirasına yükseldi. Bu miktarın 185.000 lirası savaş sırasında harcanmıştır.²⁸⁷

²⁸² Resmi olarak göçmenlerle ilgilenmesi gereken kurum Şehremânetinde kurulan Muhacir Komisyonu sorumluydu. Ancak yoğun göçün olması bu komisyonu yetersiz kılmış ve bundan dolayı OHAC da muhacirler için sorumluluk almıştır.

²⁸³ OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 214-215

²⁸⁴ Yapılan bu düzenleme kış mevsimi için geçerliydi. Yaz mevsiminde yeni bir düzenlemeye gidildi. Bu düzenlemeye göre; “1 kişi için ayda 90 kuruş, 2 kişi için ayda 150, 3 kişi için ayda 190, 4 kişi için ayda 220 kuruştı. Bu sayılardan fazlası için 30'ar kuruş ilave edilmesi ve bu suretle 10 kişilik bir aileye 400 kuruş tahsis edilmesi ve bundan fazla aile maaşı verilmemesi kararı alındı.”, Halaçoğlu, a.g.e., 1995, s.82-83

²⁸⁵ Özaydın, a.g.e., 1987, s. 110-111

²⁸⁶ Akalın, a.g.e., 1330/1914, s. 116 s. 123-124

²⁸⁷ OHAC Salname, a.g.e., 1913, s. 310

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI SEFERBERLİĞİNDE HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN ROLÜ

4.1. Birinci Dünya Savaşı'nda Savaş Seferberliği ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti

Birinci Dünya Savaşı gerek kapsamı gerek de yıkıcılığı ile insanlık tarihinde o tarihe kadar yaşanmış savaşların çok ötesinde bir deneyimdi. Kısa süreceği tahmin edilen bu savaşın dört yıl boyunca bilfiil devam etmesi savaş giren devletleri savaşı sürdürebilmek için sahip oldukları insangücü de dâhil olmak üzere bütün kaynaklarını savaşa kanallere etmek zorunda bırakmıştır. Birinci Dünya Savaşının topyekûn karakteri bir yanıyla toplumu savaş boyunca sıkı denetim altında tutmak ve savaşa seferber etmeyi gerektiriyordu. Öte yandan savaş giren bütün devletler bu sürekli seferberlik halini sadece zora başvurarak sağlayamayacaklarının farkındaydılar. Bundan dolayı hükümetler kendi vatandaşlarının savaş çabasına desteğini sürekli kılmak için kamusal alanda çeşitli söylem ve yöntemlere başvurarak halkın rızasını almaya çalışmışlardır. Bu sebepten dolayı sivil toplum bu rızanın üretildiği bir alan olarak Birinci Dünya Savaşında daha önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar önem kazanmıştır.²⁸⁸ Birinci Dünya savaşı sırasında tamamen sivil karakterde ya da doğrudan hükümetin bir uzantısı şeklinde gelişen sivil toplum örgütleri savaş süresince kamusal alanda icra ettikleri söylemlerle halkın savaşa desteğini sürekli kılma noktasında büyük çaba sarf etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde 1908 II. Meşrutiyetiyle beraber kitleler kamusal alanda görünür olmaya başlamışlardır. II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) sosyal refah sisteminin bir parçası olan Fukaraperver Cemiyetleri eğitim görmüş orta sınıf devlet memurları, tıp mesleği mensupları ve orta tabaka tüccarlardan oluşan “orta sınıflara” toplumsal kimliklerini oluşturma ve bu oluşturdıkları kimliğe sosyal alanda bir meşruiyet zemini yaratma imkânı sağlamıştı. Bu geleneği devralan İttihat ve Terakki yönetimi de faaliyetleri aynı doğrultuda devam ettirmişti. Ancak sosyal yardım alanında kamusal faaliyetlerin genişlemesi İttihatçıların Abdülhamid'in kişiliği ile bütünleşen Monarşik refah sisteminin yerine daha

²⁸⁸ Akın, Y. (2014). Savaş Milliyetçilik, Sivil Toplum: Çivi Anıtların İstanbul'daki Örneği Hatıra-i Celadet Topu. *Toplumsal Tarih*, 243 (Mart), s.62-67

çok gönüllü faaliyetler üzerinden şekillenen yeni bir refah sistemini yerleştirmesini kolaylaştırmıştır.²⁸⁹

1913 Bab-ı Ali Baskınıyla iktidarı tamamen eline geçiren İttihatçı hükümet gönüllü sosyal yardım faaliyetleri aracılığıyla genişleyen kamusal alanı kontrol etmek için bir dizi önlem aldı. Bu bağlamda 7 Eylül 1909'da Cem'i İanat Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu nizamname ile konser, gösteri, tiyatro oyunları, şefkat pazarı, kermes ve bunlara benzer şekilde kamusal alanda icra edilen çeşitli faaliyetler tamamen devlet kontrolü altına alınmıştır. Bu tür faaliyetlerde bulunmak isteyenler önceden İstanbul'da Belediye ve Zaptiye Nezareti'nden, vilayetlerde ise en yüksek mülki amirden izin almak zorundaydı. Bu nizamname ile hükümet gönüllü faaliyetleri devlet kontrolüne almıştır.²⁹⁰ Sosyal yardım ve hayır faaliyetleri çerçevesinde gelişen sivil girişimleri belli bir hedefe yöneltme ve var olan bu enerjiyi milli çıkarlar ve devletin bekası yönünde hareket ettirme fırsatı Balkan Savaşıyla ortaya çıkmıştır. Balkan Savaşının yarattığı politik ortam vatanseverlik ve milliyetçilik eksenli bir propagandanın siyasi söylem olarak gündeme gelmesini zorunlu ve mümkün kılmıştır. Bu koşullar altında İttihatçı Hükümet milliyetçi ve vatansever eksenli yarı-resmi gönüllü cemiyetler kurarak halkı bu kuruluşlar üzerinden politize etmeye çalışmıştır.²⁹¹

Kamu yararı için çalışan cemiyetler olarak tarif edilen Osmanlı Donanma-yı Milliye İane Cemiyeti, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İttihatçı Hükümetin vatanseverlik ve milliyetçi siyasi söylemini kamusal alanda icra eden ve bu yönde faaliyet gösteren cemiyetleri olmuşlardır. Devletin doğrudan desteğini alan bu cemiyetler resmi otoritenin özellikle savaş dönemlerinde kamuoyundaki potansiyel öfkeyi savaşa destek verme yönünde kanalize etmesine aracılık etmiştir. Bu derneklerle kamusal alanı tamamen denetimine alan hükümet farklı grupların kendilerini ifade etme kanallarını kapatmış başka bir ifadeyle karşıt bir kamusalılığın gelişmesine izin vermemiş var olanları da sistemin dışına itmişlerdir.²⁹²

²⁸⁹ Özбек, a.g.e., 2002, s. 289-290

²⁹⁰ 7 Eylül 1909 tarihli ilk Cem-i İanat Nizamnamesi 6 Aralık 1915 yılında değiştirilmiştir. "23 Teşrin-i sani 1331 (6 Aralık 1915) tarihli Cem-i İanat Nizamnamesi", Takvim-i Vekayi, no:2378, 2 Kanun-i evvel 1331(15 Aralık 1915), s. 1-3

²⁹¹ Özбек, a.g.e., 2002, s. 294

²⁹² Ahmet Emin Yalman'a göre, Balkan Savaşlarından sonra bir başka savaşa girme fikrinden hoşlanmayan pek çok insan vardı. Fakat bu insanlar "teşkilatsızdılar, dilleri yoktu. Memleketteki bütün teşkilatlı kuvvetler, müfrit harp taraftarlarından mürekkep bir azınlığın elinde idi" Yalman, A. E. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1888-1918*. (Cilt 1). İstanbul: Rey Yayınları, s. 219

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, nizamnamesinde, kendisini ordu sıhhiyesinin sivil hayattaki dengi olarak tarif etmektedir. Kızılhaç Cemiyetlerinde olduğu gibi Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin de en önemli amacı savaş sırasında yaralanan veya hastalanan askerlere ve sivillere yardım etmektir.²⁹³

Kuruluş döneminde devlet desteğinden mahrum olan ve kısıtlı bir alanda faaliyet gösteren cemiyet, Birinci Dünya Savaşıyla devlet desteği sayesinde genişleme olanağı bulmuştur. Birinci Dünya Savaşıyla beraber kuruluş amacı olan savaş zamanında yaralı askerlere yardım etmenin yanısıra muhtaçlara yardım etme, salgın hastalıklarla mücadele etme, doğal felaketlerden zarar görenlere yardım etme, savaş esirlerine yardım ve halk sağlığı gibi alanlar da cemiyetin faaliyet kapsamına girmiştir. Devletin bir tür sosyal yardım kurumuna dönüşen cemiyet, faaliyetlerinin kapsamının genişlemesiyle birçok Fukaraperver Cemiyetin marjinalleşmesine ve bu tür gönüllü faaliyetlerin kendi bünyesinde merkezileşmesine neden olmuştur.²⁹⁴

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti savaş zamanında halkı cephede görev yapan görevlilerine yardım etmeleri için vatanseverlik ve milliyetçilik eksenli bir propagandayla seferber etmiştir. Cemiyetin bu söylemi kısa sürede toplumun bütün kesimlerince desteklenmiş, yarattığı bu toplumsal seferberliği cephede savaşan askerlerle sınırlamayıp savaşı ulusal bir vakaya dönüştürmüştür.²⁹⁵

Bu tespitler ışığında Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti devletin bir uzantısı olarak faaliyet göstermesiyle devlet ve toplum arasındaki sınırların da belirsizleşmesinde rol oynamaktaydı. Ayrıca savaş zamanlarında askeri ve sivil alan arasında üstlendiği rol ile de cephe ve cephe gerisi gibi ayrımların işlevsizleşmesini sağlamıştı.²⁹⁶

Şüphesiz Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bu amacını gerçekleştirmesinde kadınlar önemli rol oynamıştır. Cemiyetin faaliyetlerinin toplumun tüm katmanlarında işlerlik kazanmasında

²⁹³ Hutchinson, J. F. (1996). *Champions of Charity, War and the Rise of the Red Cross*. Colorado: Westview Press, s. 147-149

²⁹⁴ Özbek, a.g.e., 2002, s. 322

²⁹⁵ Toplumu milliyetçilik ve militarist bir perspektifte şekillendirmek için Kızılhaç'ın yaptığı faaliyetler için bk. Hutchinson, a.g.e., 1996.

²⁹⁶ Özbek, a.g.e., 2002, s. 322-323

bünyesinde kurulan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi önemli bir yer teşkil etmiştir.

4.2. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Teşkilat Yapısı

4.2.1. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin İdare Yapısı

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinde Merkez-i Umumî (Genel Merkez) Heyeti otuz kişiden oluşmaktaydı. Her yıl yenilenmek üzere Genel Merkez heyetini oluşturan otuz kişi içerisinde Cemiyetin Yönetim Kurulu seçilirdi. Bu Yönetim Kurulu bir başkan, iki başkan yardımcısı, bir müfettiş, bir muhasebeci, bir veznedar yardımcısı, bir başkâtip ve yeterli sayıda kâtibeden oluşmaktaydı. Yönetim kurulunun başkanı aynı zamanda Merkez-i Umumî Heyeti'nin de başkanıydı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan olağanüstü şartlarda daha hızlı hareket etmek ve karar vermek için Merkez-i Umumî Heyeti kendi yetkilerinden önemli bir bölümünü İdare Heyetine bıraktı. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti idare heyeti şu isimlerden oluşmaktaydı: Başkan Hilmi Paşa, Başkan Vekili Prof. Dr. Besim Ömer (Akalin) Paşa, Başkan Vekili Prof. Dr. Akil Muhtar (Özden) Bey, Umumî Kâtip Dr. Adnan (Adıvar) Bey, Umumî Müfettiş Dr. Celâl Muhtar (Özden) Bey, fahri Muhasebeci Hamit (Hasancan) Bey ve Fahri Veznedar Berç Keresteciyan (Türker) Efendi.²⁹⁷

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin başkanı Hüseyin Hilmi Paşa Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'nın Viyana elçisiydi. Fiilen görevinde bulunmayan Paşa, Avrupa'da Cemiyetin teşkilatlanması ve faaliyetlerine katkı sunmuştur.²⁹⁸

Besim Ömer Paşa uzun süre Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin başkanvekilliğini yapmıştır. Uluslararası Kızılhaç Konferanslarında Cemiyetin temsilciliğini yapan Besim Ömer Paşa

²⁹⁷ TKD 73 Yıllık Hayatı, a.g.e., 1950, s. 59-61; OHAC'ın kuruluşundan itibaren Osmanlı Bankası'ndan bir temsilci Cemiyetin Merkez İdaresi Heyeti'nde yer almaktaydı. Özellikle Hilâl-i Ahmer'e yapılan bağışların cemiyete ulaştırılmasında ve paralarının değerlendirilmesinde katkı sunan banka cemiyetle olan simbiyotik ilişkisini Birinci Dünya Savaşı sırasında da devam ettirmiştir. Osmanlı Bankası Genel Müdürü Berç Keresteciyan (Türker) cemiyetin yeniden tesis edildiği 1911 yılından 1925 yılına kadar Cemiyetin İdare Heyeti'nin üyesi olmuştur.

²⁹⁸ Hacıfettahoğlu, İ. (Hazırlayan). (2010). *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans (Doktor Besim Ömer)*. (3. Baskı). Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, s.215

Hilâl-i Ahmer ile Salib-i Ahmer (Kızılhaç) arasındaki ilişkilerin güçlenmesinde önemli katkılar sunmuştur.²⁹⁹

Cemiyet bünyesinde Kadınlar Şubesi'nin kurulmasında ciddi katkıları olan Besim Ömer Paşa kadınların Hilâl-i Ahmer çatısı altında kamusal alanda görünürlüğünün artmasında rol oynamış ve hastabakıcılığın (hemşire) bir meslek olarak kurumsallaşmasını sağlamıştır.³⁰⁰ Besim Ömer Paşa 5 Şubat 1918 tarihinde gerçekleşen Hilâl-i Ahmer Cemiyeti toplantısında başkanvekilliğinden ayrılarak fahri başkan olarak cemiyette yer almıştır.³⁰¹ Ayrıca Besim Ömer Paşa Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Hilâl-i Ahmer isim ve sembolünün Uluslararası Kızılhaç ve diğer Kızılhaçlar tarafından kabul edilmesinde büyük katkılar sunmuştur. İlk kez 10-15 Haziran 1907 yılında Londra'da düzenlenen 8. Uluslararası Kızılhaç Konferansı'nda Hilâl-i Ahmer'in sembol olarak bütün devletler tarafından kabul edilmesini konferansa Osmanlı temsilcisi olarak katılan Besim Ömer Paşa dile getirmiştir. Ancak kendisine olumsuz cevap verilen Besim Ömer Paşa muhataplarını şöyle yanıtlayacaktır:

“...Her ne kadar Salib-i Ahmer'in bir alamet-i diniyye olmadığı bizce de malum olmakla beraber, ahalisince zemini ister beyaz veya kırmızı olsun, salib daima salib telakki edileceğinden, memalik-i islamiye'de bu işaretin tatbikinden ziyade müşkülata tesadüf edileceği fikrindeyim. Ecdadı ehl-i salib muharabatında bulunan efrad, şekl-i salibi elbette Japon, Çin, Siyam ahalisinden daha iyi bilecektir. Efkar-ı taassubkâraneden pek uzağım, yalnız bu alametin tatbikinde müşkilatı beyan etmek istiyorum. Sâlib-i Ahmer'in adem-i kabulündeki teşebbüsün saik-i hakikiyesi Müslümanların hissiyat-i diniyye ve vicdaniyelerine tecavüz etmemek içindir. Yoksa bizim senelerden beri Sâlib-i Ahmer'in tesisat-i insaniyetperveraneye bir alamet-i mahsusa olduğunu bilerek ona riayette kusur etmediğimiz umumun müsellemidir.”³⁰²

1 Kasım 1911 tarihinde Uluslararası Kızılhaç Komitesi “Cenevre Muahedenamesi’ne vaz-ı imza eden devletlerin karada ve denizde hükümet-i Osmaniyye tarafından hilâl-i ahmer

²⁹⁹ Tucker, E. (2006). Osmanlı Modernleşmesinde Kızılay'ın Rolü ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 151 (Temmuz), s. 32

³⁰⁰ Şefika Kurnaz hemşirecilik mesleğinin tarihi gelişimi ve kurumsallaşmasına dair şu tespitlerde bulunmuştur: “Trablusgarb (1911) ve Balkan (1912) savaşlarında hastabakıcıların yetersizliği sebebiyle ordu büyük kayıp vermiştir. 1911 yılında Kızılhaç Washington Kongresine katılan Dr. Besim Ömer Paşa, Dr. Nihat Reşat Belger, hemşireliğin bir meslek olduğunu ve branşlara ayrıldığını görmüşlerdir. Dr. Besim Ömer Paşa, bu konuda Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyetini etkileyerek hemşirelik mesleğine ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Hilâl-i Ahmer bu konu üzerine eğilmiş ve ilk olarak Kadırga Hastahanesinde 6 ay süreli gönüllü hastabakıcılık kursu için ödenek ayırmıştır. Besim Ömer Paşa'nın şahsı gayretleri sonucunda bu mesleğe İstanbul'un kültürlü çevrelerinden de ilgi olmuş kadınlarımız Balkan Savaşında hastahanelerde çalışmaya başlamışlardır. Bu sebeple, 1912 yılı, ülkemizde hemşirelik mesleğinin başlangıcı kabul edilmektedir.” İnternet: Kurnaz, Ş. (Temmuz-Ağustos-Eylül, 1999). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 143. Web: http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/14.htm adresinden 8 Aralık 2016'da alınmıştır.

³⁰¹ TKD 73 Yıllık Hayatı, a.g.e., 1950, s. 60

³⁰² Akalın, a.g.e., 1330/1914, s.31

işaretinin alamet-i bitari gibi istimal olunmasını zımni bir tasdik ile tecviz eylediklerini” belirtmesiyle Hilâl-i Ahmer’in bir tarafsızlık sembolü olarak kullanılması ve tüm devletler tarafından kabul edilmesi sağlanmıştır.³⁰³

Besim Ömer Paşa gibi cemiyetin bir diğer başkanvekili de Akil Muhtar (Özden) Bey idi. Cemiyetin kurucu üyeleri arasında yer alan Akil Muhtar Bey 1913 yılından Milli Mücadele’nin sonuna kadar başkanvekilliği görevini sürdürmüştür. Akil Muhtar Bey Birinci Dünya Savaşı sırasında cemiyetin hükümetle olan ilişkilerinin ve ayrıca merkez ve idare heyeti arasındaki ilişkinin koordinasyonu ile bir şekilde yürütülmesi görevini üstlenmiştir.³⁰⁴

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kâtib-i Umumî görevinde ise Dr. Adnan (Adıvar) bulunmaktaydı. Dr. Adnan Bey cemiyetin sıhhi ve idari işlerinin yürütülmesinde en yetkili kişi konumundaydı. Dr. Adnan Bey sağlık ve sosyal yardım kurumları ile imdat heyetlerinin kurulmasından sorumluydu. Ayrıca bu kuruluşların nerelerde çalışacağını ve nasıl görevlendirileceğini de yönetmekteydi. Sonrasında Harbiye Nezaretince ihtiyat tabib Binbaşı rütbesiyle sahra sıhhiye Teşkilatı Müfettiş-i Umumîliği Muavinliğine getirilmiştir. Bundan dolayı Birinci Dünya Savaşı sırasında ordu sıhhiyesi ile OHAC arasındaki ilişkinin ve işbirliğinin sağlanmasına katkı sunmuştur.³⁰⁵

Cemiyetin Umumî Müfettişliği görevini Akil Muhtar’ın kardeşi Celâl Muhtar (Özden) yürütmekteydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında cemiyetteki idare heyetindeki görevinin yanı sıra cemiyetin Kantarcılardaki ambarının da idari ve mali işlerinden sorumluydu.³⁰⁶

Celal Muhtar savaşın uzun süreceği ve savaşa bağlı olarak enflasyonun artacağı yönündeki öngörüsüyle zirai alanlarda üretim yapılması ile depolarda giyecek ve yiyecek stoklanması gibi girişimlerde de bulunmuştur. Almanya, Avusturya ve Macaristan’da Hilâl-i Ahmer Şubesi kurmak için gönderilen Dr. Hikmet (Gizer) Avrupa’da toplanan paralarla Celâl Muhtar’ın eksikliğini tespit ettiği eşya ve sağlık malzemelerinin alınmasını sağlamıştır. Böylelikle Osmanlı’da kıtlığı çekilen şeker gibi ürünler İstanbul’a gönderilmiş ve İstanbul halkının savaş zamanında çeşitli gıda maddelerindeki fiyat spekülasyonlarından en az

³⁰³ Akalın, a.g.e., 1330/1914, s.32

³⁰⁴ Çapa, a.g.e., 2010, s. 25-26

³⁰⁵ TKD 73 Yıllık Hayatı, a.g.e., 1950, s. 60; Adıvar, H. E. (1994). *Türk’ün Ateşle İmtihanı: Kurtuluş Savaşı Anıları*. (11. Baskı). İstanbul: Atlas Kitabevi, s.23

³⁰⁶ Gizer, H. (1947). Celâl Muhtar, Hilâl-i Ahmer Müfettiş-i Umumîsi. *Kızılay Dergisi*, 26 (Aralık-Celâl Muhtar Özel Sayısı), s.14

derecede etkilenmesi sağlanmıştır.³⁰⁷ Celâl Muhtar bir yandan cemiyetin gelirlerini arttırmak yönünde girişimlerde bulunurken, bu girişimler neticesinde sağladığı gelirleri de kamu yararına sunmuştur.³⁰⁸

Hamid (Hasancan) Bey Birinci Dünya Savaşı'nda cemiyetin İdare Heyetinde fahri muhasebeci olarak görev yapmaktaydı. Hamid Bey'in cemiyet namına faaliyetleriyle öne çıkması milli mücadele döneminde ve sonrasında yaptıklarıyla gerçekleşecektir. Hamid Bey Milli Mücadele döneminde "Hilâlahmerci" (Kızılaycı) lakabıyla ünlenmişti. 14 Haziran 1921 yılında Ankara Hükümeti tarafından "Kızılay Temsilcisi" ya da "Siyasi Temsilci" adıyla İstanbul'da görevlendirildi.³⁰⁹

Birinci Dünya Savaşında Umumî Merkezi üyeliğinden istifa, kayıp ve ölüm gibi sebeplerden dolayı yeni üye seçimi yapılmıştır. Temmuz 1914 tarihinde vefat eden Dr. Abidin Bey'in yerine Maliye Müsteşarı Hasan Tahsin Bey, toplantılara düzenli olarak katılmayan Besarya Efendi'nin yerine Ziraat Umûm Müdürü Nesip Bey ve 18 Şubat 1914 tarihinde Dr. Bahaddin Şakir Bey'in yerine de Eskişehir Hilâl-i Ahmer temsilcisi Muhlis Bey getirilmiştir.³¹⁰

1916 yılı Haziran ayında Umumî Merkez toplantılarına düzenli katılmayan Diran Kelekyan yerine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Viyana Temsilcisi Dr. Hikmet Bey tayin edildi. 1917 yılı Temmuz ayında Dr. Ali Galib Bey ve Muhlis Bey'in vefatı nedeniyle yerlerine Ömer Fuat Paşa ile Mehmet Arif Bey seçildi. 1918 yılında ise Amiral Paşa ve Dr. Lambiki Paşa'nın vefatı nedeniyle ve Sadrazam Talat Paşa'nın da yurtdışına çıkmasıyla yerlerine Ali Cevad Paşa, İbrahim Paşa (Sıhhiye-i Askeriye Reisi) ve Dr. Neşet Ömer Bey Umumî Merkezi üyeliğine seçildiler.³¹¹

³⁰⁷ Gizer, a.g.m., 1947, s. 14

³⁰⁸ Özden, C. M. (1945). *Canlı Tarihler: Celâl Muhtar Hatıraları*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, s. 21-26

³⁰⁹ Tevetoğlu, F. (1987). Kızılaycı Hamid Bey. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.III (9, Temmuz). s. 685

³¹⁰ 1335-1919 senesinde Mün'akid Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine Aid Merkez-i Umûmi Raporu. (1335/1919). İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, s. 57

³¹¹ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s. 58

Birinci Dünya Savaşı süresince cemiyet Genel Kongre yapmamıştı. OHAC ilk kongresini 1919 yılının Kasım ayında İstanbul Üniversitesi kongre salonunda gerçekleştirdi. Kongrede cemiyetin dört yıllık icraat raporu sunuldu.³¹²

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşındaki aktif üyelerinin ve idare heyetini teşkil eden üyelerinin çoğunluğunu doktorlar oluşturmaktaydı. Bu durum, Nadir Özbek'in "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti her şeyden önce askeri ve sivil sağlık sektörü mensublarının, vatanın savunulması çabasına katılmalarına katkıda bulunmuştur."³¹³ tespitini doğrular niteliktedir.

Öte yandan Mekteb-i Tıbbiye, Osmanlı siyasetine yön veren kişilerin yetiştirildiği bir kurumdur. Bu okuldan mezun olanların sadece tıp alanında faaliyet göstermediği, diğer birçok toplumsal meselelerle de ilgilendikleri³¹⁴ görülmektedir. Bu açıdan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tıbbiye mezunlarına hem kendi alanlarında hem de devlet meseleleriyle temas içerisinde olma olanağı sunmuştur. OHAC'ın öncü kişilerinin büyük çoğunluğu İttihat ve Terakki'nin etkisi altındaki Tıbbiye'den mezun kişilerden oluşmaktaydı. Öte yandan bu kişilerin yalnız OHAC'ta değil birçok İttihatçı organizasyonun içinde de aktif olduğu görülmektedir.

Örneğin 1918-1919 yılları arasında OHAC'ın başkanı olan Dr. Esat Paşa (Işık) İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesiydi. Siyasal olarak aktif olan Dr. Esat OHAC'ın yanı sıra Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin de yöneticilerinden biriydi. Ayrıca Milli Müdafaa Cemiyetinin bir üyesi olan Dr. Esat, İstanbul'daki Kars Milli Şura hükümetinin temsilcisi ve ayrıca İttihatçı hükümetin yeraltı cemiyeti olarak faaliyet gösteren Karakol'un da bir üyesiydi.³¹⁵

OHAC'ın bir diğer aktif üyesi olan Dr. Adnan (Adıvar) da İttihat ve Terakki Cemiyetiyle yakın temas içerisinde olan biriydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında hem OHAC hem de Ordu Sıhhiyesi müfettişliği görevini yapmıştır. Dr. Adnan (Adıvar) da Esat Paşa gibi politik olarak

³¹² Çapa, a.g.e., 2010, s. 30

³¹³ Özbek, a.g.e., 2002, s. 318

³¹⁴ Örneğin Hilâl-i Ahmer Cemiyetine uzun yıllar hizmet etmiş olan Akil Muhtar (Özden) 19 yaşında Askeri Tıbbiye'de okurken 1896'da Cenevre'ye gitmeden önce ailesine ayrılma sebebini şu şekilde ifade etmiştir: "Mekteb-i Kimyahanede dahil-i hesab olduğu halde bana çok eziyet ve zahmetler çekirtmeyen maadâ bir şey temin etmiyor, ahlâk bozukluğu öğretiyordu. [...] lakin bu kere milletimin düştüğü hâki pürmelal artık aklımı zıvanadan çıkardı. [...] Din-i millet inlerken bedava ekmek yemek, Türkler eziyet çekerken İstanbullular rahat rahat oturmak...! Benim henüz genç olan bir Türk'ün vicdanına sığmıyor..." Kieser, H. L. (2008). *Türklüğe İhtida: 1870-1939 İsviçre'sinde Yeni Türkiye'nin Öncüleri*. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 58-59

³¹⁵ Zürcher, E. J. (2003). *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 120-121

aktif idi. Dr. Adnan (Adıvar) İttihat ve Terakki'nin devamı olan Teceddüd Fırkası ve Karakol'un üyesiydi. Dr. Akil Muhtar (Özden) ve kardeşi Dr. Celal (Muhtar) İttihat ve Terakki üyesi ve ittihatçıların kurduğu örgütlenmelerde faaldiler. Dr. Akil Muhtar, 1911 yılında Türk milliyetçiliğini güçlendirmek için Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye öğrencileri tarafından kurulan Türk Ocağı'nın da kurucuları arasında yer almaktaydı. Dr. Celal Muhtar ise İttihatçı hükümetin İaşe Nazırlığı görevini yapmıştı. Dr. Bahaddin Şakir OHAC'ta çok önemli bir konumda yer almamıştı ancak İttihat ve Terakki'nin önde gelen bir üyesiydi. Bir diğer İttihatçı doktor olan Dr. Tevfik Rüştü (Aras) de Teceddüd Fırkası'nın üyesiydi.³¹⁶

OHAC'a mensub kişilerin İttihat ve Terakki ile bağlantısının yanı sıra cemiyet bizzat İttihat ve Terakki lokallerinde faaliyet göstermekteydi:

“1914-1916 yılları arasında bazı vilayet ve mutasarrıflıklarından bildirildiğine göre, Hilâl-i Ahmer, Donanma, Müdafaa-i Milliye, Güç ve Genç türünden Cemiyetler gibi kuruluşlar, İttihad ve Terakki lokallerinde çalışabilmekteydiler.”³¹⁷

Öte yandan bir diğer dikkat çekici nokta ise yerelde Hilâl-i Ahmer şubesi başkanı olan bir kişinin Donanma Cemiyeti ve Milli Müdafaa Cemiyeti başkanı da olabilmesiydi. Örneğin Sındırgı Hilâl-i Ahmer şubesi başkanı Hulusi Bey aynı zamanda Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin başkanlığını da yürütmekteydi.³¹⁸

Yukarıda belirtilenler ışığında OHAC'ın özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında devletin kamusal alandaki bir uzantısı olduğundan söz edilebilir. Ayrıca dönemin yarı-resmi kuruluşları olan Donanma Cemiyeti ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ile OHAC arasında simbiyotik bir ilişki olduğu tespiti yapılabilir.

4.2.2. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Merkez ve Şubeleri

10 Ekim 1914 yılında Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi başkanlığında gerçekleşen Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumî Heyeti toplantısında cemiyetin başkanvekillerinden Dr. Besim Ömer Paşa cemiyetin faaliyetleri ile teşkilatlanması hakkında bilgi verdi. Besim Ömer Paşa

³¹⁶ Zürcher, a.g.e., 2003, s. 121

³¹⁷ Tunaya, T. Z. (1984). *Türkiye 'de Siyasal Partiler* (Cilt I). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay, s.374 aktaran Çapa, a.g.e., 2010, s.20

³¹⁸ BOA.DH.İ.UM.EK., 29/128 ,8 Cemazeyilahir 1335 (1 Nisan 1917)

OHAC'ın yeterli derecede teşkilatlanmamış olduğunu ve teşkilatlanma çalışmalarına hız verilmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Hilâl-i Ahmer vazifesini ihtimam ve dikkatle ifâ eylediğinin bütün Osmanlılar'a îzâh eylemek istiyor; Mekke-i Mükەرreme'de bu hizmet-i fahre Şerif Hazretleri tarafından der-uhde buyrulduğu gibi güzîde bir hey'et de Anadolu'nun ve Suriye'yi baştanbaşa dolaşacak, halka Cemiyet-i muhteremenin hizmetini, gâyesini, mesâisini îzâh edecektir.”³¹⁹

Besim Ömer Paşa'nın OHAC'ın teşkilatlanmasının yetersiz olduğu yönündeki tespitleri 1914 yılının başlarıyla birlikte geçersiz olmaya başlayacaktır. OHAC'ın ülke geneline yayılması için cemiyetin önceki dönemlerinin aksine devletin doğrudan desteği bu dönemde başlayacak ve şubeler oluşturulacaktır. Cemiyetin şubelerinin olmadığı vilayet, liva ve kaza merkezlerinde Hilâl-i Ahmer Şubelerinin teşkil edilmesi gerektiği Dâhiliye Nezareti'nin gönderdiği talimatlarda da dile getirilmiştir.³²⁰

OHAC'ı tetkik etmekle ve bazı yerlerde şubeler oluşturmakla görevli olan kişilere gittikleri yerlerde gereken kolaylığın gösterilmesi gerektiği dile getirilmekteydi.³²¹ Aynı zamanda OHAC üyeleri de cemiyetin teşkilatlanması için girişimlerde bulunmuşlardı. Cemiyetin Umumî Merkez üyelerinden Kemal Ömer Bey ile Başkâtip Dr. Adnan Bey halkı Hilâl-i Ahmer hakkında bilgilendirmek ve şube teşkil etmek için Suriye'ye gitmişlerdi.³²²

OHAC Nizamnamesine göre cemiyetin merkezleri vilayetlerde, şubeleri ise livâ ve kazalarda teşkil edilebiliyordu. Livâ ve kazalardaki şubeler bağlı bulundukları vilayet merkezlerine, yurt dışındaki şubeler ise İstanbul'daki Umumî Merkeze bağlı olarak çalışabiliyorlardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Çankırı, Ankara, İzmir, Sivas, Edirne, Bağdat, Cebel-i Lübnan ve Sofya merkezleri öne çıkmaktaydı.

³¹⁹ Hacıfettahoğlu, a.g.e., 2010, s. 225-226

³²⁰ BOA.DH.UMVM., 123/123 ek.1-2, 28 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915); BOA.DH.MB.HPS.,155/60, 27 Receb 1333, (10 Haziran 1915); Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin şube teşkilinde devletin bizzat valiler üzerinden gerçekleştirdiğini Mesut Çapa da dile getirmiştir: “...1915 yılının ilk aylarında Ankara'da Kızılay teşkilatı yoktu. Daha önce bir Kızılay 'heyet-i müessesesi' teşkil edilmiş ise de başarılı olamamıştı. Kızılay heyetinin müracaatı üzerine teşebbüse geçen vali vekili Necmi Bey yayınladığı 'tahrirat-ı umumiye' ile memur, eşraf ve diğer ileri gelenler ile yeni bir heyet teşkil ederek senelik bir lira iane vermelerini sağladı.” Çapa, a.g.e.,2010,s.32

³²¹ BOA.DH.KMS.,28/31, 4 Zilhicce 1332, (24 Eylül 1914).

³²² Çapa, a.g.e., 2010, s. 31

Çankırı Şubesi

OHAC Üserâ Komisyonu sekreteri Macit Bey 8 Ocak 1915 tarihli raporunda Çankırı'da cemiyetin bir şubesinin bulunduğunu ve bu şubenin de oldukça aktif olduğunu belirtmiştir. Sadece üye sayısını yükseltmek ve bağış miktarını arttırmak için çalışılması gerektiğini ifade etmiştir. Çankırı şubesinin başkanı mutasarrıf-ı sabık Ulvi Bey idi. Ayrıca, mutasarrıf-ı lâhik Şükrü Bey de cemiyete yardım edeceklerine dair söz vermişlerdi. Macit Bey raporunda bölgenin Ankara'dan Sinop ve Kastamonu'ya giden askerlerin güzergâhı olduğunu ancak yolların elverişsiz olması nedeniyle birçok yaralı ve hasta askerin sıkıntı çektiğini belirtmiş bundan dolayı OHAC'ın Çankırı Şubesi tarafından yaralı ve hasta askerlere çorba ve çay verilmesi için bir aşhane açtırmıştır.³²³

Ankara Merkezi

Çankırı ve Kalecik gibi yerlerde OHAC şubeleri teşkil edilmesine rağmen 1915 yılının başında Ankara'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti şubesi yoktu. Daha önce bir girişimde bulunulmasına rağmen başarılı olunamamıştı. Bunun üzerine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin girişimleriyle vali vekili Necmi Bey memur, eşraf ve bölgenin ileri gelenlerinden bir heyet oluşturarak yıllık bir lira bağış vermelerini sağlanmıştır. Daha sonra cemiyetin başkanlığına Rıfat (Börekçi) Efendi getirilmiştir.³²⁴

İzmir Merkezi

Birinci Dünya Savaşı sırasında İzmir Şubesi cemiyetin en faal şubelerinden birisiydi. İzmir'in önemli bir askeri merkez olması ve İzmir limanının kapalı olması nedeniyle ortaya çıkan ekonomik sorunlar neticesinde baş gösteren salgın hastalıklarla mücadele çalışmaları, merkezin İzmir'de aktif bir şekilde çalışmasına yol açmıştır. İzmir'den geçen askeri birliklere her türlü ilaç, sıhhi malzeme, yatak, yorgan, çarşaf, battaniye, çamaşır ve melbusat gibi eşyalar verildi. Askeriyeye yapılan yardımların yanısıra frengi, sıtma, tifüs ve kolera gibi salgın hastalıklarla da mücadele edildi. Özellikle lekeli hummaya karşı Müdafaa-i Milliye Heyeti ile beraber altı ay süren mücadelede toplam 1500 lira para harcandı. Halk sağlığı yönünde çalışmalar yürütülmüş, fakir halk için hamamlar açılmış, çamaşırların

³²³ Çapa, a.g.e., 2010, s. 31-32

³²⁴ Çapa, a.g.e., 2010, s. 32

yıkanması için etüv makinaları kurulmuştur. İzmir Şubesi 1916 Kasımında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Merkeziyle birlikte fakir halkın iâşesi için aşhaneler açtı ve bu aşhanelerde çok düşük bir ücret karşılığında 20-25 bin kişiye yemek verildi. Savaş sonuna kadar bu aşhanede yaklaşık dört buçuk milyon kişiye yemek verildi. Mütarekenin imzalanmasına kadar (1918) faaliyette olan 80 yatak kapasiteli İzmir Hilâl-i Ahmer Cemiyeti hastahanesinde toplam 1125 asker tedavi edildi. Ayrıca İzmir Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde hastabakıcılık (hemşire) okulu açtı. 1917 yılında İzmir Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 210, Hanımlar Merkezi'nin 180 üyesi bulunmaktaydı.³²⁵

Sivas Merkezi

Sivas, ordu sevkıyatı güzergâhında olduğu için OHAC Sivas şubesi önemli bir yer teşkil etmekteydi. 1915 yılının sonuna kadar faaliyet gösteren Hilâl-i Ahmer Cemiyeti hastahanesine toplamda 1016 asker kabul edildi. Bunların 920'si tedavi edilerek kıtaalarına gönderildi. OHAC Sivas merkezi ordu ve halka yaptığı yardımların yanı sıra Eskişehir ve İstanbul'dan gönderilen malzemelerin Kafkas Cephesinde bulunan Hilâl-i Ahmer Heyetlerine gönderilmesinde önemli bir rol üstlendi.³²⁶

Edirne Merkezi

Hilâl-i Ahmer'in Edirne Merkezi daha çok sağlık alanında faaliyet gösterdi. 1914 yılında sağlık alanında 5000 liradan fazla harcama yapıldı. Edirne hastahanesi onarılarak hizmete açıldı. Ayrıca Balkan Savaşında şehit olanların çocukları için açılan okula 1000 lira bağış yapıldı. Bunun yanı sıra, dul kadınlar için sanat evi (darüsinâ) açıldı. Yetiştirdiği yedi erkek hastabakıcıyı aylık 300 kuruş maaşla Tekirdağ'daki hastahanelere gönderdi. Hilâl-i Ahmer Edirne Merkezi, Hilâl-i Ahmer Tekirdağ Şubesi ve Edirne Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ile beraber yaptıkları çalışmalar neticesinde üç bin yataklı bir hastahaneyi İkinci Kolordu'ya verdi. Merkez, bu iş için yaptığı masrafı Edirne halkından topladığı bağışlarla gerçekleştirdi.³²⁷

³²⁵ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s.64-65; Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s.51 ve 52

³²⁶ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s. 66

³²⁷ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s.66 ve 67

Bağdat Merkezi

Bağdat Hilâl-i Ahmer Merkezi İstanbul'dan gönderilen para ve sağlık malzemelerinin halka dağıtılmasını sağladı. Merkez, Irak Cephesi'nde savaş başladıktan hemen sonra bir yandan yardımlar toplamaya çalışırken bir yandan da sağlık teşkilatını kurmaya çalıştı. 5 Nisan 1915 tarihinde gerçekleştirdiği toplantısında merkezin idare heyeti seçildi. Bu heyette Dr. Sami Bey (Başkan), Sıhhiye Birinci Sınıf Müfettişi Dr. Hikmet Süreyya Bey (Kâtip), Hristiyan cemaati ileri gelenlerinden İskender Aziz Efendi (Veznedar), Musevi cemaati ileri gelenlerinden Mütahim Salih Efendi (Başkan Vekili) muteberândan Mehmet Ağazade Abdulvahap Çelebi (Veznedar yardımcısı) bulunmaktaydı.

Bağdat Merkezi teşkilatlandıktan sonra bölgedeki sivil hastahanenin idaresini üzerine aldı. Ayrıca iki seyyar hastahane ile 3000 yataklı bir sabit hastahane kurdu. Nasırıye'de 150 yatak kapasiteli hastahane malzemesi orduya verildi. Doktor ve sağlık malzemesi ihtiyacını ordudan temin eden merkez bölgenin işgaline kadar halka ilaç dağıttı. Ayrıca Bağdat Merkezi şehit asker aileleri ile fakir halka para yardımında bulundu.³²⁸

Cebel-i Lübnan Merkezi

Cebel-i Lübnan'daki Hilâl-i Ahmer Merkezi cemiyetin çalışmalarına katkı sağlayan bir diğer merkezdi. Ancak savaşın ilerleyen zamanlarında yörede ciddi gıda sıkıntısının başlamasıyla yardımları durdu. Bölgede gıda sıkıntısıyla beraber artan salgın hastalıklara karşı OHAC'ın İstanbul'daki genel merkezi bölgeye 2000 lira para yardımı yaparak sıtma ile mücadele için kinin yardımında bulundu.³²⁹

Sofya Merkezi

Bulgaristan'daki Sofya OHAC şubesi 8 Şubat 1918 tarihinde faaliyete geçti. Kuruluş amacı Romanya ve Galiçya Cephesinde bulunan Osmanlı askerlerine yardım etmektir. Şube teşkil edildikten sonra kısa bir süre içerisinde sinema ve konser gibi faaliyetler düzenleyerek gelirini artırdı. Sofya şubesi Galiçya ve Balkan Cephelerinde savaşan Osmanlı askerlerine çay vermek için Çayhaneler açtı. Ayrıca hem yaralı ve hasta askerlere hem de bölgede

³²⁸ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s.62-63; Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası (1921-1922) (OHAM). No:3, 15 Kasım 1921, s.66-67

³²⁹ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s.67

yaşayan yoksul halka giyecek yardımında bulundu. Bu şube faaliyetlerini savaşın sonuna kadar devam ettirmiştir.³³⁰

4.2.3. Murahhaslıklar

Almanya ve Avusturya Murahhaslığı

Cemiyetin artan masrafları yurtiçinde toplanan bağışlarla telafi edilemeyince cemiyet müttefik devletler halkının yardımlarından yararlanmak istemiştir. Bunun üzerine Tıp Fakültesi müderrisi ve Hilâl-i Ahmer Merkez Heyeti üyesi Dr. Hikmet (Gizer) Almanya, Avusturya ve Macaristan temsilcisi olarak Avrupa'ya gönderildi. Dr. Hikmet Bey Berlin, Viyana ve Budapeşte'de Hilâl-i Ahmer komiteleri kurdu. Bu komiteler aracılığıyla toplanan paralarla Osmanlı'da yetersiz olan eşya ve sağlık malzemesi alınarak İstanbul'a gönderildi. Ayrıca ordu sıhhiyesinin ihtiyaç duyduğu malzemeler de bu murahhaslık tarafından tedarik edildi. Hikmet Bey yurtdışında bulunduğu süre zarfında tedavi için Almanya, Avusturya ve Macaristan'a gönderilen hasta askerlerle de ilgilendi. Ayrıca Galiçya Cephesi'nde yaralanan askerleri ziyaret etmek, askerlerin aileleriyle haberleşmesini sağlamak ve gazileri ülkeye göndermek gibi alanlarda da çaba sarf etti. Rusya ile 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması sonrasında Rusya'nın elinde bulunan Osmanlı savaş esirlerinin Avusturya ile Macaristan üzerinden yurda dönmelerine de bu murahhaslık yardımcı olmuştur.³³¹

Eskişehir Murahhaslığı

Çanakkale savaşı devam ederken OHAC, parasının ve eşyasının bir kısmını Anadolu'ya taşıdı. Bu amaçla İdare Heyeti üyelerini ikiye böldü ve bir kısmını Eskişehir'e göndermeye karar verdi. Cemiyet eşyasının ve parasının büyük bir kısmını Dr. İsmail Besim Paşa ve Muhlis Bey aracılığıyla Eskişehir'e taşıdı.³³²

1916 yılında savaş tehlikesinin İstanbul'dan uzaklaşmasıyla eşyalar tekrar İstanbul'a taşındı. Ancak İstanbul'daki aşhanelere gıda maddesi tedariki için Eskişehir'de de bir murahhaslık kurulmasına karar verildi. Başta bir depo amacıyla teşkil olunan murahhaslık kısa sürede

³³⁰ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s. 68

³³¹ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s. 44; TKD 73 Yıllık Hayatı, a.g.e., 1950, s. 40

³³² OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s. 45; TKD 73 Yıllık Hayatı, a.g.e., 1950, s. 40-41

İstanbul'daki aşhanelere gıda tedarik eden bir çiftliğe dönüştü. Ayrıca Hilâl-i Ahmer'in Erzurum, Erzincan, Kayseri ve Ankara'daki teşkilatlarına eşya ve malzeme gönderen sevk merkezi haline geldi. Eskişehir Murahhaslığı 1917 Ankara yangını ve Çankırı depreminde zarar görenlere yardım etti. Eskişehir Murahhaslığına mütarekeden sonra faaliyetlerine son verilmiş ancak deposundaki malzemelere dokunulmamıştır. Bu depo Milli Mücadele döneminde önemli bir kaynak olmuştur.³³³

4.3. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardımları

Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin amaçları nizamnamesinde şu şekilde ifade edilmiştir:

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin temel amacı bütün imkânlarıyla savaş zamanında hasta ve yaralı askerlere yardım ederek Kara ve Deniz Ordularının Sıhhi Heyetlerinin yardımcısı olacaktır. Yaralanan askerler için cepheye yakın yerlerde karada seyyar ve sefer hastaneleri ile yardım komiteleri ve sıhhiye trenleri bulundurulacak, denizde ise, hastahane gemileri hazırlayacaktır. Savaş zamanında cemiyet bir yıllık gelirini aşmayacak şekilde kullanabilecektir. Cenevre ve Lahey konferanslarına göre savaş durumundaki yabancı devletlerin orduları da yardımda bulunabilecektir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bu amaçları gerçekleştirmek için gerekli olan araçları ve iş gücünü sağlamak zorundadır.³³⁴

Cemiyet nizamnamesinde temel amacını savaş zamanında yaralı ve hasta askerlere yardım etmek olarak tarif etmiştir. Kendisini de yaptığı yardımlarla ordu sıhhiyesinin bir kolu olarak tarif etmiştir. Faaliyet alanını da sadece asker ve ordu ile sınırlamıştır. Ancak bu durum Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla hızla değişmiştir. Yoksullara ve afetzedelere yardım, salgın hastalıklarla mücadele ve halk sağlığı, savaş esirleri, göçmenler, Avrupa'daki Osmanlı öğrencileri, ziraatçılık, savaş malullerine yardım cemiyetin faaliyeti kapsamı içinde yer almıştır. Bu bölümde OHAC'ın Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında cephe ve cephe gerisinde ne tür faaliyetlerde bulunduğunu ve bunun topyekûn seferberlik açısından ne anlama geldiği yeniden konumlandırılacaktır.

³³³ THAC (1335-38), a.g.e., s.4; savaşın sonunda İstanbul'un işgal edilmesi ihtimali güçlenince cemiyetin İstanbul'daki malzemeleri Eskişehir'deki depoya taşındı. Hâkimiyet-i Milliye 5 Mayıs 1337/1921, s.1

³³⁴ Nizamname 3. ve 8. maddeler için EK-1'e bakınız.

4.3.1. Osmanlı hilâl-i ahmer cemiyeti'nin cephelere yardım faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti cephelere sıhhiye heyetleri göndermiştir. Bu heyetleri göndermesindeki amaç askerlere yardım etmek için hastane kurmaktır. Bu yardım heyetlerinin ilki Kafkasya Cephesi'ne gönderilen Erzurum sıhhi heyetiydi. Otuz kişiden oluşan bu heyetin başkanlığına Dr. Server Kamil Bey getirildi. Heyet çok zor şartlar altında Aralık 1914'ten 1915 yılının Ocak ayına kadar faaliyetlerini sürdürdü. Sıhhi Heyet, Rusların Erzurum'u işgal etmesiyle önce Erzincan'a sonra Kemah'a en sonunda da Kayseri'ye çekilmek zorunda kaldı. Kayseri'ye giden heyet Zencidere'de 1000 yatak kapasiteli nekahathane açtı. Nekahathanenin yatak sayısı daha sonra 2000'e çıkarıldı. Bu dönemde Hilâl-i Ahmer tarafından Kayseri'ye ikinci bir Sıhhiye Heyeti gönderildi. Kayseri'deki Hilâl-i Ahmer Sıhhi Heyeti bölgede bulunan Üçüncü Orduya önemli yardımlarda bulundu. Kayseri'de bulunan heyet savaşın sonuna kadar faaliyetlerine devam etti. 1916 yılının sonlarına doğru ordunun iç bölgeye çekilmesiyle Birinci Sağlık Heyeti Sivas'a gönderildi. Heyet burada bir hastahane ve laboratuvar açtı. Halk sağlığı ile de ilgilenen heyetin kurduğu laboratuvarda aşı ve serum üretildi. Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi'nden sonra Sovyetlerin işgal ettiği bölgelerden çekilmesiyle Sivas'ta bulunan sağlık heyeti Samsun'a geçti. Heyet Samsun'da salgın hastalıklarla mücadele etti ve göçmenlere aşhane açtı. Kafkas Cephesi'ndeki Hilâl-i Ahmer Heyeti Kasım 1914 tarihinden Kasım 1918 tarihine kadar faaliyet gösterdi. Bu süre zarfında toplam 8988 hasta ve yaralı tedavi edildi.³³⁵

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin sağlık heyeti gönderdiği bir diğer cephe Çanakkale Cephesi idi. Çanakkale Cephesi'nde savaşın başlamasıyla Gelibolu'da 200 yatak kapasiteli bir hastahane açıldı. Ancak savaşın şiddetini arttırmasıyla cepheye çok yakın yerde kurulan hastahane Şarköy'e taşınmıştır. Burada hastahanenin yatak kapasitesi 300'e çıkarıldı. Sekiz ay faaliyet gösteren hastahane, malzeme sıkıntısından dolayı Tekirdağı'na gönderildi.

İstanbul'a çok sayıda yaralının gelmesiyle Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İstanbul'da Darülfünun, Galatasaray Sultanisi, Galata Taksim, Cağaloğlu, Kadirga ve Darüşşafaka

³³⁵ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kafkas Cephesindeki faaliyetleri için bk. OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s.5-6; OHAM no.3. 15 Kasım 1921, s.62-63; Samsun'da göçmenler için bir aşhane açılmış ve 5 ay boyunca hizmet vermiştir. Samsun'da olduğu gibi Sivas'ta da yine göçmenler için bir aşhane açılmıştır. OHAC (1330/34), a.g.e., s.7; Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s.214-217.

binalarını yaralı tedavisi için hastahaneye dönüştürdü. Toplamda 2570 yatak kapasiteli bu hastahanelerde 19443 hasta ve yaralı tedavi edildi.³³⁶

Aynı zamanda, cemiyet Ordu Sıhhiyesi'nin yaralı ve hasta askerler için toplanma yerleri olarak belirlediği Lapseki, Akbaş, Ilgardere ve Değirmen Burnu mevkieinde aşhaneler kurarak askerlere çay, çorba ve ekmek dağıttı. Hatta cemiyet çalışanları Arıburnu, Soğanlıdere ve Anafartalar gibi çatışmanın yoğun olduğu bölgelerde yaralanan askerlere de çay ve yemek dağıttı.³³⁷ Aynı şekilde cemiyetin İstanbul'a yaralı askerleri taşımak için kiraladığı gemilerde de askerlere çay, yemek ve ekmek dağıtılıyordu.³³⁸

Akbaş'taki sahra hastahanesi ile Çanakkale Cephesi'ndeki çayhanelerde toplam 1.059.146 fincan çay, gemilerde 137.495 fincan çay dağıtılmıştı.³³⁹ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kanal Cephesi'ne Dr. Neşet Ömer (İrdelp) Bey başkanlığında oluşturduğu heyet 15 Şubat 1915 yılında Kudüs'e ulaştı.³⁴⁰ Heyet burada bir laboratuvar kurarak ordu için serum ve aşı imal etti ve bölgede yaygın olan Troham ve humma-i racia ile mücadele etti. Heyet Kudüs'te 15 Aralık 1915 yılına kadar faaliyetlerini sürdürdü.

Ordunun Sina'ya doğru hareket etmesiyle heyet orduyu takip etmek için Kudüs'ten ayrıldı. Heyet Sina çölünde Hafiretül-Avce'de hastahane kurarak 6 ay faaliyette bulundu. Ancak, İngilizlerin 1916 yılında bu bölgeyi ele geçirmeleri üzerine tekrar Kudüs'e döndü.

Hilâl-i Ahmer Heyeti Dördüncü Ordu Komutanlığının isteği üzerine Vadi-i Sarar'da hastahane teşkil etti.³⁴¹ Filistin'de trenlerin ilk hareket noktası olan yerde kurulan hastahane birçok yaralı ve hasta askerin tedavi edildiği yerdı. Fakat İngiliz kuvvetlerinin bölgeye ilerlemesiyle 1917 yılında bölgeden ayrılan heyet Şam'a gitti. Şam'da İstanbul'dan

³³⁶ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Çanakkale Cephesindeki faaliyetleri için bk. OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s.8-10; OHAM no:4, 15 Aralık 1921 s. 92; OHAM no:5, 15 Ocak 1922, s.113-114

³³⁷ Çapa, a.g.e., 2010, s. 85

³³⁸ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yaralı ve hasta askerleri taşımak için savaşın başında Edremit ve Gülnihal Vapurlarını kiralamıştı. Ancak yaralı sayısının artmasıyla cemiyet, Şirket-i Hayriyye'nin 60,61,63 ve 70 numaralı vapurlarıyla seyr-ü sefain'den Akdeniz vapurunu kiraladı. OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s. 9-10; OHAM no:5, 15 Ocak 1922, s.112-113

³³⁹ OHAM, no:5, 15 Ocak 1922, s.112-113

³⁴⁰ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s. 13-14

³⁴¹ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s. 14

gönderilen malzemelerle 200 yatak kapasiteli hastahane açtı. Filistin Cephesinde yaklaşık 9000 üzerinde yaralı ve hastayı tedavi etti.

Osmanlı ordusunun İngiliz kuvvetlerine karşı direnemeyip çekilmesi sırasında Osmanlı Ordu Sıhhiyesi hastahanelerini yaralılarla birlikte Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne bıraktı. İngiliz işgali altındaki bölgeye geçip yaralı askerlere yardım edemeyen ordu sıhhiyesinin görevini Hilâl-i Ahmer Cemiyeti üstlendi. İngiliz işgali altındaki bölgede faaliyet gösteren cemiyet, yaralıları tedavi ettikten sonra İzmir'e döndü.³⁴²

Savaşın ikinci yılında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından teşkil edilen yeni bir heyet Medine Cephesi'ne gönderildi. Dr. Galip Ata Bey'in başkanlık ettiği heyet Aralık 1916'da Medine'ye ulaştı. Burada kurulan Hilâl-i Ahmer hastahanesi bölgede hizmet veren tek hastahaneydi. Bundan dolayı ordunun bütün sağlık işlerini üstlendi. Bu hastahanede Eylül 1918'e kadar toplam 5578 asker tedavi edildi.³⁴³

Bu dönemde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Bağdat ve Musul şubeleri de katkı sunmaya başladı. Dr. Sami Bey başkanlığında Bağdat Hilâl-i Ahmer şubesi bölgedeki sivil bir hastahanenin idaresini aldı. Ayrıca, 3000 yatak kapasiteli altı hastahane kurdu. 150 yatak kapasiteli başka bir hastahaneyi de ordunun hizmetine verdi. Bu hastahanelerde Mart 1918'e kadar 20.000 asker tedavi edildi.³⁴⁴ Ayrıca savaşın sonuna doğru Hilâl-i Ahmer Musul Şubesi 500 yatak kapasiteli bir hastahane kurarak yardımda bulundu.³⁴⁵ Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti cephelerde Ordu Sıhhiyesinin bir kolu gibi faaliyet göstermiştir. Cephelede orduya sağlık malzemesi, sağlık personeli, giyecek ve yiyecek, nakliye araçları ve hastahaneler tedarik etmiştir. Yurt dışındaki Avusturya ve Almanya temsilcilikleri vasıtasıyla birçok sağlık malzemesinin ucuz bir şekilde tedarik edilmesini sağlamıştır.³⁴⁶ Ayrıca ordu sıhhiyesine sağlık malzemesi sağlamanın yanısıra kendi kurduğu ve malzemelerini tedarik ettiği Diyarbakır'daki 500 yatak kapasiteli bir hastahane ile Dobruca'da 200 yatak kapasiteli bir hastahaneyi orduya bağışlamış ve ordu sıhhiyesi hizmetine verilen 9 hastabakıcının maaşını da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ödemiştir. OHAC'ın orduya verdiği bu hastahanede toplam 4.270 kişi tedavi edilmiştir. Aynı şekilde Bursa'da

³⁴² OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s. 15-16

³⁴³ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s. 12-13

³⁴⁴ OHAM no:3, 15 Kasım 1921, s.66-67

³⁴⁵ OHAM, no:4, 15 Aralık 1921, s.91-92

³⁴⁶ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s. 21

ordu sıhhiyesinin açtığı 1000 yataklı şifa yurdunun tüm malzemesi ve masrafı cemiyet tarafından karşılanmıştır.³⁴⁷

4.3.2. Osmanlı hilâl-i ahmer cemiyeti'nin cephe gerisi yardım faaliyetleri

Sosyal Yardımların Kurumsallaşması

18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan nüfus artışı, tarımsal üretimin piyasaya entegre olması, kırsal yapının çözülmesi, sanayinin gelişmesi ve kentleşme ile birlikte nüfus sorunu ortaya çıkmıştır. Nüfus sorununu yönetebilmek için yeni yönetim mekanizmaları gündeme gelmiştir. Teritoryal yönetim anlayışından nüfusu merkeze alan bu yönetim anlayışı nüfusun sağlığının korunması ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi gibi yeni alanları kapsamına alarak yeniden şekillenmiştir. Modernite ile birlikte nüfusun refahını göz önünde bulunduran yeni bir yönetim anlayışına dayanan sosyal devlet olgusu ortaya çıkmıştır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren modern devletin oluşum sürecinde devletin sosyal ve bireysel alana daha fazla müdahale ettiği görülmektedir. Önceki dönemlerde devletin müdahalesiyle karşılaştırıldığında, modern dönemde devletin yalnızca var olan düzeni koruma ve kontrol etme amacıyla değil, aynı zamanda nüfusun üretken kapasitesini ortaya çıkarmak ve geliştirmek amacıyla da sosyal hayata müdahale etmesi söz konusu olmuştur.³⁴⁸

Örneğin devletin nüfusun üretken kapasitesini artırma kaygısı modern tıbbın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Modern devletin sosyal alana müdahalesi siyasi, iktisadi ve kültürel birçok faktörün etkisiyle oluşan sosyal politikalarla gerçekleşmiştir. Sosyal politikalar eğitim, sağlık, geçinme ve refah alanlarına yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmesini ve bu amaçlara ulaşmak için uzman kişilerin yetiştirilmesini içermektedir. Modern devletin bu tür sosyal politikaları yeni yönetim anlayışı olarak kapsamına alması sosyal devlete dönüşmesini sağlamıştır. Ancak bu sosyal devlet anlayışı iktidardakilere ve diğer politik aktörlere sosyal politikalar yoluyla kendi iktidarlarını sürdürme olanağı yaratmıştır. Modernite sürecinde devletin sosyal politikalar yoluyla sosyal alana müdahalesi nüfusun

³⁴⁷ OHAM no:12, 15 Ağustos 1922, s. 275

³⁴⁸ Özbek, N. (2002). Osmanlı'dan Günümüze Sosyal Devlet. *Toplum ve Bilim*, 92 (Bahar). s.11

üretken kapasitesini artırmak amacıyla yeni bir yönetim anlayışı çerçevesinde zorunlu hale gelirken, diğer taraftan iktidar için önemli bir meşruiyet ve kontrol kaynağına dönüşmüştür.

19. yüzyıl süresince Osmanlı Devletinin sağlık ve eğitim hizmetlerinin yaygınlaştırılması devlet ve toplum arasında yeni bir yönetim anlayışının ortaya çıktığının önemli göstergelerindendir. Aynı şekilde sosyal yardım alanında da devletin artan oranda bir varlık göstermesi söz konusu olmuştur. Osmanlıdaki refah uygulamaları (sosyal politika) özellikle Abdülhamid döneminde iktidarın monarşik biçiminden etkilenerek monarşik ve paternalist bir görünüm kazanmıştır. Bu koşullar altında sosyal alan devletin artan müdahalesiyle şekillenirken aynı zamanda iktidarın önemli meşruiyet araçlarından birisine dönüşmüştür.³⁴⁹

Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirilmesinden sonra iktidarı ele geçiren Meşrutiyetçi yönetim Abdülhamid'in yarattığı refah sisteminin monarşik özelliklerini ortadan kaldırmaya girişerek sosyal refah sistemini bürokratik, modern ve seküler bir zemine çekmeye çalışmıştır. Başka bir ifadeyle sosyal yardım olgusu devletin bir hizmetine dönüştürülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda iktidarın meşruiyetini sağlamak için gerçekleştirdiği söylemde önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Yeni iktidar Abdülhamid'in Monarşist siyasi kültürü yerine liberal, solidarist, korporatist ve milliyetçi söylemlerden oluşan yeni bir siyasal söylem geliştirmiştir. Bu bağlamda II. Meşrutiyet ile birlikte iktidar bir yandan refah rejimini modern bürokratik bir zemine çekmeye çalışırken diğer taraftan kendi siyasal ve toplumsal meşruiyetini sağlamak için bir dizi sosyal yardım derneği kurmaya başlamıştır.³⁵⁰

Bu bağlamda kamusal alanda görünür olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti özellikle Birinci Dünya Savaşından kuruluş amacı olan yaralı ve hasta askerlere yardımın yanı sıra özellikle cephe gerisinin savaşa seferber edilmesinde ve cephe gerisinde savaşın yarattığı açlık, yoksulluk, salgın hastalık gibi olumsuzlukların aşılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Savaş döneminde devletin bir tür sosyal yardım kurumu haline gelen cemiyet, İttihatçı hükümetin sosyal yardımlar üzerinden kurmaya çalıştığı meşruiyetine kritik önemde bir katkı sağlamıştır. Topyekûn savaş koşullarında Hilâl-i Ahmer'in cephe gerisinde gösterdiği faaliyetler cephe gerisinde iktidarın meşruiyetini yeniden halk nezdinde tesis ederken diğer

³⁴⁹ Özbek, a.g.m.,2002, s. 16

³⁵⁰ Özbek, a.g.m.,2002, s. 16-17; Özbek, a.g.e., 2002, s. 332-333

yandan toplumu savaşa yönelik seferber etmiştir. Bu durumda cephe ile cephe gerisi ayrımının da buharlaşmasını sağlamıştır.

Salgın Hastalıklar ve Halk Sağlığı

Toplumun sağlığı özellikle savaş koşullarında insan gücü açısından büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Savaşların kaybedilmesinde askerlerin bedenen yetersizliği Osmanlı yöneticileri tarafından özellikle Balkan Savaşıyla birlikte dile getirilen bir olgu olmaya başlamıştı. Bu bağlamda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti askerlere sunduğu sağlık hizmetlerinin yanı sıra sivil alanda da sağlık hizmeti sunmuştur. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin savaş yıllarında sağlık alanında en çok faaliyet gösterdiği alan salgın hastalıklarla mücadele olmuştur. Bu hastalıkların en başta geleni tifüs salgınıydı. Bu hastalık savaşın ilk yıllarında 1915'te Konya'da ortaya çıkmıştır. Cemiyet bölgede sağlık taraması yaparak temizlik ve dezenfeksiyon işlemleri gerçekleştirmiştir. Cemiyet Konya'da çeşitli dezenfeksiyon ilaçlarının yanı sıra halka yiyecek de dağıtmıştır. Ayrıca fakir halkı muayene etmek için bir muayenehane açarak halka parasız ilaç dağıtmıştır. Tifüs salgını İstanbul'da da görülmüştür. Selimiye ve Zeynep Kamil hastahanelerinde yatan ve bu hastalığa yakalanan hastalara da cemiyet yardım etmiştir. 1916 yılında Urfa'da yayılmaya başlayan lekeli humma salgınında da cemiyet birçok sağlık hizmeti sunmuştur.³⁵¹

Salgın hastalıkları önlemek için savaş sırasında ciddi anlamda aşılama gerçekleştirilmiştir. Cemiyetin Sivas ve Süveyş cephelerindeki heyetler tarafından çiçek aşısı üretilmişti. Samsun ve Trabzon'da sıtma salgını ile mücadele eden cemiyet Sivas'ta bütün masrafları OHAC tarafından karşılanan Pastör Enstitüsü kurmuştur. Ayrıca Sivas'ta kuduz vakalarının halk arasında yayılmasıyla 20 yataklı bir kuduz merkezi kuruldu. Frengi de o dönemde karşılaşılan hastalıklardan biriydi. Cemiyet İstanbul'da kendi adına Tıp Fakültesi bünyesinde frengi tedavihanesi kurdu. Hastalığın tedavi ilacı olan ve o günlerde çok pahalı olan neo-salvarsan hastalara ücretsiz dağıtıldı.³⁵²

Savaş esnasında salgın hastalıkların en çok görüldüğü yer İzmir'di. İzmir'de frengi, sıtma, tifüs, kolera, lekeli humma ile mücadele edildi. Özellikle lekeli hummaya karşı Müdafaa-i Milliye Cemiyet ile işbirliği yaparak toplamda 1500 TL harcandı. Cemiyet şehir merkezinin

³⁵¹ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s.36; OHAM, no.6. 15 Şubat 1922, s. 32

³⁵² Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s.198-216; Özaydın, a.g.m., 2002, s. 695

7 ayrı bölgesinde orta halli ve fakir halkın yıkanması için hamamlar açmış, halkın sabun ihtiyacını sağlamış ve giysilerinin yıkanması için etüv makinaları kurmuştur.³⁵³ Yine İzmir’de yoksullar için ‘fukara tedavihanesi’, şehirdeki yaygın lekeli humma salgını ile mücadele etmek için ‘lekeli humma tecridhanesi’ ve frengi ile mücadele için frengi hastahanesi açılmıştır. Ayrıca orduya ait hayvanlarda ortaya çıkan ruam hastalığı ile mücadele edilmiş ve kurslar açılarak doktorlara bakteriyoloji konusunda eğitim verilmiştir.³⁵⁴

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin savaş sırasında hijyen ve gıda eksikliğine bağlı olarak ortaya çıkan salgın hastalıklarla mücadelesi sivil halka çok fazla yayılamamıştır. Bu hastalıklara karşı daha çok ordu birliklerine yakın bölgelerde etkili mücadele geliştirilmiştir. Bu durumun savaş halinin cepheyi daha merkezi bir konuma almasından kaynaklandığı söylenebilir.

Ancak savaştan hemen sonra hem cemiyetin yöneticilerinin söylemlerinde hem de faaliyetlerinde ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşüm Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra daha belirgin hale gelmiştir. Savaştan hemen sonra bir başkan, iki doktora, bir kâtip, iki hemşire ve altı hizmetliden teşekkül edilen yardım heyetleri Anadolu’ya gönderilmiştir.³⁵⁵

Bu yardım heyetleri gittikleri yerlerde dispanserler kurarak özellikle savaş sonrasında daha da yaygınlaşan salgın hastalıklarla mücadele etmişlerdir. Gittikleri yerlerde hangi hastalıkların yoğunlukla vuku bulduğunu ve bölgelere dair nasıl farklılık gösterdiğine dair bilgiler toplayarak aslında ülkenin sağlık haritasının çizilmesine yardım etmişlerdir. Ayrıca Anadolu’ya gönderilen yardım heyetlerinin yanı sıra İstanbul’un Fatih, Cağaloğlu, Pendik ve Üsküdar gibi yoksul semtlerinde dispanserler açmıştır. Bu dispanserlerde ücretsiz

³⁵³ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s. 64-65

³⁵⁴ Özaydın, a.g.m., 2002, s. 695

³⁵⁵ Kronolojik olarak Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yardım heyetleri: Trabzon, Erzincan, Erzurum, Akhisar, Nazilli, İzmir, Alaşehir, Adana-Konya, Karamürsel-İzmit, Bilecik, Gördes, Sakarya, Antep, Muğla-Çine-Bozdoğan, Uşak-Afyon, Bilecik-Eskişehir, İzmit-Manisa, Aydın, Balıkesir, Bursa, Ayvalık, Selanik, Hanya, Kandiye, Kavala, Samsun, Mersin, Mudanya, Edirne, Tekirdağ, Niğde, Ulukışla, Çatalca. Ayrıntılı bilgi için bk. Çapa, a.g.e., 2010, s. 212-257; TKD 73 Yıllık Hayatı, a.g.e., 1950, s. 49-57; Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s. 252-268 ve Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen ‘1335-1338’ Dörd Senelik Devreye Aid Rapor. (THAC), (1923). İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, s. 38-39

muayene yapılarak ücretsiz ilaç dağıtımı gerçekleşmiştir.³⁵⁶ Cemiyetin İstanbul'da 1919 yılında kurduğu dispanserlerde muayene etmiş olduğu ve ücretsiz ilaç dağıttığı hastaların sayısı şu şekildedir: 1922 yılının Ekim ayında OHAC'ın Fatih'teki Dispanserinde 1924, Üsküdar'daki Dispanserde ise 872 hasta muayene edilmiş ve ilaçlar dağıtılmıştır.³⁵⁷ Cemiyet Kasım ayında Üsküdar'da 592 ve Fatih'te ise 1058 hasta muayene etmiştir.³⁵⁸

1923 yılının başında Üsküdar'da 1054, Fatih'te 1.253 hasta muayene edilerek ilaçları dağıtılmıştır.³⁵⁹ Şubat ayı içerisinde Üsküdar Dispanserinde 949 ve Fatih Dispanserinde 1.184 hasta muayene edilmiştir. Cağaloğlu'nda ise 990 hastanın 445'inin ilaçları temin edilmiştir.³⁶⁰ 1923 yılının Mart ayında Üsküdar Dispanserinde 1.216 ve Fatih Dispanserinde 1.413 hasta muayene edilmiş ve ilaçları dispanserler tarafından hastalara verilmiştir. Cağaloğlu'ndaki Dispanserde ise 1.312 hasta tedavi edilmiş ve bunların 659'unun ilaçları temin edilmiştir.³⁶¹ Mayıs 1923'te Üsküdar'da 909 hasta tedavi edilmiş ve gelenlerin hepsine ilaç verilmiştir. Aynı ayda Cağaloğlu'ndaki dispanserde 2.587 hasta muayene edilmiş ve bunlardan 474'üne ilaç verilmiştir. Haziran ayında ise Fatih'te 1.012, Üsküdar'da 1.261 hasta muayene edilmiş ve hastaların hepsinin ilaçları temin edilmiştir. Cağaloğlu'nda ise 1.285 hastanın 595'inin ilaçları verilmiştir.³⁶² 1923 yılının Temmuz ayında Üsküdar'da 978, Fatih'te 1.082 hastanın muayenesi yapılmış ve ilaçları verilmiştir. Cağaloğlu'nda ise 1.093 hastanın muayenesi yapılmış ve bunların 565'ine ilaç temin edilmiştir.³⁶³

Ayrıca sağlıklı bir nüfusun yetiştirilmesi gibi bir kaygının ürünü olarak Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yoksul çocuklara süt temini için 1921 ile 1924 yılları arasında Himaye-i Etfal'in Süt Damlası kampanyasını gerçekleştirmiştir.³⁶⁴ Hilâl-i Ahmer yöneticilerinden Besim Ömer Paşa bu kampanyanın önemine dair şu tespitte bulunmuştur: "İstikbal çocuğu, cumhuriyet evladı eğri bacaklı, çıkık karınlı soluk benizli, boş kafalı olamaz. Böyle bir çocuk yarın için bize çok şey vaad edemez."³⁶⁵ Hilâl-i Ahmer'in beden terbiyesine ve sağlıklı

³⁵⁶ OHAM, no:2, 15 Ekim 1921, s. 48; OHAM, no: 3, 15 Kasım 1921, s. 72; OHAM, no:5, 15 Ocak 1922, s. 112; OHAM, no:9 15 Mayıs 1922, s. 205; OHAM, no:11, 15 Temmuz 1922, s. 254; OHAM, no: 14, 15 Ekim 1922, s. 50

³⁵⁷ OHAM, no:15, 15 Ekim 1922, s. 75

³⁵⁸ OHAM, no:16, 15 Kasım 1922, s. 100

³⁵⁹ THAM, no:18, 15 Şubat 1923, s. 148

³⁶⁰ THAM, no:19, 15 Mart 1923, s. 189

³⁶¹ THAM, no:20, 14 Nisan 1923, s. 232

³⁶² THAM, no: 23, 15 Temmuz 1923, s. 305

³⁶³ THAM, no:24, 15 Ağustos 1923, s. 332

³⁶⁴ THAM, no:44, 15 Nisan 1925, s. 303; THAM, no:55, 15 Mart 1926, s.368

³⁶⁵ Hacıfettahoğlu, a.g.e., 2010, s. 29

bedenler yaratılmasına dair oluşturduğu söylemin erken Cumhuriyet'in nüfus politikalarının öncüllerini oluşturduğu söylenebilir. Örneğin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti başkanı Besim Ömer'in çocukların bedenlen sağlığına vurgu yapan şu sözleri dönemin paramiliter bir örgüt olan izcilik ile beden terbiyesi arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmiştir: "Terbiye-i bedeniye ile izcilik ve izcilik ile tarz-ı hayat arasında sıkı ve muttarid (düzgün) bir münasebet vardır... Esaslı bir terbiye bugün en mühim ve en muhtaç tatbik bir meseledir...".³⁶⁶ Ayrıca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bu dönemde Avrupa'dan Belçikalı Mösyö Harold Parfitt getirilerek oluşturulan izci örgütlenmelerine sıhhi açıdan personel desteği de vermiştir.

Öte yandan cemiyet savaş sonrasında da hastabakıcılık/hemşirelik eğitimlerine devam etmiştir. Cemiyet tarafından Hastabakıcılık Okulu açılmış ve burada eğitim verilmiştir.³⁶⁷ OHAC'ın bir diğer önemli faaliyeti halkı çeşitli salgın hastalıklar konusunda bilgilendirmek ve bilinçlendirmek için verdiği konferanslar ve seminerlerdir.³⁶⁸

Yukarıda belirtilenler ışığında, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında salgın hastalıklara karşı yoksul semtlerde halk sağlığını korumaya ve geliştirmeye yönelik faaliyetleri, modern devletin nüfusu yönetme, üretici kılma ve kontrol etme kapasitesini arttırmaya yönelik amaçlarına hizmet eden bir durumdu. Örneklerde de gösterildiği gibi cemiyet sadece savaş döneminde halk sağlığı alanında faaliyet göstermemiş savaş sonrasında da bu faaliyetlerine devam etmiştir. OHAC'ın bu farklı alanlarda gösterdiği faaliyetleri ile devletin nüfus politikalarına yön verdiği söylenebilir.

Yoksullara ve Afetzedelere Yardım

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla dış ticaretin kesintiye uğraması ve karaborsanın ortaya çıkması, gıda fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Savaş döneminde ücretlerin artan enflasyon nedeniyle erimesi alım gücünü düşürmüştür. Bu dönemde özellikle gıda

³⁶⁶ Hacıfettahoğlu, a.g.e., 2010, s. 203-204

³⁶⁷ THAM, no:42, 15 Şubat 1925, s. 236-237

³⁶⁸ Cemiyetin halk sağlığına dair düzenlediği konferans ve faaliyetler için bkz, THAM,no: 24, 15 Ağustos 1923, s. 323-326; THAM, no:37, 15 Eylül 1923, s.5-11; THAM, no:38, 15 Ekim 1923, s. 49-54; Cemiyetin salgın hastalıklara dair yaptığı faaliyetler için bkz, Tüberküloza dair faaliyetler ve seminerler: OHAM,no:12, 15 Ağustos, s. 274; THAM, no:26, 15 Ekim 1923, s. 371-377; Çiçek hastalığı için: THAM, no:27, 15 Kasım 1923, s. 57-63; THAM, no:31, 15 Mart 1924, s. 230-232

açısından daha çok ithalata bağlı olan büyük kentlerde iâşe sorunu ortaya çıkmıştı. Yoksul kesimlerin temel gıda maddesi olan ekmeğin bir yandan fiyatı artarken bir yandan da kalitesi bozulmuştu ve bundan dolayı kentlerdeki yoksullar açlıkla karşı karşıya kalmaya başlamıştı. Bu durum, yoksullar için olduğu kadar zengin kesimler için de bir endişe kaynağı olmuştu. İktidar açısından da gıda sorunu nüfusun üretkenliğini azaltma noktasında bir tehdit oluştuyordu.³⁶⁹

Öte yandan açlık, kitleler arasında yaygın bir hoşnutsuzluğa neden olmakta ve ahlaki değerlerin aşınmasına yol açmaktaydı. Erkeklerin silahaltına alınması sonucundan kadınlarda bir ahlaki çöküntünün ortaya çıktığını belirten Zafer Toprak “savaşta erkek cephe, kadın kaldırımda kırılıyor” tespitinde bulunmuştur.³⁷⁰

Toplumdaki moral değerlerin aşınmasıyla beraber fuhuş artmış ve hırsızlık toplumda yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda yoksulların karşılaştığı açlık sorunu hükümet için bir iktidar, meşruiyet ve sosyal kontrol sorunu haline gelmişti. Bundan dolayı hükümet yoksulluğun kendisi için bir risk unsuru olmaması için girişimlerde bulundu. Bu bağlamda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin yoksullara ve afetzedelere yardım etmesi iktidarın karşılaştığı bu sorunu bertaraf etmesinde önemli bir yer tutmaktaydı.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti daimi ve seyyar aşhaneler olmak üzere iki tür aşhane faaliyetinde bulunmuştur. Daimi aşhaneler özellikle İstanbul’un yoksul semtlerinde kuruldu. Cemiyet 1917 yılında Topkapı, Üsküdar, Eyüb Sultan, Fatih, Kasımpaşa ve Hekimoğlu Ali Paşa’da olmak üzere altı tane daimi aşhane kurdu. Seyyar aşhaneler Cibali ve Kartal’da kurulmuştur. Ayrıca Anadolu’ya giden yardım heyetleri de seyyar aşhaneler oluşturmıştır. İstanbul’da kurulan ilk daimi aşhane Topkapı aşhanesiydi. Aşhane 1 Mayıs 1917 yılında açılmış ve ilk gün toplam 1230 kişiye yemek dağıtmıştı.³⁷¹

Cemiyet ikinci aşhanesini Üsküdar’da açtı. Aşhanenin açılmasına Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Heyeti de destek vermiştir. Daha sonrasında sırasıyla Kasımpaşa, Eyüp, Hekimoğlu Ali Paşa’da ve sonuncusu Fatih’te olmak üzere aşhaneler açılmıştır.

³⁶⁹ Metinsoy, M. (2004). II. Dünya Savaşı’nda Türkiye Kızılay Cemiyeti Sosyal Yardımları ve Aş Ocakları. *Toplumsal Tarih*, 128 (Ağustos), s.80

³⁷⁰ Toprak, Z. (2012). *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*. İstanbul: Doğan Kitap, s. 546

³⁷¹ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s.38; Sabah, 2 Mart 1333/1917, s. 3

Aşhanelerden yararlanacak kişiler muhtar tarafından belirleniyor, muhtarın verdiği bilgiler doğrultusunda ihtiyaç sahiplerine vesika veriliyordu. Aşhanelerden yararlanacak olanlara renkli vesikalar veren cemiyet farklı dinlere mensup toplam 40.000 kişinin aşhanelerden yararlanmasını sağlamıştır. İstanbul'daki aşhaneleri ziyaret eden yabancı gazeteciler aşhanelerden övgüyle bahsetmişlerdir.³⁷²

Yangın dolayısıyla kurulan seyyar aşhanelerinde 1916 yılında 16.000, 1918 yılında ise yaklaşık 25.000-30.000 afetzedeye yemek verilmiştir. 1918 yılının Aralık ayının sonunda toplam 19.144.000 kap yemek dağıtılmıştır.³⁷³

Cemiyet İstanbul dışında İzmir'de de bir aşhane açmıştır. Cemiyetin İzmir'deki heyetinin Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ile açtıkları bu aşhanede cüzi bir meblağ karşılığında yemek dağıtılmıştır. İzmir'deki bu aşhanede yaklaşık 20.000-25.000 kişiye yemek verilmiştir.³⁷⁴ Cemiyetin aşhaneleri İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerle sınırlı kalmamıştı. Cemiyet büyük çoğunluğu göçmen olan 2000 kişiye yemek veren bir aşhaneyi Diyarbakır'da açmıştır. Mardin'de ise günlük 500 kişiye yemek veren aşhaneyi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti açmıştır.³⁷⁵ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti açtığı aşhanelerde açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalan yoksul kesimlerin asgari düzeyde gıda ihtiyacını sağlamaya çalıştı. Bağışlarla topladığı paraları yoksullara ve afetzedelere harcayarak devlet için yoksulluğun ve afetlerin maliyetlerini toplumsallaştırma işlevi gördü.³⁷⁶

Savaş Esirleri

Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla savaş esirleri sorunu da gündeme gelmişti. Osmanlı Devleti'nde savaşın başında esirlerle ilgilenecek bir kurum henüz oluşturulmamıştı. Savaş esirleri ile ilgili konularda Almanya ve Fransa'da Harbiye Nezareti Avusturya ve Rusya'da ise kendi ülkelerinin Kızılhaç Cemiyetleri ilgilenmekteydi.³⁷⁷

³⁷² Ünver, S. (1964). Hilâl-i Ahmer Aşhaneleri. *Kızılay Dergisi*, 1 (13), ss.20-23; OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s. 39-42; THAM, no:22, 15 Haziran 1923, s. 276.

³⁷³ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s.40

³⁷⁴ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s. 64-65

³⁷⁵ BOA.DH.İ.UM., 30/48, 8 Nisan 1333 (8 Nisan 1917) ; Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin açmış olduğu aşhanelerin ayrıntılı bir listesi için bk. Ek-2

³⁷⁶ Metinsoy, a.g.m., 2004, s. 86

³⁷⁷ Çapa, a.g.e., 2010, s. 110

Savaşın başlarında OHAC Harbiye Nezaretine başvurarak savaş esirleri konusunda görev üstlenemeyeceğini belirtmişse de bu isteği kabul edilmedi.³⁷⁸ Savaş esirlerine dair bir komisyonun kurulması Çanakkale Savaşının başlarında gündeme geldi. Bu dönemde Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden Osmanlı'nın elinde bulunan İngiliz, Fransız ve diğer devletlerin esir sayısını belirten listeyi istemesiyle gündeme geldi. Bundan dolayı Genel Merkez üyelerinden Ali Bey ile Haydar Bey'den oluşan "Üserâ Komisyonu" (Harp Esirleri Komisyonu) oluşturuldu. Komisyon oluşturulurken çok kısa bir süre sonra esir İngiliz ve Fransız askerlerinin listeleri Nisan 1915'te ülkelerinin Kızılhaç Cemiyetlerine gönderildi. Buna karşılık İtilaf Devletleri'nin elindeki Osmanlı esirlerine dair bilgiler de gelmeye başladı.³⁷⁹

Kasım 1915'te Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi, savaş esirlerine mektup, kitap gönderme ve para yardımı faaliyetlerini gerçekleştirmesi konusunda Harbiye Nezareti tarafından görevlendirildi. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti üyeleri Avusturya Kızılhaç'ını ziyaret ederek burada savaş esirleri ile ilgilenmek üzere oluşturulan komisyonların teşkilat ve yapılanması hakkında bilgi edindi ve Avusturya Kızılhaç'ının uygulamalarını kabul edip Osmanlı'da bu uygulamaları hayata geçirdi.³⁸⁰

Osmanlı Savaş Esirlerine Yapılan Yardımlar

Osmanlı savaş esirlerinin büyük çoğunluğu İngiltere ve Rusya'nın elinde bulunmaktaydı. Rusya'dakilerin çoğu Sarıkamış Harekâtından sonra ele geçirilmişti. Rusya'da esir olan Osmanlı askerlerin bir kesimi de Galiçya Cephesindeydi.³⁸¹

³⁷⁸ "...Bidayet-i Muharebeden beri üseraya ait hususata Hilâl-i Ahmer'in karıştırılmaması fikir ve nazariyesi takip edilegelmekte olduğu gibi, hususat-ı mezkûre hakkında arzu edilmeyen bazı ahvale sebebiyet vermesi mümkün ve muhtemel bulunan cemiyet-i mezkûrenin bu meseleye müdâhale etdirilmemesi ciheti maslahata daha muvafık görülmüş olmakla..." alıntıl原因 Çapa, a.g.e., 2010, s. 110. Harbiye Nezaretinin sunduğu bu gerekçe OHAC'ın kuruluşundan bu yana temel bir kaygıyı göstermesi bakımından önemlidir. OHAC özellikle ilk kuruluş yıllarında sivillerin askerlerin işlerine karışması olarak algılanmış ve teşkilatın dağıtılmasına neden olmuştu.

³⁷⁹ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s. 23. OHAC bünyesinde bir savaş esirleri Komisyonunu hızlandıran bir diğer neden ise Osmanlı Devleti tarafından esir tutulan askeri hakkında bilgi alamayan İngiltere, Osmanlı Devleti'ne esir aldığı Osmanlı askerleri hakkında bilgi vermeme kararı almasıydı. Tetik, A. ve Karapirler, E. (Editörler). (2015). *Merhamet Güneşi Kızılây, Le soleil de la Compassion Hilâl-i Ahmer 1912-1920*. Ankara: Türk Kızılây Yayınları, s.30

³⁸⁰ Çapa, a.g.e., 2010, s.110

³⁸¹ 1916 yılında yaklaşık olarak 33.000 kişiden oluşan On Beşinci Kolordu Avusturya-Macaristan ordusuna destek için Galiçya'ya gönderilmişti. Yanıkdağ, Y. (2014). *Millete Deva Olmak (Osmanlı Savaş Esirleri, Tıp ve Milliyetçilik, 1914-1939)*. (Çev. Nurettin Elhüseyni). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 23

İngiltere tarafından esir alınanlar ise Gelibolu, Suriye, Filistin, Gazze, Yemen ve Mekke-Medine Cephelerinde ele geçirilmişti. Irakta esir alınan Osmanlı askerleri genellikle Hindistan'a ya da Burma'ya gönderildi ancak burada esir alınanların önemli bir kısmı da hapsedildi. İngiliz savaşın sonuna doğru esirleri bir araya toplama yönünde girişimlerde bulunarak diğer bölgelerdeki esirleri Mısır'a gönderdi.³⁸²

Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri elinde bulunan savaş esirlerinin sayısı şu şekildedir: İngiltere'de 150.041, Rusya'da 65.000, Fransa'da 2000, Romanya'da 605, İtalya'da 100 olmak üzere toplam 217.746 esir asker bulunmaktadır.³⁸³

OHAC ilk olarak 1916 yılında Fransa'da bulunan Osmanlı savaş esirlerine kışlık giyecek gönderdi. İngilizlerin elinde bulunan Mısır, Çin ve Hindistan'da tutulan esirlere başında subay ve imam esirlerin bulunduğu okullar açtı ve buralara kitap gönderildi.³⁸⁴

İngilizlerin Osmanlı esirlerine iyi davranmadığı haberlerinin gelmesi üzerine Harbiye Nezareti Hilâl-i Ahmet Cemiyeti'nden bu konuda yardım istedi. Bunun üzerine Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti ile bir dizi görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmeler neticesinde 28 Aralık 1917 tarihinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında savaş esirlerinin içinde bulundukları koşulları iyileştirmek ve mübadelelerini sağlamak için anlaşma imzalandı; Kasım 1918'de esir değişimi başladı.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1918 yılının ortalarında Mısır'da tutulan savaş esirlerine Harbiye Nezareti'nin Danimarka'da bulunan hesabından 100.000 Danimarka Kronunu (14.500 Osmanlı Lirası) Osmanlı esirlerine dağıtılması için Mısır'daki İsveç Büyükelçiliği'ne gönderdi. Bu miktar yetersiz gelince 120.000 İsviçre Frangı (13.000 Osmanlı Lirası) daha gönderildi. Osmanlı esirlerinin yoğun olarak bulunduğu dört kampa 1.000 İngiliz Sterlini gönderildi. Ayrıca Mısır ve Fransa'da bulunan esirlere giyecek ve yiyecekten oluşan 1.500 ihtiyaç paketi gönderildi.³⁸⁵

Rusya tarafından ele geçirilen Osmanlı askerlerinin büyük bir bölümü Sibiry'a tutulmaktaydı. Savaşın sonunda Rusya'daki Osmanlı Hilâl-i Ahmer temsilcisi olan Yusuf

³⁸² Yanıkdağ, a.g.e., 2014, s. 21

³⁸³ Yanıkdağ, a.g.e., 2014, s. 27

³⁸⁴ Tetik ve Karapirinler, a.g.e., 2015, s. 33; Çapa, a.g.e., 2010, s. 111. Hint Çin'inde bulunan esir kampında açılan okulda 400 asker öğrenci bulunmaktaydı.

³⁸⁵ Çapa, a.g.e., 2010, s. 112; Tetik ve Karapirinler, a.g.e., 2015, s. 35

Akçura'nın tahminine göre Rusya'da 60.000 ila 70.000 arasında Osmanlı savaş esiri bulunmaktaydı.³⁸⁶

Osmanlı Devleti Rusya'da bulunan esirlere yardımları Büyükelçilikler ve tarafsız devletlerin yardım Cemiyetleri vasıtasıyla gerçekleştiriliyordu. İspanya Büyükelçiliği Osmanlı esirlerinden sorumluydu. Ancak Yusuf Akçura'ya göre İspanya'nın Rusya'da Osmanlı esirlerine yardım edebilecek kadar kapasitesi yoktu. Daha sonra Almanya'nın aracılığıyla Alman esirlerine yardım eden Danimarka ve İsveç ile bu konuda anlaşma yapıldı.³⁸⁷

1917 yılına kadar Rusya'ya Osmanlı temsilcisi gönderilemedi. 1917 Eylül'ünde Yusuf Akçura Hilâl-i Ahmer Cemiyeti temsilcisi olarak Danimarka Kızılhaç'ı nezdinde görevlendirildi. İsveç ve Danimarka Kızılhaçlarıyla irtibat kurarak Rusya'da bulunan esirlere para, hediye ve kitap göndermek, İskandinavya yoluyla iade edilen hasta ve yaralı esirleri karşılamak görevleri arasındaydı.

Bolşevik devriminde sonra Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine Rusya'da bulunan esirler serbest kaldı. Ancak çoğu esir maddi yetersizliklerinde dolayı dönemiyorlardı. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Doğu Avrupa ve Kuzey Doğu Anadolu Bölgeleri'nden yurda dönen askerlere yardım etti. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Osmanlı savaş esirlerine savaşın başından Mart 1919 yılına kadar hem ailelerin hem de bizzat Cemiyetin yardımları olarak toplam 21.500 havale ile 9.864 lira gönderildi.³⁸⁸

Bu yardımlara toptan yapılan yardımlar da eklenince toplamda 1918 Aralık ayına kadar 8. 828. 843. 125 liraya ulaşmıştır.³⁸⁹

³⁸⁶ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Rusya Üserâ Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu. 1335 (1919). İstanbul: Matbaa-yı Orhaniye Dersaadet, s. 3

³⁸⁷ Yusuf Akçura Bey'in Raporu, a.g.e., 1919, s.15-16

³⁸⁸ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s. 32

³⁸⁹ Çapa, a.g.e., 2010, s. 118; Rusya'da bulunan Avrupalı savaş esirleri Kızılhaç ya da diğer yardım kuruluşlarından malzeme alırken, Osmanlı esirleri uluslararası kuruluşlardan ve kendi ülkesinden çok az yardım görmüşlerdi. Yücel Yanıkdağ'a göre esir ailelerin maddi koşulları esirlerden daha kötü olduğundan dolayı ailelerinde yardım beklemiyorlardı. Nitekim esirlerin birçoğu ailelerinden cevap alamayınca mektup bile yazamıyorlardı. Öte yandan mektup yazmamalarının bir diğer sebebi de Rus hükümetinin esirlere mektuplarını Fransızca yazmaları noktasında baskı yapmasından kaynaklanmaktaydı. Yanıkdağ, a.g.e., 2014, s. 47

Osmanlı Devleti'ndeki Yabancı Esirler

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan savaş esirlerine de yardım etmiştir. OHAC mensubları 1917 yılının sonunda İngiliz, Fransız ve Rus esirlerinin bulunduğu karargâhları ziyaret için gelen Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti tarafından gönderilen heyet ile Rus ve Romanyalı esirleri ziyaret için gelen Danimarka Kızılhaç heyetlerinin uyarılarını dikkate alarak gerekli tedbirleri almışlardır. Osmanlı'da bulunan savaş esirlerine ilaç ve tıbbi malzemenin yanı sıra nakdi yardımda da bulunmuştur.³⁹⁰

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Osmanlı Devleti'nde bulunan esirlere gönderilen mektup, kitap, para ve yiyecek ve giyecek malzemelerini ulaştırmak için faaliyet göstermekteydi. Osmanlı'da da diğer ülkelerde olduğu gibi katı bir sansür uygulanmaktaydı. Örneğin OHAC esirlere gelen mektupları sahiplerine çabuk iletilmesi için sansür edilmemesi teklif etmiş ancak bu teklifi Osmanlı Posta-Telefon ve Telgraf Nezareti tarafından gönderilen yazıda gelen paketlerin sansür heyeti tarafından kontrol edilmeden esirlere sevk olunmayacağı bildirilmiştir.³⁹¹

Hatta Harbiye Nezareti Hilâl-i Ahmer Cemiyetine gönderdiği bir yazıda Cemiyetin hastahanesinde tedavi edilen esirlerle görüşmek isteyenlerin Başkumandanlıktan izin almaları gerektiğini bildirmiştir.³⁹² Aslında birer sivil toplum kuruluşları olarak görülen Kızılhaç ve Kızılay kuruluşları esirler konusunda bağlı oldukları ülkelerin siyasetleri doğrultusunda hareket etmişlerdir. Esirlerin bireysel hak ve yaşam koşullarına dair bağımsız karar alamamışlardır.

4.3.3. Osmanlı hilâl-i ahmer cemiyeti'nin bütçesi ve gelir kaynakları

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Nizamnamesi'ne göre cemiyetin temel gelir kaynaklarını, cemiyet mensublarının ödediği aidat, cemiyete yapılan bağışlar ve son olarak cemiyetin düzenlediği sergi, konferans ve müsamere gibi etkinliklerden elde edilen gelirler oluşturmaktadır. Cemiyetin Birinci Dünya Savaşı'na ait raporunda cemiyetin önemli gelir

³⁹⁰ 1334 senesinde Münkait Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim edilen "Merkez-i Umumî Mazbatası". (1334/1918). İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi.

³⁹¹ K.A. 693/6 21 Mart 1332 (1916)

³⁹² K.A. 23/269 7 Ağustos 1331 (1915)

kaynağı olan üye aidatlarının düzenli ödenmediği belirtilmiştir. Bunun sebepleri ise savaşın ekonomi üzerindeki olumsuz etkisi ile memur maaşlarının savaş zamanı enflasyon oranı karşısında erimesiydi.³⁹³ Bir diğer sebep ise cemiyete mensub memur ve askerlerin savaş dolayısıyla sık sık yer değiştirmeleri bundan dolayı aidatın tahsil edilmesinde güçlük çekilmesiydi. Cemiyetin üye aidatının yıllara göre değişimi şu şekildedir: 1914 (1.155 lira 15 kuruş), 1915 (1.201 lira 47 kuruş), 1916 (754 lira 85 kuruş), 1917 (910 lira 40 kuruş) ve 1918 (699 lira 70 kuruş).³⁹⁴

Cemiyetin bir diğer gelir kaynağı bağışlardı. Bağışlar cemiyetin en önemli gelir kaynağıydı. Birinci Dünya Savaşı döneminde cemiyete yapılan toplam bağış tutarının 404.730 lirası yurtiçi yardımları, 236.670 lirası Almanya'dan yapılan bağışlar, 157.500 lirası Avusturya-Macaristan ve 48.569 lirası da diğer ülkelerden yapılan bağışlardan oluşmaktaydı. Cemiyete yapılan bağışların yıllara göre dağılımına bakıldığında 1915 yılında bağışların Çanakkale Savaşı sırasında arttığı görülmektedir. Bağışların yıllara göre dağılımı şu şekildedir: 1914 (76.839 lira 74 kuruş), 1915 (149.698 lira 72 kuruş), 1916 (156.932 lira 53 kuruş), 1917 (146.890 lira 3 kuruş) ve 1918 (134.506 lira 34 kuruş).

Bağışların yıllara göre dağılımına bakıldığında savaşın ilk yılı olan 1914 yılı hariç diğer yıllardaki bağışların hemen hemen birbirlerine yakın miktarlarda olduğu görülmektedir. OHAC'a yapılan bağışların hepsi nakdi olarak yapılmıyordu. Cemiyete eşya yardımı da yapılmıyordu. Cemiyet kendisine yapılan eşya yardımlarından kullanmadığı eşyaları satarak bütçesine yeni bir gelir kaynağı yaratmıştır. Cemiyetin satış hasılatından elde ettiği gelir 1915 yılında 243 lira iken 1918 yılında satışlardan elde ettiği gelir 371.313 liraya yükselmiştir.³⁹⁵

OHAC savaş yıllarının en aktif cemiyetiydi. Cemiyetin gelirlerindeki en büyük pay savaş yıllarında Cem'i İlanet Varidatı (yardım toplama geliri) olarak adlandırılan gelir kalemine aitti. Bunda şüphesiz bir önceki bölümde de değinilen Cem'i İlanet Nizamnamesiyle Devletin kamusal alanda her türlü sosyal faaliyet ve yardım kampanyası üzerinde mutlak kontrol

³⁹³ Birinci Dünya Savaşı sırasında artan enflasyon ve savaş giderlerine karşı devlet öncelikle kamu harcamalarını azaltmaya yönelmiştir. Bu amaçla kamu çalışanlarından özveride bulunmaları beklenmişti ve bundan dolayı memur maaşlarından yüzde elli kesinti yapılmıştır. Öte yandan artan enflasyon ve maaşlara yapılan zamların yetersizliği memurun alım gücünü zayıflatmış ve geçim sıkıntısına düşmesine neden olmuştur. Toprak, a.g.e.,2012, s. 514-15

³⁹⁴ OHAC (1330-1334), a.g.e., bütçeler kısmı, 1919.

³⁹⁵ OHAC(1330-1334),a.g.e.,bütçeler kısmı, 1919

yetkisini sağlamış olmasının büyük bir payı vardı. Bu talimatname ile sosyal yardım faaliyetlerini sıkı bir denetim altına alan devlet kendisiyle işbirliği içinde olan cemiyetlere kamusal alanda faaliyet göstermelerine izin vermiştir.

Nizamname kamusal alanda kamu yararına hizmet eden cemiyetler olarak nitelediği “Osmanlı Donanma-yı Milliye İane Cemiyeti”, “Müdafaa-i Milliye Cemiyeti” ve “Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti” bünyesinde yardım faaliyetlerinin yürütülmesi ve kamusal alanın bu cemiyetler lehine genişlemesini sağlamıştır. Nizamname’nin ikinci maddesinde bağışların kimler tarafından ve hangi günlerde toplanacağı şu şekilde ifade edilmiştir:

“...Umuma mahsus mahallerde ve vesait nakliye derununda dolaştırarak iane cem’i yalnız Müdâfaa-yı Milliye ve Donanma ve Hilâl-i Ahmer gibi menafi-i umumiyyeye hadim ve mevcudiyet ve nizamnameleri ba-irade-i seniyye musaddak cemiyetler menfaatine mahsus olmak üzere Ramazan ve Kurban Bayramları’nın ilk günleri ile Velâdet-i Peygamberi ve Cûlus-ı Hümayuna ve On Temmuz tarihine müsadif günlerde caizdir. Eyyam-ı mezkurede bahs olunan cemiyetlerden hangisinin menfaatine iane toplanacağını hükümet-i mahalliyyenin en büyük mülkiye memuru eyyam-ı mezkurenin hululünden mukaddem tayin tebliğ eder.”³⁹⁶

Kamusal alanda bağış toplama izni Donanma, Hilâl-i Ahmer ile Müdâfaa-yı Milliye Cemiyetlerine verilmişti. Dini günlerin yanı sıra 10 Temmuz gibi tarihi bir gün de bağış toplama günü olarak belirlenmişti. Bağış toplamanın bu üç cemiyetin tekeline verilmesi bu cemiyetlerin kendi faaliyet alanını genişletmesine ve diğer cemiyetlerin marjinalleşmesine neden olmuştur. Örneğin, bu dönemde Üsküdar’da bulunan Musevi Cemiyeti yetim ve yoksul Museviler için umuma açık olan yerlerde rozet satışı yapma talebinde bulunmuş olsa da bu talebi kabul edilmemiştir.³⁹⁷ Özellikle Birinci Dünya Savaşı’nda hükümet tarafından da dile getirilen “...memleketin muhtelif yerlerinde teşekkül eden gönüllü yardım kuruluşlarının Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’ne bağlanması yönünde”³⁹⁸ talimatları yapılacak olan bağışların Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde toplanmasını sağlamaya yönelikti.

³⁹⁶ 23 Teşrin-i sani 1331 tarihli Cem’i İanat Nizamnamesi, s.1;Savaşta sonra da kamusal alanda bağış toplama işi yine Donanma Cemiyeti, Müdâfaa-i Milliye ve Hilâl-i Ahmer Cemiyetlerine bırakılmıştı. Ve bu durum sonraki yıllarda da devam etmiştir BOA.DH.HMŞ.,42/525 ek.2, 28 Zilhicce 1337 (24 Eylül 1919)

³⁹⁷ BOA. DH. İ.UM. 114/625 12 Zilhicce 1337 (8 Eylül 1919)

³⁹⁸ BOA. DH. İ.UM., 8903/119, 23 Şevval 1333, (3 Eylül 1915); BOA.DH.EUM.LVZ., 30/44, 25 Şevval 1333 (5 Eylül 1915); BOA.DH.MB.HPS., 155/45, 5 Zilkade 1333, (14 Eylül 1915)

Yine aynı şekilde yaralı askerlere yardım için teşkil edilen Cemiyet ve hastahanelerin de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile teşrik-i mesai yapmaları gerektiği belirtilmişti.³⁹⁹

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti şehit çocukları, muhacirler, afetzedeler ve hasta ve yaralı askerler için olmak üzere daha çok savaş ve savaş mağdurlarını merkeze alan bağış kampanyaları yürütmüştür. Diğer yandan Cem'i İanet Nizamnamesi'nin beşinci maddesinde memurların yardım kuruluşları namına bağış toplamaları gerektiği "...Bilimum memurunin kendilerine müracaat eden ashâb-ı mesâlihâdan işbu nizamnamenin tecviz ettiği ahvalde dahi her ne suret ve maksatla olur ise olsun iane taleb ve ahz etmeleri memnudur."⁴⁰⁰ olarak ifade edilmesine rağmen yarı-resmi gönüllü kuruluşların örgütlenmesinde ve bu kuruluşlar namına bağış toplanmasında devlet memurları aktif rol oynadıkları görülmektedir.

Diğer yandan, OHAC Başkanı Besim Ömer Paşa Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda savaş seferberliğinin başından beri OHAC'ın teşkilinde ve bağışların toplanmasında aktif olan memurların Cem'i İanet Nizamnamesi gereği yarı-resmi kuruluşlarda görev yapmasının yasaklanması nedeniyle şube teşkilinin ve bağış toplanmasının sekteye uğradığını belirtmektedir. Bu belgede de gösterildiği gibi OHAC'ın şube teşkilinde ve bağışlarının toplanmasında devlet memurlarının Cem-i İanet Nizamnamesi'nin yayınlanmasına kadar daha aktif rol oynadıkları söylenebilir.⁴⁰¹

Nizamnamede memurların gönüllü kuruluşlar namına yardım toplaması yasaklanmasına rağmen uygulamada bu durum çok da geçerli olmamıştı. Diğer yandan memurların halktan yardım toplamaları sırasında bazen gönüllülük ile zorlama arasındaki ayrım da buharlaşabiliyordu. Dâhiliye Nezaretince uyarıların yapılmasına neden olan bu gibi "cebiri ve şiddet" yoluyla bağış toplama olarak tanımlanan uygulamalar da gerçekleşmişti.⁴⁰² Hatta

³⁹⁹ BOA.DH.UMVM., 123/136, 23 Ağustos 1331 (5 Eylül 1915); BOA.EUM.KLU., 15/74A ek 1-3 23 Ağustos 1331 (5 Eylül 1915)

⁴⁰⁰ 23 Teşrin-i sani 1331 tarihli Cem'i İanet Nizamnamesi, s.1

⁴⁰¹ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İkinci Başkanı Doktor Besim Ömer Paşa Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda Cem-i İanet Nizamnamesi gereği devlet memurlarının yardım cemiyetlerinde faaliyet göstermelerini yasaklanmasından şikayet ederek memurların Hilâl-i Ahmer Cemiyeti faaliyetlerinden çekilmesiyle özellikle taşrada şube teşkil edilmesinde ve yardımların toplanmasında sıkıntı çektiklerini belirtmiştir. DH.İ.UM.EK., 16/18 26 Mayıs 1332 (8 Haziran 1916)

⁴⁰² Savaşın önce de yapılan bu uyarılar BOA.DH.MB.HPS.M.,9/51, 4 Kanun-i Evvel 1329 (17 Aralık) savaş sırasında da iane toplarken cebiri ve şiddet kullanılmaması yönündeki talimatlar Dahiliye Nezareti tarafından gönderilmiştir. BOA.DH.ŞFR.,39/74,10 Cemaziyelevvel 1332 (6 Nisan 1914); Umuma açık yerlerde Donanma, Hilâl-i Ahmer ve Müdafaa-i Milliye gibi cemiyetler için halktan cebren iane tahsil edenlere dair kanuni takibat yapılacağına dair Talat Paşa Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya telgraf göndermiştir. BOA.DH.ŞFR.,67/253.,28 Ağustos 1332 (10 Eylül 1916) ve sonrasında Şam'da tesis edilecek olan Vatan Hastahaneleri için gereken meblağın toplanabilmesi için Donanma, Hilâl-i Ahmer ve Müdafaa-i Milliye gibi

İsparta Valisi Celal Bey Aşar Vergisi'nin dörtte biri oranında kamuya yararlı cemiyetler namına iane toplaması ahali tarafından şikâyetlere sebep olmuştur.⁴⁰³

Yardım kurumlarına yapılacak yardımların zor kullanılarak değil milli ve manevi duyguları canlandırarak yapılması istenmiştir.⁴⁰⁴ Cemiyetin kurucularından Dr. Besim Ömer Paşa cemiyete yapılacak yardımları “Eser-i hiss ve şefkât olan bu meblâğ âdetâ bir kan vergisidir”⁴⁰⁵ diye nitelemektedir. Bu örneklerde de görüldüğü gibi devletin savaş maliyetini karşılamak üzere geniş halk tabakalarından toplanacak yardımlarda zor kullanımı yerine yarı-resmi kuruluşlar üzerinden “rıza” üretmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu durum özellikle Nadir Özbek'in işaret ettiği “Osmanlı kamusal alanının ve sosyal refah alanındaki faaliyetlerin ‘nasyonalizasyon’ ve ‘militarizasyonu’nun”⁴⁰⁶ savaş süresince cephe gerisinde nasıl deneyimlendiğine bir örnek olarak ele alınabilir.

Cemiyetin diğer gelir kalemi ise sergi, müsamere, konferans, çiçek günü ve defter satışlarından elde ettiği gelir oluşturmaktaydı. Ramazan ayının ilk günü, Hilâl-i Ahmer çiçek günü olarak kabul edilmişti. Her yıl yapılan çiçek satışlarından önemli gelir elde edilmekteydi. Bu gelirin yıllara göre miktarı, 1914'te 1.515 lira, 1915'te 2.321 lira, 1916'da 1528 lira, 1917'de 3293 lira ve son olarak 1918 yılında 2190 liraydı.⁴⁰⁷ Çiçek günü Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etmiş ve 1923 yılının ramazan bayramında satışlardan 893.293 lira gelir elde edilmiştir.⁴⁰⁸

Cemiyet balo, müsamere ve sergi gibi etkinlikleri özellikle İstanbul'da gerçekleştiriyordu. Her yıl İstanbul'da Tokatlıyan Otelinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti müsamereleeri gerçekleştiriliyordu. Öyle ki bu müsamereleer İstanbul'un ileri gelenlerinin ilgi gösterdiği bir eğlence haline gelmişti. Bu müsamerede 1917 yılında en yüksek hasılatla ulaşarak 5.732 lira gelir elde edilmişti.⁴⁰⁹

cemiyetler namına devlet memurlarının polis ve jandarma vasıtasıyla halktan cebren iane topladığı anlaşılmıştır. BOA.DH.İ.UM.EK., 20/9, 15 Zilkade 1334 (13 Eylül 1916)

⁴⁰³ BOA.DH.İ.UM., 91/5, 8 Zilkade 1334 (6 Eylül 1916)

⁴⁰⁴ BOA.DH.EUM.MEM., 131/15, 23 Muharrem 1332 (22 Aralık 1913).

⁴⁰⁵ Hacıfettahoğlu, a.g.e., 2010, s. 233

⁴⁰⁶ Özbek, a.g.e., 2002, s. 334

⁴⁰⁷ Çapa, a.g.e., 2010, s.63

⁴⁰⁸ THAM no:22 15 Haziran 1923 s.285-86

⁴⁰⁹ Çapa, a.g.e., 2010, s.63

Balolar ve müzikli etkinlikler cemiyet tarafından bağış toplamak için başvurulmuş etkinlikler arasında yer almaktaydı. Besim Ömer Paşa tarafından yazılan bir yazıda Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'nın himayelerinde geliri Hilâl-i Ahmer Hastahanesi ve Hastabakıcı Mektebi'nin teşkil edilmesi için kullanılmak üzere balo düzenlenmiştir.⁴¹⁰ Sadrazam Said Halim Paşa'nın himayesinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yararına Pera Palas Otelinde üst düzey devlet görevlilerinin katıldığı bir balo düzenlenmiş ve bu etkinlikte toplam 1076,86 lira bağış toplanmıştır.⁴¹¹

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin gerçekleştirdiği balo, müsamere gibi faaliyetlerin daha çok üst düzey devlet yetkililerinin katılımıyla gerçekleştiği görülmektedir. Ve hatta cemiyetin muhacirlere yardım için tertip ettiği bir gecede sarayın orkestrası tarafından konser verilmişti.⁴¹² Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bu tür etkinliklerle kamuoyunu kendisine bağış yapması konusunda canlı tutmaktaydı. Ayrıca Besim Ömer Paşa'nın Hastahane ve Hastabakıcılık Mektebi kurmak için balo düzenlemesi cemiyetin kuruluş amacı olan savaş zamanı yaralı ve hasta askerlere yardım amacının ötesine geçildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetleri basında önemli yer tutmaktaydı. Cemiyetin yapacağı faaliyetlerin nerede gerçekleşeceği gazetelerde yer almaktaydı. Örneğin Kadıköy Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Şubesi'nin düzenlediği bir konserin duyurusu "Mecrûn Gazilerimizin Şefkatli Validesi Hilâl-i Ahmer Menfaatine" başlığıyla gazetede yer almıştır.⁴¹³ Gazetenin özellikle duyuru için kullandığı başlık tıpkı Dâhiliye Nezareti'nin bağış toplanması için milli ve manevi duygulara hitap edilmesi yollu talimatıyla paralellik göstermektedir. Dönemin önde gelen gazetecileri de yazdıkları yazılarla cemiyete yardım edilmesi gerektiğini vurgulamaktaydılar. Örneğin Yunus Nadi Hilâl-i Ahmer başlıklı bir yazısında cemiyete yardım etmenin bir vatan borcu olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁴ Cemiyete yardım edilmesi gerekliliği hem gazetelerde hem de cemiyetin beyannamelerinde bir vatan borcu ya da cemiyetin milletin malı olduğu vurgusunun yoğun olduğu propagandasıyla dile getirilmekteydi. Örneğin, cemiyet beyannamesinde cemiyetin kimsenin malı olmadığı

⁴¹⁰ K.A. 728/62 (12 Şubat 1914)

⁴¹¹ K.A. 728/35 (9 Nisan 1914)

⁴¹² Vakıf 5 Kanun-i Evvel 1337 (5 Aralık 1921)

⁴¹³ Sabah 19 Mayıs 1331 (1 Haziran 1915)

⁴¹⁴ Tasvir-i Efkâr 26 Mayıs 1334 (26 Mayıs 1918)

“senin, benim, bizim malımız olduğu”, bugün cemiyeti idare edenlerin yerini yarın başkalarının alacağı vurgusu yapılmaktaydı.

Cemiyetin bir diğer gelir kaynağını bankalardaki paralarının faizleri oluşturmaktaydı. Hem Osmanlı hem de İtilaf Devletleri savaş esirlerinin paralarının havale işlerini yürüten cemiyet Avrupa’dan Çin’e kadar birçok ülkede savaş esiri olduğu için buralarda cemiyet adına hesaplar açtı. Bu hesapların faiz gelirleri 1914’te 7210 lira, 1915’te 5.472 lira, 1916’da 3.739, 1917’de 7.335 ve 1918’de 11.088 liraya yükselmiştir.⁴¹⁵

Ayrıca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Avrupa’daki bağlantılarını kullanarak yurtdışı bulunması konusunda sıkıntı çekilen okul defterlerini yurt dışından getirip ucuz bir fiyata satıyordu. Bu defterlerin içine koyduğu resim ve yazılarla Hilâl-i Ahmer’i gençlere tanıttıyordu.⁴¹⁶ Cemiyetin gelir kaynaklarından bir diğeri de ziraatçılıktır. Osmanlı Devleti’nin 11 Eylül 1916 yılında yürürlüğe koyduğu Mükellefiyet-i Zirâ’iye Kanun-ı Muvakkata’nın ikinci maddesine göre:

“...çiftçiliği sanat-ı mu’tâde ittihaz etmemiş ve hidemat-ı askeriye haricinde kalmış olanları, bulundukları mahalde en ziyâde ekilen mahsulâtta zer’iyyâtta bulunmak üzere mükellefiyât-ı zirâiyyeye tâbi tutmaya hükümet me’zûndur. İşbu mükellefiyet Müdafaa-i Milliye, Donanma, Hilâl-i Ahmer gibi menâfi-i umûmiyye müessesâtı ve her nevi’ imtiyazlı ve imtiyazsız cemiyât ve şirketler hakkında dahi cârîdir.”⁴¹⁷

Savaş zamanında tarımsal işgücünün silahlı altına alınması sonucu çıkarılan bu kanuna göre Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin de zirai faaliyetlerde bulunması gerekmektedir. Cemiyet kısa bir süre sonra tarım ve hayvancılık yapmak için çiftlikler kurdu. Savaş sırasında halka ucuz un ve et tedarik ederken diğer taraftan İstanbul’da yoksullar için açtığı aşhanelerde kendi çiftliklerinde yetiştirdiği ürünleri kullandı. Cemiyet İstanbul’da Beykoz (Ekim 1915), Tuzla (Aralık 1915) Anadolu’da ise Adapazarı, Eskişehir, Konya Sarayönü’nde ziraate başladı.⁴¹⁸

⁴¹⁵ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s.81

⁴¹⁶ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s.75-76

⁴¹⁷ Düstur, “Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanunu”, II.Tertip, IX. Cilt, İstanbul, 1928, s. 1297-98

⁴¹⁸ Cemiyete ait belgelerde Beykoz, Tuzla ve Adapazarı’ndaki çiftliklerden elde edilen gelir şu şekilde belirtilmiştir: “138.320 kilo buğday, 86.348 kilo arpa, 205.708 kilo mısır, 172. 283 kilo patates, 8.825 kilo fasulye ve nohut, 10.000 kilo soğan, 54.000 kilo ot, 497.700 kilo saman, 14.760 kilo domates, 10.118 kilo kabak, 23.845 kilo pırasa ve ıspanak, 1.150 kilo taze fasulye, 4.579 kilo yulaf, 1.200 kilo tütün, 400 adet hasır süpürgesi, 31.100 adet patlıcan, 13.600 adet kavun ve karpuz, 5.900 adet salatalık.” Çapa, a.g.e., 2010, s.64

Cemiyetin işlettiği çiftliklerde askerlerin yanı sıra esirler de Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne ait depolarda müstahdem ve çiftliklerde ziraat işçisi olarak kullanılmaktaydı.⁴¹⁹ Cemiyetin esirleri kendi üretim alanlarında çalıştırması iş gücü yetersizliğinin yaşandığı savaş koşullarında önemli bir yer tutmaktadır. Öte yandan bu durum, demiryolları inşaatında çalıştırılan esirlerle birlikte düşünüldüğünde genel olarak tüm ülkeler için geçerli olan bir esir emeği sömürüsünün söz konusu olduğu belirtilebilir.

Sonuç olarak, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 1914 yılından 1918 yılına kadar gelirlerinde artış olurken giderleri de en fazla 1915 ve 1918 yıllarında olmuştur.⁴²⁰

Çizelge 4.1. OHAC 1914-1918 Yılları Arasındaki Gelir-Gideri

Yıl	Gelir (Osmanlı lirası)	Gider (Osmanlı lirası)
1914	92.354 lira 1 kuruş	68.756 lira 54 kuruş
1915	168.426 lira 9 kuruş	207.833 lira 27 kuruş
1916	227.395 lira 57 kuruş	151.313 lira 38 kuruş
1917	263.785 lira 71 kuruş	170.384 lira 7 kuruş
1918	557.773 lira 86 kuruş	241.151 lira 15 kuruş

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti giderleri arasında askerlere yardım ve afetzedelere yardımın yanısıra önemli bir gider kalemi de madalya amâliyesi masrafiydi. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti cemiyete nakdi yardım edenlere ve hizmette bulunanlara altın, gümüş ve bronzda imal edilmiş madalyaları veriyordu.⁴²¹ Bu madalyalar törenlerle veriliyor, bağışçıların isimleri gazetelerde yayımlanarak yardımlara kamusal bir nitelik kazandırılıyordu. Halk bağış yaparak vatan borcunu ödüyordu.

4.4. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi

1908'deki II. Meşrutiyet, kadın cemiyetlerinin kurulmasında da bir dönüm noktası olmuştur. Ancak özellikle Balkan Savaşıyla birlikte diğer birçok örgütlenme gibi kadın örgütlenmeleri de cephe gerisinde vatanseverlik ekseninde faaliyet göstermeye başlamışlardı.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti Merkeziyesi Doktor Besim Ömer Paşa'nın desteğiyle 20 Mart 1912 tarihinde kuruldu. Akgün ve Uluğtekin'e göre 1908 Jön Türk Devriminden önce de kadınlar "Hilâl-i Ahmer Encümen-i Nisvanı" adı altında çeşitli

⁴¹⁹ K.A. 587/ 285 23 Temmuz 1333; K.A. 587/ 286 24 Temmuz 1333

⁴²⁰ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s.134

⁴²¹ BOA. MV. 227/226, 2 Zilkade 1330 (13 Ekim 1912); BOA. MV. 230/119, 26 Zilhicce 1331 (26 Kasım 1913)

yardım faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Daha sonra Hilâl-i Ahmer Kadınlar Heyeti adını alacak bu oluşum bu yıllarda özellikle Kızılhaç cemiyetleri bünyesinde kadınların da aktif olduğunu kamuoyuna duyurarak, Osmanlı'da böyle bir teşkilatlanmaya gidilmesini istemişlerdir.⁴²²

Hilâl-i Ahmer'in Kadınlar Heyeti'nin fahri başkanlığına Başkadın Efendi, başkanlığına Mahmut Muhtar Paşa'nın eşi Nimet Mahmut Muhtar Hanım seçildi. Ayrıca Mısır Hidivi'nin annesi de cemiyetin fahri kurucu üyelerindendi.⁴²³

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Merkezi ayrıcalıklı elit Osmanlı kadınlarının kamusal faaliyetlere katılmasına da imkân verdi. Bu kadınların faaliyetleri üst düzey devlet memuru eşleri tarafından da desteklendi. Cemiyete üye olmak üst düzey bir prestiji de beraberinde getiriyordu. Örneğin Mahmut Paşa'nın eşi cemiyetin başkanlığına getirildikten kısa bir süre sonra askeri ve sivil üst düzey görevlilerin eşleri de cemiyete üye olmaya başladılar. Bu durum İttihat ve Terakki hükümeti döneminde de devam etmiştir. Enver Paşa'nın annesi ve eşi (Naciye Sultan) ile Talat Paşa'nın eşi (Hayriye Talat) cemiyetin düzenlediği hastabakıcılık diploma törenlerine katılmış ve cemiyetin faaliyetlerini desteklemişlerdir.⁴²⁴

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi'nin üye sayısı özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra ciddi oranda artmıştır. Hanımlar Heyeti'nin 1914 yılına ait resmi bir yayınına göre yirmi üç onursal, yüz kurucu, yedi yüz elli üç aktif ve yaklaşık yedi yüz civarında fahri üyesi bulunmaktaydı. Hatta Hanımlar Heyeti'nin üye sayısı ve faaliyetleri o kadar artmıştı ki kendilerine ait bir bütçe talebi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından uygun bulunarak onaylanmıştı.⁴²⁵

Kısa sürede faaliyet alanını genişleten Kadınlar Heyeti İstanbul dışında da şubeler teşkil etmeye başladı. Yurt içinde Trabzon, Eskişehir, Aydın ve Halep olmak üzere iki şube teşkil edildi.⁴²⁶ Özbek'e göre Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin temel amacı cephe gerisinin yani sivil halkın savaş faaliyetlerine desteğini sürekli kılmak için topyekûn seferberliğini

⁴²² Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s.147-149

⁴²³ OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s.36

⁴²⁴ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi. (1330/1914). İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, s.142

⁴²⁵ Özbek, a.g.e., 2002, s. 318-319

⁴²⁶ Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s.152

sağlamaktı. Bu çerçevede cemiyetin bünyesinde oluşturulan Kadınlar Heyeti'nin çalışmaları da erkekler cepheye savaşırken cephe gerisinin yani sivil halkın savaşa seferber edilmesi çerçevesinde değerlendirilmelidir.⁴²⁷

Cemiyetin Hanımlar Heyeti askerlere çamaşır ve sağlık malzemesi tedarik etme, yoksul ve muhacirlere yardım etme, hastabakıcı yetiştirme, şehit çocuklarına yardım etme gibi birçok alanda faaliyet göstermişlerdir. Hanımlar Heyeti Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birçok kolektif faaliyetlerde bulunmuşlardı. Bu faaliyetlerden ilki kadınların ordu için çamaşır dikme kampanyasına katılmaya çağrılmasıdır. Hediye-i Şitaiyye olarak adlandırılan cemiyetin başlattığı bu kampanya osmanlı kadınları tarafından büyük destek gördü.⁴²⁸

Cemiyetin bu kampanyasına basından da destek gelmiştir. İkdâm gazetesindeki yazıda kadınların cemiyetin başlattığı bu kampanyaya destek olması istenmiştir:

“Dikilen çamaşırları görmek ve arzu ettikleri kadar alarak bu numuneye göre hanelerinde biçip dikmek ve diktirmek vatan hizmetinde bulunacak hanımefendilerin cumadan sonra her gün zevâli saat ondan öğleye ve öğleden sonra birden beşe kadar Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'ne müracaat etmeleri rica edilerek”⁴²⁹

Savaş sırasında Hanımlar Heyeti'nin bir diğer faaliyeti ise hastabakıcılık kursları açmak ve gönüllü hastabakıcı sağlamaktı. Birinci Dünya Savaşı başında toplamda üç yüz elli üç hastabakıcı eğitimlerini tamamlamıştı. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti gönüllü hastabakıcılarından iki yüz seksen dördü askeri ve sivil hastahanelerde çalıştılar.⁴³⁰

Ayrıca Osmanlı Devleti'nde elit kadınlar da gönüllü hemşirelik yapıyorlardı. Örneğin Van Valisi Tahsin Bey'in eşi Mediha Hanım Van'da Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kurulmasında etkili olmuş ve bu hastahane bizzat kendisi hemşirelik yapmıştır.⁴³¹

Hanımlar Merkezi bünyesinde açtığı Dar-ü Sınai'de (Sanat Evi) yaptığı Türk motifli el işlerini 1917'de gerçekleştirilen Uluslararası Sergi'de sergileyerek ürettiği ürünlerin yurt

⁴²⁷ Özbek, a.g.e., 2002, s. 20

⁴²⁸ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi Tarafından Tertib Edilen Takvim. 2. Sene 1332 Mali Senesi. (1332/1916). İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, s. 143-144

⁴²⁹ İkdâm, 18 Şubat 1330 (3 Mart 1915)

⁴³⁰ OHAC Hanımlar Takvimi 2, 1332, s. 125

⁴³¹ Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., 2002, s.170

dışına pazarlanmasını sağladı.⁴³² Bu dönemde Hanımlar Heyeti'nin ilgilendiği bir diğer konu ise yurt dışındaki Osmanlı öğrencileriydi. Bu dönemde Avrupa'da eğitim gören çocuklarından savaş dolayısıyla haber alamayan ailelerle bulunmaktaydı. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden Münire İsmail Hanım ve Safiye Hüseyin Hanım öğrencilerle görüşmek için yurt dışına gönderildi. Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti aracılığıyla öğrencilere 50.000 İsviçre Frankı yardımda bulunuldu.⁴³³

Cemiyetin hanımlar kolu savaş döneminde cephe gerisinde özellikle Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ile işbirliği içerisinde olmuştur. Cephedeki askerlere ve cephe gerisinde asker ailelerine yardım örgütleyen Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne en büyük katkı Darussına aracılığıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi yapmıştır. Darussına'da üretilen giyecekler Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından hem cepheye hem de asker ailelerine ulaştırılmaktaydı. Ayrıca cemiyet bu dönemde askerlere ve ailelerine yardım eden bir diğer cemiyet olan Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti'ne de destek veriyordu. Özellikle yurt dışından askerlere ve ailelerine gelen yardımlar hanımlar merkezi tarafından Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti'ne ulaştırılıyordu. Örneğin Avusturya ve Macaristan İmparatoru ve Kraliçesi İstanbul ziyaretlerinde askerler için Hilâl-i Ahmer'e 1000 lira bağışta bulunmuşlardır.⁴³⁴

⁴³² OHAC (1330-1334), a.g.e., 1919, s.47; Akgün S. K. (2012). Cumhuriyet Duyurulurken Geride Bırakılmayan Bir Kurum: Hilâl-i Ahmer Cemiyeti. *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 39 (Nisan), s.119

⁴³³ TKD 73 Yıllık Hayatı, a.g.e., 1950, s. 42

⁴³⁴ Tanin, 8 Mayıs 1331(21 Mayıs 1915)

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı son dönemlere kadar askeri, siyasi ve diplomasi tarihine odaklı olarak çalışılmıştır. Bu çalışmalarda İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetinin savaş zamanındaki rolü üzerinde durulmuş, İttihatçıların bu dönemdeki politikalarını savunanlar ile bunlara karşı olanlar şeklinde tarihyazımında iki karşıt kamp oluştuğuna dikkat etmiştir. Bu kampların öne çıkardığı tartışma Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğunun savaşa girmesinin kaçınılmaz olup olmadığı etrafında şekillenmiştir. Özellikle sosyal hayat, sağlık hizmetleri ve savaş zamanı salgın ve hastalıklar üzerine çalışmalar daha geç bir tarihte üretilmeye başlanmıştır.

Bir ülkenin kaynaklarını askeri, ekonomik, teknolojik ve insani boyutlarıyla düşman bir ülkeyi yok etmek için yürüttüğü savaş biçimi olarak topyekûn savaş 19. yüzyılla birlikte ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu yeni savaş biçimi topyekûn seferberlik koşullarını gerektirmiştir. Savaşa seferberlik sadece ekonomi ve askeri seferberlikle sınırlı kalmamış toplumun seferberliğini de gerektirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşındaki sosyo-ekonomik ve insan gücü kapasitesi diğer savaşan ülkelerle karşılaştırıldığında yeterli bir düzeyde olmaktan çok uzaktı. Ancak bu koşullara rağmen Osmanlı Devleti özellikle Balkan Savaşı'ndaki kayıplarının telafisi olarak dönemin hükümetindeki etkili figürlerin aldıkları inisiyatifler sonucu Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri'nin yanında dâhil olmuştur. Savaşa girdikten kısa bir süre sonra seferberlik ilan eden Osmanlı Devleti var olan askeri, ekonomik ve toplumsal gücünü savaş için kanalize etmeye çalışmıştır.

Askeri alanda öncelikle Balkan Savaşı'nın yenilgisine sebep olan koşullar bertaraf edilmiş, özellikle Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın etkisiyle başta askeri olmak üzere birçok yeni önlemlere başvurulmuştur. Öncelikle toplumun bütün kesimlerinin, zorunlu askerlik sistemiyle etkin bir şekilde kullanılması amaçlanmıştır. Ancak askeri alanda belli kesimlere verilen muafiyetler savaş zamanında da devam etmiş, gönüllülerden ve aşiretlerden askeri alanda insan gücü devşirilmişse de askeri olarak yeterli bir güce ulaşamamıştır. Ekonomik alanda da özellikle kapitülasyonların kaldırılmasıyla sıkı bir savaş ekonomisi uygulamaya geçiren devlet, uzun yıllar dışa bağımlı olan ekonomisini savaş ekonomisine adaptasyonda ciddi sorunlar yaşamıştır. Kapitülasyonların kaldırılmasıyla milli iktisat politikalarını yürürlüğe koyan İttihatçı Hükümet milli burjuva sınıfı oluşturma perspektifiyle ekonomide Türk ve Müslüman kesimlere ayrıcalık tanımaya başlamıştı. Kendine yakın esnaf

topluluklarına kent merkezinin iâşesinin sağlanmasında yetki veren hükümet toplumdaki ayrılıkların derinleşmesini ve yine toplumsal kesimler arasındaki gelir farkından kaynaklanan toplumsal sorunların önüne geçilmesini sağlayamamıştır. Bunun neticesinde halkın moral değerlerinde bir çözülme başlamış, açlık ve yoksulluğun kitlesel boyutlara ulaşmasına neden olunmuştur.

Devlet ekonomiyi savaşa dönük seferber ederken toplumu da militarist bir perspektifle yönetme yoluna gitmiştir. Cephede artan insan gücü ihtiyacı devleti yeni insan gücü kaynağı bulmaya yöneltmiştir. Osmanlı genç kesimleri bu dönemde devletin insan gücünü devşirme alanı olarak belirlenmiştir. Paramiliter özelliklere sahip Güç ve Genç Dernekleri kurularak gençler askeri hizmete hazırlanmıştır. Ancak cephe gerisinde özellikle tarımsal alandaki insan gücü eksikliği ve toplumda bu tür derneklerin bir tür askeri hizmet olarak algılanması gibi nedenlerden dolayı İttihatçı hükümet günün koşullarına cevap veremeyen ideolojik perspektifli projesini günün koşullarına uyarlamak zorunda kalmıştır.

Öte yandan toplumu savaş seferberliğine kanalize etmek ve devletin savaş maliyetini toplumsallaştırmak için Hükümet yarı-resmi kuruluşlar olan Donanma-yı İane Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ni savaş döneminde kendi amaçları çerçevesinde araçsallaştırmıştır. Toplumun desteğini de zorunlu kılan topyekûn savaş sürdürülmesi bu yarı-resmi kuruluşlar üzerinden Osmanlı Devleti'nde deneyimlenmiştir.

II. Meşrutiyetle birlikte kamuoyunun canlanmasına ve genişlemesine şahit olunmuştur. Bu dönemde kamusal alanın canlanmasına paralel olarak birçok sivil örgüt ve yarı-resmi kuruluş kurulmuştur. Ancak dönemin siyasi elitleri genişleyen bu kamusal alanı denetim altına almış ve sosyal kontrolü sağlamak için bir dizi önleme başvurmuşlardı. Bu önlemlerden biri olan Cem'i İane Talimatnamesi bu doğrultuda atılan önemli bir adım olmuştur. Talimatname, kamusal alanda yapılacak olan faaliyetleri devletin denetimi altına almış, İmparatorluk genelinde yapılacak herhangi bir iane (bağış) kampanyası devlet kontrolüne tabi kılmıştır.

1911 yılından önce sadece savaş dönemlerinde cemiyetin uluslararası bağlantılarını kullanmak ve cemiyete diğer ülkelerin Kızılhaç Cemiyetleri tarafından yapılan yardımlarından yararlanmak için pratik sebeplerden dolayı teşkilatlandırılmıştı. Ancak savaş sona erdikten sonra cemiyet tekrar dağılmıştı. Balkan Savaşıyla kamusal alanda başat aktör

olan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla daha da görünür hale gelmiştir. Bu dönemde cemiyetin yapısında da bir dönüşüm yaşanmıştır. Daha önce elitist bir üye kadrosuna sahip olan cemiyet, özellikle 1911'den sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin üyelerinin bir sosyalleşme alanına dönmüştür. Devletin bizzat desteğiyle faaliyet alanını genişleten cemiyet cephede yaralı ve hasta askerlere sunduğu yardımlarının çok ötesinde etkinlik yürütmüştür.

Cephe gerisinde topladığı yardımlarla cephedeki askerlerin başta sağlık malzemesi olmak üzere giyecek ve yiyecek malzemelerinin tedarik edilmesinde cemiyet aktif rol almıştı. Tam da bu noktada savaş, cephe sınırlarını aşarak toplumsal bir vakaya dönüşmüştür. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti savaş döneminde oynadığı cephedeki ve cephe gerisindeki rolleriyle savaş ve barış, cephe ve cephe gerisi gibi ayrımların işlevsizleşmesine başka bir deyişle buharlaşmasına yol açmıştır. Cemiyetin bünyesinde oluşturulan Hanımlar Heyeti ile de daha çok savaş mağdurlarına odaklı faaliyetler yürütülmüştür. Hanımlar Heyeti'nin askerlere çamaşır tedarik etme çabası ve bu yönde kadınları seferber etmesi ev içinin de savaş çabasının bir uzantısı olma niteliği kazanmasına neden olmuştur.

Savaş döneminde cemiyet, kuruluş amacı olan yaralı ve hasta askerlere yardımın ötesine geçerek yoksullara yardım, afetzedelere yardım, salgın hastalıklarla mücadele ve halk sağlığı gibi alanları da faaliyetleri kapsamına almıştır. Bu dönemde devletin cephe gerisinde kontrol sağlamasında cemiyetin faaliyetleri kritik bir görünüm kazanmıştır. Bir sosyal yardım kurumuna dönüşen cemiyet, Birinci Dünya Savaşı'nın topyekûn savaş koşullarında toplum nezdinde rıza üretimi de sağlayarak kamusal alanın milliyetçi ve militarist bir perspektifle şekillenmesinde ve kitlelerin savaşa desteğini canlı tutmada önemli bir rol oynamıştır.

KAYNAKLAR

BİRİNCİL KAYNAKLAR

“Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkatı” Düstur, II. Tertip, c.6, 29 Nisan 1330/12 Mayıs 1914

“Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu (tasdikan), Düstur, II.tertip, c.8, 3Nisan 1917

“Mükellefiyet-i Ziraiye Kanun-u Muvakkatı”, Düstur, II.tertip, c.8, 5 Eylül 1331/18 Eylül 1916

1335-1919 senesinde Mün’akid Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine Aid Merkez-i Umûmi Raporu. (1335/1919). İstanbul: Matbaa-i Orhaniye.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi Tarafından Tertib Edilen Takvim II. Sene 1332 Mali Senesi, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1332/1916

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1330/1914

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Nizamname-i Esasisi: Selanik Matbaası, İstanbul,1328/1912

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi. 1329-1331 Senesi, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1329/1913

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası (1921-1922)

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umûmîsî Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmîsîne Takdîm Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devresine Ait Rapor, İstanbul, 1339/1923.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası (1922-1928)

Türkiye Kızılay Derneği 73 Yıllık Hayatı (1877-1949), Ankara, 1950

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ ⁴³⁵

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım Kalem-i

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi Müdüriyeti

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Memurin Kalem-i

Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye

⁴³⁵ Belgelere ait katalog ve fon numaraları dipnotlarda gösterilmiştir

Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti

Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı

Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdüriyeti

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti

İrade Dahiliye

Meclis-i Vükela Mazbatala

KIZILAY ARŞİVİ

K.A. 693/6

K.A. 23/269 7

K.A. 587/ 285

K.A. 587/ 286

K.A. 728/62.4

K.A. 728/ 35

K.A. 728 /35.2

SÜRELİ YAYINLAR

Sabah

Tanin

İkdam

Tasvir-i Efkâr

Vakit

Hâkimiyet-i Milliye

İKİNCİL KAYNAKLAR

Ada, H. (2004). *The first Ottoman civil society organization in the service of the Ottoman state: The case of the Ottoman red crescent (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ada, H. (2011). *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Adivar, H. E. (1994). *Türk'ün Ateşle İmtihani: Kurtuluş Savaşı Anıları*. (11. Baskı). İstanbul: Atlas Kitabevi.

Ahmad, F. (1980). Vanguard of a Nascent Bourgeoisie: The Social and Economic Policies of the Young Turks, 1908-1918, In Osman Okyar ve Halil İnalcık (eds.), *Social and Economic History of Turkey (1071-1920)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Ahmad, F. (1985). İttihat ve Terakki'nin Dış Politikası (1908-1919), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Akalın, B. Ömer (1330/1914). *Hilâl-i Ahmer'e Dair Hanımefendilere Konferans*. İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası.
- Akbayar, N. (1985). Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti Nüfusu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akgün S. K. (2012). Cumhuriyet Duyurulurken Geride Bırakılmayan Bir Kurum: Hilâl-i Ahmer Cemiyeti. *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 39 (Nisan), 111-136.
- Akgün S. K. ve Uluğtekin, M. (2002). *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a I*. Ankara: Kızılay.
- Akın, Y. (2014). “*Gürbüz ve Yavuz Evlatlar*”: *Erken Cumhuriyette Beden Terbiyesi ve Spor* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akın, Y. (2014). Savaş Milliyetçilik, Sivil Toplum: Çivi Anıtların İstanbul'daki Örneği Hatıra-i Celadet Topu. *Toplumsal Tarih*, 243 (Mart), 62-67.
- Aksakal, M. (2008). *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Aksakal, M. (2010). *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi?*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (1998a). İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları 1856-1945: Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi. A. N. Yücekök, İ. Turan ve M. Ö. Alkan (eds.) içinde, *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (1998b). Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945. A. N. Yücekök, İ. Turan ve M. Ö. Alkan (eds.) içinde, *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Beşikçi M. (2015). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Beşikçi, M. (1999). *The Organized Mobilization of Popular Sentiments: The Ottoman Navy League: 1909-1919*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Beşikçi, M. (2011). İhtiyat Zabiti'nden 'Yedek Subay'a: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Zorunlu Askerlik Kategorisi Olarak Yedek Subaylık ve Yedek Subaylar, 1891-1930. *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 2011 (13), 45-89.
- Bicheno H. (2001). Total War. Richard Holmes, Hew Strachan, Chris Bellamy and Hugh Bicheno (eds.), In online *Oxford Companion to Military History*, Oxford: Oxford University Press.
- Web:<http://www.cc.gatech.edu/~tpilsch/INTA4803TP/Articles/Total%20War-definition&discussion.pdf> adresinden 5 Kasım 2016'da alınmıştır.
- Black J. (2006). *The Age of Total War: 1860-1945*. Westport: Peager Security International.
- Boissier, P. (1985). *From Solferino to Tsushima: History of the International Committee of the Red Cross*. Cenevre: Henry Dunant Institute.
- Bougnion, F. (2003). *The International Committee of the Red Cross and The Protection of War Victims, The International Committee of the Red Cross*. Virginia: Macmillan Education.

- Bozarslan, H. (2010). The Ottoman Empire. In John Horne (ed.), *A Companion to World War I*. West Sussex: Blackwell Publishing.
- Cora, Y. T. (2013). Asker Vatandaşlar ve Kahraman Erkekler: Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı Dönemlerinde Beden Terbiyesi Aracılığıyla İdeal Erkekliğin Kurgulanması. Nurseli Yeşim Sünbülöğlu (ed.) içinde, *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 45-74
- Coursier, H. (1964). *Milletlerarası Kızılhaç*. Ankara: Türkiye Kızılay Derneği.
- Çapa, M. (1990). Balkan Savaşında Kızılay (Osmanlı Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, (1), 89-115.
- Çapa, M. (2010). *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*. (2. Baskı). Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları.
- Del Vecchio, G. (1963). On the History of the Red Cross. *Journal of the History of Ideas*, 24(4), 577-583.
- Dunant, H. (1964). *Solferino Hatırası*. (Çev: N. Arpacıoğlu). Ankara: Türkiye Kızılay Derneği.
- Dunant, H. (1986). *A Memory of Solferino*. Cenevre: The International Committee of the Red Cross.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Eldem, E. (1991). *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi Şartlar Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: TTK.
- Embel E. (2016). Topyekûn Savaş Uygulamasının Tarihsel Gelişimi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 153-171.
- Ericson E. J. (2003b). *Defeat in Detail: The Ottoman Army in Balkans 1912-1913*. Westport, Conn: Praeger.
- Ericson, E. J. (2003a). *Size Ölmeyi Emrediyorum! : Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*. (Çev. Tanju Akad), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Feldman, G. (2012). Savaş İçin Ekonomilerin Seferber Edilmesi. Der: Jay Winter, Geoffrey Parker ve Mary R. Habeck içinde, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gizer, H. (1947). Celâl Muhtar, Hilâl-i Ahmer Müfettiş-i Umumîsi. *Kızılay Dergisi*, 26 (Aralık-Celâl Muhtar Özel Sayısı).
- Gözcü, A. (2016). I. Dünya Savaşı Ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI (32), 133-169.
- Gürsel, S. (1985), Osmanlı Dış Borçları, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürün, K. (2001). *The Armenian File: The Myth of Innocence Exposed*. Lefkoşa: Rustem.
- Habeck, M.R. (2012). Birinci Dünya Savaşı'nda Teknoloji: Aşağıdan Bir Bakış. Der: Jay Winter, Geoffrey Parker ve Mary R. Habeck içinde, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

- Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: MIT Press.
- Hacıfettahoğlu, İ. (Hazırlayan). (2010). *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans (Doktor Besim Ömer)*. (3. Baskı). Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları.
- Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*. (2. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Heper, M. (1985). *The State Tradition in Turkey*. Beverly: Eothen Press.
- Horne J. (1997). Introduction: Mobilizing for 'Total War': 1914-1918. In John Horne (ed.), *State, Society and Mobilization in Europe during the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hutchinson, J. F. (1996). *Champions of Charity, War and the Rise of the Red Cross*. Colorado: Westview Press.
- Jünger E. (1993). Total Mobilization, In Richard Wolin (ed.), *The Heidegger Controversy: A Critical Reader*. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press.
- Kaplan, L. (1998). *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Karakışla, Y.S. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kazgan, H. (1985). Düyun-ı Umumiye, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kieser, H. L. (2008). *Türklüğe İhtida: 1870-1939 İsviçre'sinde Yeni Türkiye'nin Öncüleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koloğlu, O. (1985). Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C.1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koraltürk, M. (2002). Osmanlı Bankasının Sağlık ve Sosyal Yardımları. *Kebikeç*, 14, ss. 47-50.
- Kurat, Y.T. (1967). How Turkey Drifted into World War I, In D. C. Watt and K. Bourne (eds.), *Studies in International History*. Londra: Longmans.
- Kurnaz, Ş. (Temmuz-Ağustos-Eylül, 1999). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi*, (143).
- Web: http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/14.htm adresinden 8 Aralık 2016'da alınmıştır.
- Mahir Metinsoy, E. (2012). *Poor Ottoman Turkish Women during World War I: Women's Experiences and Politics in Everyday Life (1914-1923)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1969). Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire. *Comparative Studies in Society and History*, 11(3), 258-281.
- Mardin, Ş. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Metinsoy, M. (2004). II. Dünya Savaşı'nda Türkiye Kızılay Cemiyeti Sosyal Yardımları ve Aş Ocakları. *Toplumsal Tarih*, 128 (Ağustos), 80-87.

- Midhat (Efendi), A. (1296/1879). *Hilâl-i Ahmer: Cemiyet-i İnsaniyenin Tarihi*. İstanbul: Kırk Ambar Matbaası.
- Morrow, Jr. John H. (2010). The War in the Air. In John Horne (ed.), *A Companion to World War I*. Chichester, West Sussex, UK: Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Nejad, E. (1329/1913). ‘*Organsal ve Bedensel Gelişmemiz*’ *Türklük ve Terbiye Yolları*. İstanbul: Yeni Turan Matbaası.
- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi. (1330/1914). İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi.
- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi Tertib Edilen Takvim 2. Sene 1332 Mali Senesi. (1336/1920). İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi.
- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Rusya Üserâ Murahhası Yusuf Akçura Bey’in Raporu. 1335 (1919). İstanbul: Matbaa-yı Orhaniye Dersaadet.
- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Sâlnâmesi, 1329-1331 Senesi, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1329/1913. (OHAC Salname).
- Öğün, T. (1999). *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*. Ankara: AKDITYK/Atatürk Araştırma Merkezi.
- Özaydın, Z. (1987). *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özaydın, Z. (2002). Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Çalışmaları. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (eds.) içinde, *Türkler (Osmanlı)*, Cilt 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özbek, N. (2007b, 15 Aralık). *Savaş ve Toplumsal Mobilizasyon: II. Meşrutiyet Döneminde Sivil Toplum ve Kamusal Alan*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi’nde sunuldu, İstanbul. Web: http://www.obarsiv.com/pdf/NadirOzbek_NB.pdf adresinden 6 Kasım 2016’da alınmıştır.
- Özbek, N. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbek, N. (2002). Osmanlı’dan Günümüze Sosyal Devlet. *Toplum ve Bilim*, 92 (Bahar). 7-33.
- Özbek, N. (2005). Philanthropic Activity, Ottoman Patriotism and the Hamidian Regime 1876-1909. *International Journal of Middle East Studies*, 37(1), 59-81.
- Özbek, N. (2007a). Defining the Public Sphere During the Late Ottoman Empire: War, Mass Mobilization and the Young Turk Regime (1908-1918). *Middle Eastern Studies*, 43(5), 795-809.
- Özçelik, S. (2000). *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliyet Cemiyeti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özdemir Z. (1994). *Birinci Dünya Savaşı’nda Amele Taburları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özden, C. M. (1945). *Canlı Tarihler: Celâl Muhtar Hatıraları*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Pamuk, Ş. (1985a), 19. yy’da Osmanlı Dış Ticareti, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Pamuk, Ş. (1985b). Osmanlı Ekonomisinin Dünya Kapitalizmine Açılışı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk Ş. (2008). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. (Çev. Gökhan Aksay). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Polat, N. H. (1991). *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Purseigle, P. (2005). Warfare and Belligerence: Approaches to the First World War, In Pierre Purseigle (ed.), *Warfare and Belligerence: Perspectives in the First World War Studies*, Leiden: Brill Academic Publishers.
- Quataert D. (1985a). Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 6, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Quataert, D. (1985b), 19. yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 6, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Quataert, D. (1986). Machine Breaking and the Changing Carpet Industry of Western Anatolia (1860-1908). *Journal of Social History*, 19 (3), ss.473-489.
- Sarısaman, S. (2000). Birinci Dünya Savaşı Sırasında İhtiyat Kuvveti Olarak Kurulan Genç Dernekleri. *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, ss.439-501.
- Segesser D. M. (2014). Controversy: Total War (1914-1918). *Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer and Bill Nasson (eds.), In online International Encyclopedia of the First World War*, Berlin:Freie Universität, 1-18. Web: http://encyclopedia.1914-1918-online.net/pdf/1914-1918-Online-controversy_total_war-2014-10-08.pdf adresinden 20 Ekim 2016'da alınmıştır.
- Shaw S. J. ve Shaw E. K., (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975)*. (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: E Yayınları.
- Shaw, S. J. (2014). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu: Savaşa Giriş*. (Çev. Beyza S. Aydaş), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Stevenson, D. (2012). İki İttifakın Politikası. Der: Jay Winter, Geoffrey Parker ve Mary R. Habeck içinde, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Strachan H. (2000). Essay and Reflection: On Total War and Modern War, *The International History Review*, 22 (2), 341-370.
- Sunu, S. E. (2007). *The Great War and the Visual Mobilization of the Ottoman Public Sphere: The Case of Donanma Journal*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tekeli, İ. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tetik, A. ve Karapirinler, E. (Editörler). (2015). *Merhamet Güneşi Kızılay, Le soleil de la Compassion Hilâl-i Ahmer 1912-1920*. Ankara: Türk Kızılay Yayınları.
- Tevetoğlu, F. (1987). Kızılaycı Hamid Bey. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.III (9, Temmuz). 681-690.
- Tilly C. (1985). War Making and State Making as Organized Crime. In Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer ve Theda Skocpol (eds.), *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Toprak, Z. (1978). Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Politikası. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Beşeri Bilimler*, VI, 211-225.
- Toprak, Z. (1979). İttihat Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri. *B.Ü. Beşeri Bilimler Dergisi*, VII, 95-113.
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (1999). II. Meşrutiyet'ten Mütareke Yıllarına: Türkiye'de İzciğin İlk Evresi. *Tombak (Antika Kültürü Koleksiyon ve Sanat Dergisi)*, 24 (Şubat), 19-27.
- Toprak, Z. (2003). *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik (1914-1918)*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Toprak, Z. (2007). Cumhuriyet, Demiryolu ve Laiklik Bir 'Modernite' Metaforu. *Toplumsal Tarih*, 168 (Aralık), 26-30.
- Toprak, Z. (2012). *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Troçki, L. (2013). *Balkan Savaşları*. (2. Baskı), (çev. Tansel Güney). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Tucker, E. (2006). Osmanlı Modernleşmesinde Kızılay'ın Rolü ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 151 (Temmuz), 32-37
- Tunaya, T. Z. (1984). *Türkiye'de Siyasal Partiler* (Cilt I). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Türkiye Kızılay Derneği. (1950). *73 Yıllık Hayatı (1877-1949)*. Ankara: Türk Kızılay Derneği.
- Türkiye Kızılay Derneği. (1964). *Kızılay ve Kızılhaç'ın Milletlerarası Kaynakları: Sözleşmeler Tüzükler Kararlar*, Türkiye Kızılay Derneği: Ankara: Türk Kızılay Derneği.
- Uzluk, F.N. (1964). Kızılay Cemiyetinin Kuruluşuna Kısa Bir Bakış. *Kızılay Dergisi*, 1(16), 20-26
- Ünver, S. (1964). Hilâl-i Ahmer Aşhaneleri. *Kızılay Dergisi*, 1(13), 20-23
- Yalman, A. E. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1888-1918*. (Cilt 1). İstanbul: Rey Yayınları.
- Yalman, A.E. (1930). *Turkey in the World War*. New Haven: Yale University Press.
- Yanıkdağ, Y. (2014). *Millete Deva Olmak (Osmanlı Savaş Esirleri, Tıp ve Milliyetçilik, 1914-1939)*. (Çev. Nurettin Elhüseyni). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yıldırım, N. (2006). 1897 Türk-Yunan Savaşı Alasonya ve Yanya Cephelerinde Yaralı Tedavisi. *Toplumsal Tarih*, 155 (Kasım), 50-57.
- Zürcher, E. J. (1998). The Ottoman Conscription System in Theory and Practice: 1844-1918. *International Review of Social History*, 43 (3), 437-449.
- Zürcher, E. J. (2003). *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2005). *Savaş Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*. (Çev. Ergun Aydınoglu), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

EKLER

EK-1. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Nizamnamesi

OSMANLI HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ NİZAMNAME-İ ESASİSİ⁴³⁶

Fasl-ı Evvel:

Cemiyetin Suret ve Maksad-ı Teşekkülü

Birinci Madde: Zat-ı hazret-i padişahının himaye-i mülükaneleri ve veliaht-ı saltanat hazretlerinin riyaset-i fahriyyeleri tahtında olarak Osmanlı Hilâl-i Ahmer namıyla, merkez-i umumisi Dersaadet’de olmak üzere bir cemiyet teşkil edilmiştir.

İkinci Madde: Cemiyetin muamelat ve emr-i idaresi, 22 Ağustos sene 1864 tarihinde Cenevre’de akd olunan mukavelenamenin ve 6 Temmuz sene 1907 tarihinde yine mezkur belde münakid konferansta taraf-ı Devlet-i Aliyye’den kabul edilen ta’dilatın ahkamına ve Lahey’de münakid konferansın muhaberat-ı bahriyye hakkındaki 18 Teşrin-i Evvel sene 1907 tarihli mukarreratı esasına müstenittir.

Üçüncü Madde: Cemiyetin maksadı bilcümle vesaiti ile vakt-i harbde ordulardaki hasta ve yaralıların tahfif-i ızdırablarına ve tedavilerine muavenet etmekten ibaret bulunmasına nazaran Cemiyet, asker-i berriye ve bahriyyeye heyat-ı sıhhiyesinin yardımcısı demek olur.

Dördüncü Madde: Cemiyet, mecruhini nakl ve tedavi etmek için ve sa’y dairesinde mevaki-i harbiyyede beren seyyar hastaneler ile sefer hastaneleri ve he’yat-ı muaveneler ve sıhhiye ternleri ve bahren dahi nakliye ve hastahane gemileri ihzar ve tedarik eder.

Beşinci Madde: Memalik-i Osmaniyyede harbin gayri mesaibden biri vukuunda cemiyet, bir senelik varidatını tecavüz etmemek üzere münasib mikdarda bir meblağı sarfedebilir.

Altıncı Madde: Cemiyet, cenevre Mukavelenamesi esasına ve ahiren kabul ve tasdik edilmiş olan ta’dilata ve Lahey’de mün’akid konferansın muharebat-ı bahriyye hakkındaki

⁴³⁶ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi. 1329-1331 Senesi, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1329/1913, s.59

18 Teşrin-i Evvel sene 1907 tarihli mukarreratı ahkamına imtisalen düvel-i ecnebiyye muharib orduları hasta ve yaralılarına dahi muavenet eyler.

Yedinci Madde: Altıncı madde mucibince ecnebi ordularına edilecek muavenet, cemiyetin bir senelik varidatına tecavüz edemez.

Sekizinci Madde: Cemiyet, vakt-i hazerde vazifesini teshil edecek hususatı ihzar ve levazımı cem' ve iddihar ve memurin-i lazimeyi tedarik ve teşkil ve ta'lim etmekle iştigal eyler.

Fasl-ı Sani:

Aza-yı Cemiyet ve Teşkilat-ı İdare

Dokuzuncu Madde: Cemiyet, Dersaadet'de bir merkez-i umumi ile vilayetlerde merkez ve sancak ve kazalarda şubelerden müteşekkildir.

Onuncu Madde: Aza-yı cemiyet aza-yı müessise, aza-yı amele, aza-yı muavene namlarıyla üç kısma münkasım erkek ve kadın Osmanlılardan müretteb olduğu gibi, siyasi ve içtimai ve iktisadi ve ilmi hey'at ve cemiyat-ı Osmaniye dahi müctemian cemiyete dahil olabilir. Aza-yı müessise: Cemiyetin gerek akdemce teşkiline ve gerek bu kere ihyasına muavenette bulunmuş olan yüz Osmanlı aza; aza-yı amele: Fiilen ve nakden hizmet ve muavenette bulunan aza; aza-yı muavene: Yalnız nakden muavenet eden azadır.

Onbirinci Madde: Aza-yı müessise ve amele senede bir Osmanlı altını ve aza-yı muavene dahi iki sınıf olup, sınıf-ı evveli senede bir ve sınıf-ı sanisi yarım mecdiye verecektir.

Onikinci Madde: Cemiyete dahil olacaklar aza-yı müessise ve ameleden iki zat veya idare heyetleri tarafından takdim olunur.

Onüçüncü Madde: Azalık sıfatı evvela isti'fa etmek suretiyle ve saniyen bir senelik taahüdatının adem-i ifasından dolayı Dersaadet ve vilayetde heyet-i merkeziye raporu ve meclis-i umumi kararıyla ve salisen cemiyetin heyet ve maksadına mütebahi ahvalden dolayı keزالik merkeziyenin raporu ve meclis-i umuminin kararıyla zail olur.

Fasl-ı Salis:

Meclis-i Umumi

Ondördüncü Madde: Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, bir meclis-i umuminin taht-ı nezaret ve murakabesinde olarak merkez-i umumi tarafından idare olunur.

Onbeşinci Madde: Meclis-i Umumi ya alelade yahud fevkalade olarak içtima' eder. Meclis-i Umumi alelade her sene salif-ül-zıkr onuncu maddede beyan olunan aza-yı müessise ile vilayet merkezlerinden gelecek ikişer murahhasdan ve merkez-i umumi heyetinden mürekkeb olarak mart ayından evvelce merkez-i umumi tarafından ta'yin edilecek bir günde içtima' eyler.

Onaltıncı Madde: Merkez-i Umumi heyeti bir senelik icraatlarına aid hususat meclis-i umumi tarafından tedkik olunduğu esnada i'ta-yı re'ye selahiyatdar değildir. Fakat mevad-ı sairenin müzakeratına sahibi re'y-i aza sıfatıyla iştirak edebilir.

Onyedinci Madde: Taşradan gelecek murahhaslar Hilâl-i Ahmer Cemiyeti vilayet-i meclis-i umumisi tarafından intihab olunur ve bunlara harcırah yahud tazminat i'ta olunmaz.

Onsekizinci Madde: Bir vilayetten murahhas i'zamı mümkün olamadığı takdirde, o vilayet Dersaadet'de mevcut aza-yı ameleden birini murahhas edebilir.

Ondokuzuncu Madde: Meclis-i Umumi in'ikad edebilmek için aza-yı müessise ve ameleden yüz Osmanlı azanın zuhuru şarttır. O mikdar aza mevcut bulunmadığı halde, on beş gün sonra meclis-i mezkur bir ikinci içtima'a davet olunur. Ve bu içtimada aza-yı mevcudenin mikdarı ne olursa olsun meclis ini'kad eder ve müzakerat bir ruznameye tevfikân cereyan ederek zabta geçer.

Yirminci Madde: Meclis-i Umuminin ini'kadında müzakeratın te'min-i hüsn-i cereyan için aza-yı mevcude re'y-i hafi ile içlerinden bir reis ve iki reis-i sani intihab eder.

Yirmibirinci Madde: Meclis-i Umumilerin inikadında bulunabilmek için son taksit makbuzu ve hüviyet varakası ibraz edilir.

Yirmiikinci Madde: Alelade ve fevkalade olarak içtima' edecek meclis-i umumilerin zaman-ı ini'kadı bir hafta evvel gazetelerle ilan olunur.

Yirmiüçüncü Madde: Meclis-i Umuminin suret-i fevkalade içtima' ı lazım geldiği takdirde içtima'at için Dersaadet'de mevcut aza-yı müessiseden ve merkez-i umumi heyetinden mürekkeb olarak ini'kad eder.

Yirmidördüncü Madde: Kararlar mevcut azanın ekseriyet-i arasıyla verilir.

Yirmibeşinci Madde: Meclis-i Umumi, merkez-i umuminin raporuyla plançosunu ba'del-tedkik tecdidi icab eden azasını intihab ve komisyonları teşkil ve tahsisat-ı seneviyyesini ta'yin ve merkez-i umuminin raporunda gösterilecek lüzum üzerine, nizamname-i esasi ve dahili ahkamı tadilatını velhasıl cemiyetin bilcümle umur ve hususatını tedkik ve müzakere etmek selahiyetini haizdir. Merkez-i Umumi raporu haricinde olarak cemiyetin nizamname-i esasisi ve dahilisi ahkamınca ta'dilat icrasına ma'tuf teklifatın ruzname-i müzakerata idhal edilebilmesi meclis-i umumi azasının bir rub'ı tarafından imza tahtında dermeyan edilmesine ve hususat-ı sairenin idhali dahi on aza ile bir takrir verilmesine vabestedir. Meclis-i Umuminin mukarreratı matbuat ile ilan olunur.

Fasl-ı Rabi:

Merkez-i Umumi:

Yirmialtıncı Madde: Merkez-i umumi heyeti dersaadetde meclis-i umuminin azay-ı müessise ve amilesi meyanından rey-i hafı ile umur-ı cemiyetin idaresi ve vazife-i asliyesini teşkil eden muavenetin suver-i icraiyyesinin tanzimi ve vech-i tatbiki işbu merkez-i umumi hayetine aiddir. **Yirmiyedinci Madde:** Merkez-i umumi heyetinden her sene beş aza kur'a keşidesiyle çıkarılarak yerlerine meclis-i umumi tarafından rey-i hafı ile diğer beşi intihab olunur. İsimlerine kur'a isabet eden azanın ibkaen intihabı caizdir.

Yirmisekizinci Madde: Merkez-i umumi azasından birinin irtihali veyahud bilamazeret-i meşrua mütevaliyen üç içtimada bulunmaması yahud istifa etmesi halinde yerine merkez-i umumi heyeti cemiyetin azay-ı müessise ve amilesinden birini intihab ederek meclis-i umuminin ilk içtimasına tasdikine arz eder.

Yirmidokuzuncu Madde: Meclis-i umumi heyeti her sene tecdid edilmek ve bir reis-i sani ve bir müfettiş ve bir muhasebeci ve bir vezne-dar ve bir vezne-dar muavini ve bir baş katib ve lüzumu kadar katibden mürekkeb olmak üzere kendi azası meyanından bir heyet-i idare intihab ve teşkil eder ve heyet-i idare reisi merkez-i umumi heyetine de riyaset eder.

Otuzuncu Madde: Merkez-i umumi heyeti tanzim olunacak ta'limatname ve cemiyetler kanunu ahkamına tevfikân erbab-ı hamiyete müracaat ederek ianat ve teberruat toplayacağı gibi vazife-i asliyesi olan muavenetin suver-i icraiyyesini tanzim ve tarz-ı cereyanına nezaret eyler. Bu hususda icab eden mebaliğın sarfına karar ve me'zunniyyet verir. Umur-ı maliye ile buna müteallik kaffe-i hususata kesb-i ittıla ve muhasebe evrakını tedkik ve cemiyete aid bilcümle mesail hakkında mukarerat ittihaz eyler. Vilayattaki vezne ve şubeleri teftiş eder. Hükümet-i mahalliye ve indelicab salib-i ahmer Cemiyetleriyle münasebat ve haberatda bulunur. Velhasıl merkez-i umumi cemiyetin idaresi hususunda salahiyet-i vasia ve tameyi haizdir.

Otuzbirinci Madde: Merkez-i umumi heyeti vakt-ı haza her ayın ilk Cuma günü ve harb veya mesaib zamanında haftada bir defa ve lede-l-icab hergün inikad eder. İşbu içtimalarda azay-ı heyetin la-akall nısfından bir ziyadesinin bulunması lazımdır. Ahval-i fevkalade sülüs aza ile de caizdir.

Otuzikinci Madde: Meclis-i umumi azasının memuriyetleri fahridir. Yalnız haricden muvazzaf bir katib istihdam edilir. Evrak-ı muhasebeyi reis ve gaybubetinde vekalet eden reis-i sani imza eder. Mübayaat ve sarfiyatın icrası otuzunca madde mucibince merkez-i umumi hayetinin kararına ve reisin tahriren emrine müteveffıktır. Mesul eshaş veya şubeler hakkında muhakemed takibat-ı adliye icrasına reis salahiyetdardır.

Otuzüçüncü Madde: Merkez-i umumi sene nihayetinde bir senelik icraat raporunu ve bilançosunu meclis-i umumiye arz ve badettetkik neşreyler.

Otuzdördüncü Madde: Merkez-i umumi cemiyete hidemet-i fevkaladesi sebk eden Osmanlı ve ecnebi zevata fahri azalık ve fahri reislik ünvanları tevcih ve iftiharname (diplom donör) ita eyler. Bu gibi mukarerat sülüsân-ı ekseriyetle ittihaz olunur.

Fasl-ı Hamis:

Vilayet Meclis-i Umumileri ve Merkezleri:

Otuzbeşinci Madde: Vilayetlerde mahalleri azy-ı müessise ve amilesiyle liva kaza şubelerinden gelecek birer murahhasdan mürekkep bir meclis-i umumi ve bu meclis tarafından müntahip ve oniki azadan mürekkep bir heyet-i merkeziye bulunur. Vilayet meclis-i umumisi her sene evvelce vilayet heyet-i merkeziyesince tayin edilen bir günde şubat ayında inikad eder. İşbu meclis-i umumi heyet-i merkeziyenin raporuyla hesabını biltetkik tecdidi icab eden azasını ve dersaadetdeki merkez-i umumiye gönderilecek murahhasları intihab eder. Vilayat heyet-i merkeziyyeleri dahi her sene tecdid edilmek ve bir reis ve bir reis-i sani ve bir katib ve bir veznedar ve bir veznedar muavininden mürekkep olmak üzere kendi azası meyanından beş kişiden mürekkep bir heyet-i idare intihab eder. Heyet-i idare reisleri hayet-i merkeziyyeye de riyaset eder. Vilayet meclis-i umumileri inikad etdikçe azay-ı mevcude meyanından rey-i hafi ile bir reis ve iki reis-i sani intihab eder.

Otuzaltıncı Madde: Vilayet heyet-i merkeziyyesinden her sene iki aza kur'a keşidesiyle çıkarılarak yerlerine münakid bulunan meclis-i umumi-i mahalli tarafından rey-i hafi ile diğer ikisi intihab edilir. Çıkan aznın ibkaen intihabı caizdir.

Otuzyedinci Madde: Vilayet merkezi azasından birinin irtihali yahud bilamazeret-i meşrua mütevaliyan üç içtimada bulunmaması veyahud istifa etmesi halinde yerine merkez heyet cemiyetin azay-ı müessise veya amilesinden birini intihab ederek meclis-i umumi mahalinin ilk içtimasında tasdikine arz eder.

Otuzsekizinci Madde: Vilayet meclis-i umumileri mahalli azay-ı müessise ve amilenin la-akall nısfının iştirakiyle inikad eder. Bu mikdar aza hazır olmadığı takdirde on gün sonra meclis mezkur bir ikinci içtimaa davet edilir ve bu içtimada azay-ı mevcudenin mikdarı ne olursa olsun meclis inikad eder.

Otuzdokuzuncu Madde: heyet-i merkeziyyelerin vezaifi vilayetlerde azay-ı cemiyetin teksirine ve varidatın suver-i muhtelifi ile tezyidine gayret ve merkez-i umumi ile bilmuhabere sancak ve kazalarda şube teşkiline hidemet ve mahallince lüzum görülecek

mesarif-i mübreme bade't-tenil hasılatı her üç nihayetinde merkez-i umumiden alacağı talimatatevfikan hareket eylemekdir. Hidemat-ı mezkure fahriyen ifa olunacak ve her merkezin kendine mahsus bir mührü olacaktır.

Fasl-ı sadis:

Şubeler:

Kırkıncı Madde: Şubeler liva ve kazalarda teşekkül eder. Şube heyeti sekiz azadan mürekkebulub riyaset ve kitabet ve veznedarlık vazifesini ifa edecek olan üç şubenin heyet-i idaresini teşkil eder. Şube heyetleri azası her sene tecidi olunmak ve aza-yı müessis amileden olmak üzere Vilayet merkezleri tarafından intihab olunur. Şube heyetleri azasından ikisi her sene kur'a ile tecdid olunur. Liva ve kaza şubeleri doğrudan doğruya mensub oldukları vilayet merkezlerine tabidir.

Kırkbirinci Madde: Şubelerin vezaifi azasının teksirine varidatının suver-i muhtelif ile tezyidine gayret etmek ve mesarif-i mübremeden gayri hasılat-ı safiye her üç ayda bir merkezlerine gönderilmek ve merkezlerinden gelen evamire tevfiğ hareket eylemektir. Hidemat-ı mezkure fahriyen ifa olunacak ve her şubenin kendine mahsus bir mührü olacaktır.

Kırkikinci Madde: Memalik-i ecnebiyede ikamet eden Osmanlılar dahi sakin bulundukları mahallerde şube teşkil edebilirler. Bu şubelerin mercii dersaadetdeki merkez-i umumidir.

Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin İnas Kısmı

Kırk üçüncü Madde: Dersaadetdeki Vilayet ve liva ve kazalarda Osmanlı hanımlarından mürekkebulub mahalleri zukur merkez ve şubelerine merbut bulunacak ve yalnız ianat cem'i ve levazım ihrazı ile çeşgul olmak üzere merkez ve şubeler teşkil olunabilir.

Fasl-ı Sabi:

Cemiyetin Umur-u Maliyesi:

Kırkdördüncü Madde: Cemiyetin varidata evvela azasının mukannen tediyatı, saniyen her nev ianat ve teberruat, salisen cemiyetin tertib eyleyeceği sergi ve müsamere ve tenezzüh ve konferanslar vesaire hasılatıdır.

Kırkbeşinci Madde: Menkul ve gayr-ı menkul bilcümle emval ve emlak Hilâl-i Ahmer cemiyeti namına merkez-i umumi tarafından tasarruf ve idare olunur. Kırkaltıncı Madde: Cemiyetin nukudu merkez-i umumice tensib olunan ve devletce muteber bulunan bir bankaya tevdiğ ve erbah ve eşyası dahi anbar-ı mahsusada hıfz edilirler.

Kırkyedinci Madde: Defaten la-akall yirmi lira ita eden zevad azay-ı amile sırasında dahil olarak mahsusat-ı seneviye itasından varestede kalabilirler.

Kırksekizinci Madde: ihtiyat akçesi:

1. Her sene hasılatından mesarif tenzil olunduktan sonra mütebaki kısım
2. Akar varidatı
3. Akçe ribh
4. Mukannen teydidatın gayr-ı sair varidat
5. Aidatın defaten teydiyesi suretinde verilen meblağ.

Fasl-ı Samin:

Cemiyetin Hükümetle Münasebeti:

Kırkdokuzuncu Madde: Cemiyet hükümetce musaddık nizamname-i dahiliye tevfikân ifay-ı vazife eyler.

Ellinci Madde: Cemiyetin iane tahsili hakkındaki muamelatı belediyelerin teftişine tabi olmayıp işbu teftişat merkez-i umumide taraf-ı hükümetden tayin edilecek fahri bir komiser ve vilayet-i mahlukatda rüesa-yı memurin-i mülkiyenin tensib edeceği fahri bir memur marifetiyle icra kılınır. Hükümet Dahiliye Nezareti vasıtasıyla istediği vaki cemiyetin kuyudat-ı esasiye ve hesabiyesine tehtiş ettirmeye salahiyetdardır.

Ellibirinci Madde: Harbiye ve Bahriye Nezaretleri cemiyetin nazar-ı muayeneden geçirmeye ve ahz-ı malumata ve luzumunda vesaya icrasına salahiyetdardır.

Ellikinci Madde: Cemiyetin memurin ve vesait-i sıhhiyesi hakkında her altı ayda bir kere Harbiye ve Bahriye Nezaretlerine bir rapor takdim eyler.

Ellüçüncü Madde: Muavenet hidematının bir kaide-i müfide ve salimede cereyanı için merkez-i umumi cihed-i askeriye ile bilittihad heyet-i askeriyece gösterilecek tarz ve tertibi nazar-ı dikkate alır.

Ellidördüncü Madde: Cemiyetin hükümet nezdinde ve muhakemede ve bilcümle muamelat-ı içtimaiye ve kanuniyyesinde murahhas mesulu umumi reisdir ve bu gibi hususat için vilayat merkez reislerine merkez-i umumi reisi led-el-icab ita-yı vekalet eder.

Fasl-ı Tasi:

Alamet-i Farika:

Ellibeşinci Madde: Cemiyetin alamet-i farikası Cenevre Mukavelename-i muadilinde musarrah olduğu vechile beyaz zemin üzerine “kırmızı hilâl” işareti olup umum devletler tarafından kabul olunduğu gibi Avrupa devletlerinde ayrı cemiyete mahsus alamet-i farika olan “Salib-i ahmer” işareti dahi bilmukabele tanınmıştır. İşbu alamet-i farika evela cemiyete aid depo ve hastahane ve kafil ve arabaların ve nakliye ve hastahane gemilerinin uzakdan tefriki için kırmızı hilâl işaretini havi gündüz bayrak ve gece fener ve saniyen zaman-ı harbde Hilâl-i Ahmer’e mensub bilcümle memurinin sol kollarına rabt olunmağa mahsus beyaz zemin üzerine kırmızı hilâl işaretini havi bazubend ve salisen merkez-i umumi ile merkez ve şubelerine mahsus ve hilâl işaretini havi mühürdür.

Ellialtıncı Madde: Cemiyete mahsus olmak üzere umumen kabul olunan beyaz zemin üzerine kırmızı hilâl işareti heyet ve emakin-ı sıhhiyeden gayrı hiçbir yerde kullanılmaz.

Elliyedinci Madde: Her muharib ordu Hilâl-i Ahmer ve Salib-i Ahmer işaretlerini havi heyet ve emakin-i sıhhiyenin Cenevre Mukavelenamesi ve tadilatı ve Lahey’de münakid konferansın muharebat-ı bahriyye hakkındaki 18 Teşrin-i evvel (Ekim) sene 1907 tarihli mukarreratı mucibince tecavüz ve taarruzdan masuniyetini mütekeffil olacaktır.

Fasl-ı Aşır:

Mevad-ı Umumiye:

Ellisekizinci Madde: Cemiyetin mevcudiyeti zaman ile mukayyed değildir.

Ellidokuzuncu Madde: Nizamname-i esasi ahkâmının tadil ve tebdili merkez-i umumi sülûsan ekseriyeti'nin kararıyla verilecek rapor üzerine meclis-i umuminin sülûsan ekseriyetine iktiran etmek icabeder. Nizamname-i esasinin tadil veya tebdiki emrinde meclis-i umumide la-akall yüz azanın vücudiyeti şartdır.

Altmışınca Madde: Hilâl-i Ahmer Cemiyeti umum Memalik-i Osmaniye için birdir. Aynı nam ve maksad ile başka bir cemiyet teşekkül edemez.

Altmışbirinci Madde: Nizamiye ve ihtiyat-ı ümera ve zabitanı cemiyetin riyaset ve kitabet ve umur-ı maliyeye müteallik bir hizmetini deruhte edemez.

Ek-2. Mecrûhin-i Asâkir-i Osmâniyye'ye Muâvenet İçin Kurulacak Cemiyete Kaydolan
66 Kurucu üye (1869)⁴³⁷

Sıra No	İsim	Meslek
1	Ömer Paşa	Başkumandan
2	Marko Paşa	Sağlık Servisi Genel Müfettişi
3	Salih Bey	Albay, Askeri Sağlık Servisi Birinci Müfettişi
4	Dr. De Castro	Haydarpaşa Hastanesi Başhekim
5	Dr. Mehmet Bey	Albay, Gümüşsu Hastanesi Hekimi
6	Mahmut Hamdi Paşa	Van'da Tümgeneral
7	Fevzi Paşa	Trabzon'da Tuğgeneral
8	Dellasuda Faik Paşa	Albay, Merkez Eczanesinin Direktörü
9	Dr. Spiraki	Albay, Askeri Sağlık Servisi İkinci Müfettişi
10	Dr. Emin Bey	Albay, Eski Serail Hastanesinde Hekim
11	Dr. Aziz Bey ⁴³⁸	Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahana Müdürü
12	Ethem Paşa	Devlet Yüksek Konseyinde Bölüm Başkanı
13	Dr. Belisaire Bey	Yarbay, Haydarpaşa Hastanesinde Hekim
14	Dr. Miltiade Bey	Yarbay, Haydarpaşa Hastanesinde Hekim
15	Dr. Pascal Bey	Yarbay, Emekli Hekim
16	Dr. Constant Limonidis Bey	Yarbay, Haydarpaşa Hastanesinde Hekim
17	Dr. Marach Bey	Yarbay, İmparatorluk Sarayında Hekim
18	Dr. İskender Bey	Yarbay, İmparatorluk Sarayında Hekim
19	Anthopoulos	Ticaret Nezaretinde Konsey Üyesi
20	İskender Bey	Seraskerat'ta Yarbay
21	Dr. Nicolaki Sinadino	Yarbay, Şef Hekim
22	Atta Bey	Albay
23	Dr. Sotto	Avusturya Sefareti Hekimi
24	Dr. S. Mavrogeni	Tıp Okulu Profesörü
25	Hartert	Avusturya Postaları Subayı
26	Kurlander	Galata'da Tüccar
27	Dr. Abdullah Bey	Albay, Haydarpaşa Hastanesinde Hekim
28	L. Fabre	Haydarpaşa Hastanesinde Eczacı
29	Charles Curtis	İngiliz Memorial Kilisesi Papazı
30	Dr. Mongeri	Akıl Hastaları Müessesesi Şef Hekimi
31	Dr. A. de Castro	Akıl Hastaları Müessesesi Hekimi
32	Dr. Zoeros	Saray Müziği Hastanesi Hekimi

⁴³⁷ Özaydın, a.g.e., 1987, s. 167-68

⁴³⁸ Özaydın'ın sunduğu üye listesinde 11. sıradaki isim atlanmış olup, söz konusu eksiklik dikkat çeken Hüsnü Ada, doktora tezinde bu kişinin Kırımlı Dr. Aziz Paşa olduğunu belirtmektedir.

33	Veli Paşa	İzmir Valisi
34	Dr. Nikola Beneli	Haydarpaşa Hastanesi Hekimi
35	Dr. Fenerly	Tıp Okulu Profesörü
36	Dr. Hüsni Efendi	Haydarpaşa Hastanesi Hekimi
37	Dr. Minco Tzatcheff	Haydarpaşa Hastanesi Intern Hekimi
38	Dr. Frederic Bosi	Bolongne Üniversitesinde Profesör
39	Mordtmann	Ticaret Nezareti Konsey Üyesi
40	Dr. Mordtmann	Prusya Hastane Hekimi
41	Michel Mauromati	(görevi belirtilmemiş)
42	Brindel	Avusturya Postaları Subayı
43	M. M. R. des Donation	
44	Dr. Dosio	Haydarpaşa Hastanesinde Hekim
45	Dr. Blau	Kumla'da 12. Alay Hekimi
46	Dr. Millingen	İmparatorluk Saray Hekimi
47	Dr. A. Sparado	Beyoğlunda Hekim
48	Dr. Calleja	Gümüşsu Hastanesi Hekimi
49	Dr. Nicolas Zacharovieth	Askeri Hekim
50	Baron Prokesch-Osten	Avusturya Sefiri
51	Grunevald	Tuğgeneral
52	Tevfik Bey	İmparatorluk Saray Müziği Hekimi
53	Rami Bey	Albay, Topçu Muallimi
54	Lehmann Bey	Albay Topçu
55	Dr. L. Thirk	Seraskerat Hastanesi Hekimi
56	H. Türr	Palanza'da İtalyan General
57	Ömer Naili Paşa	Tuğgeneral
58	Reşit Bey	Topçu Albayı
59	Dr. Naranzi	Sağlık Levazım ve Tıp Okulu Katibi
60	Dr. Bonkowsky	Tıp Okulu Profesörü
61	Dr. Akif Bey	Topçu Albay Şef Hekimi
62	Dr. Mahmut Bey	Albay
63	Dr. Mahmut Bey	Albay
64	Dr. Osman Bey	Seraskerat Hastanesi Müdürü
65	Dr. Temple	Gümüşsu Hastanesi Hekimi
66	Ali Bey	Seraskerat Hastanesinde Başkâtip

EK-3. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Tarafından 1917 Yılından 31 Ocak 1920 Tarihine Kadar
Cemiyetin Açmış Olduğu Aşhanelerde İaşe Edilen Nüfus ve Dağıtılan Yemek
Adedi⁴³⁹

Nüfus vüs'ati ("...nüfustan," :...nüfusa kadar)	Kap adedi	Açılış tarihi	Kapanış tarihi	Faaliyette bulunduğu gün sayısı	Aşhanenin ismi
7939 “, 2775 “	7.561.495	1.03.1333	31.01.1337	1433	Topkapı
7005 “, 3770 “	8.187.100	26.03.1333	31.01.1337	1408	Üsküdar
7005 “, 3507 “	115.731	08.04.1333	11.05.1333	33	Kumkapı yangınzedeleri
3096 “, 1273 “	3.700.833	20.04.1333	31.01.1337	1383	Eyüp Sultan
4315 “, 1312 “	4.346.600	04.05.1333	31.12.1336	1344	Kasımpaşa
8691 “, 2600 “	7.493.862	01.06.1333	31.01.1337	1341	Fatih
6591 “, 2125 “	4.198.629	01.06.1333	03.07.1336	763	Hekimoğlu Ali Paşa
6591 “, 2953 “	416.373	04.06.1333	22.10.1334	141	Cibali yangınzedeleri
6591 “, 663 “	11.271	04.07.1333	21.07.1334	17	Kartal yangınzedeleri
6591 “, 508 “	2.540	29.03.1335	02.04.1335	5	Unkapanı yangınzedeleri
6591 “, 850 “	11.900	04.02.1335	11.02.1335	7	Haydarpaşa’da Suriye göçmenlerine sabah akşam verilen yemek
568 “, 450 “	90.462	02.09.1336	31.01.1337	183	Gülhane Parkında İmrahim Paşa Camii’nde ve Sultan Ahmet Camii’nde bulunan göçmenler için kurulan seyyar aşhane
	Toplam: 36.136.79 6 kap adedi yemek dağıtılmış tır.			Toplam: 8058 gün faaliyette bulunulmu ştur.	

⁴³⁹ Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umûmisî Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devresine Ait Rapor, İstanbul, 1339, s.104

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Torun Bilgiç, Fatma
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 25/08/1985, Kırşehir
Medeni hali : Evli
Telefon : 0505 404 56 76
e-posta : torunf@yahoo.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi	Devam ediyor
Lisans	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	20/06/2009
Lise	Sinop Anadolu Öğretmen Lisesi	11/06/2003

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2014-...	Gazi Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dil

İngilizce (okuma, yazma ve konuşma düzeyinde), Osmanlı Türkçesi (okuma düzeyinde), Arapça (okuma düzeyinde), Farsça (okuma düzeyinde)

Hobiler

Sinema, Tiyatro, Gezi

GAZİ GELECEKTİR..

